

socialno delo

letnik 40 - oktober 2001 - št. 5

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (01) 43-77-615, faks 43-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih številki, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vmjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (2000).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium graphicum, Ljubljana

Nešo Stojanović, Mojca Pettauer

SAMOMORILNOST IN MLADI

DELO S SUICIDALNO STRANKO

UVOD

Socialne delavke in delavci se pri svojem delu srečujemo z raznovrstnimi težavami, stiskami in krizami ljudi. Te težave lahko postanejo tako neznosne in neobvladljive, da je samomorilni vzorec edino sprejemljiv način izhoda, mi pa moramo kot strokovni delavci taki osebi ponuditi ustrezno pomoč in pravočasno ukrepati. Ravno pri tem se dostikrat počutimo nemočne, ne dovolj usposobljene in težko nosimo breme, ko se srečamo s svetovanjem osebi, ki je poskusila narediti samomor, ali je tik pred tem, da ga naredi. Pomoč med drugim pomeni tudi razumevanje temeljnih dilem in stisk, ki jih imajo suicidalni ljudje.

Samomor ni bolezen, je pa proces, ki se je pri človeku pričel že davno pred končnim dejanjem, je zaključek vrste življenjskih dogodkov, izgub in prizadetosti, je odraz stiske, krize ali pa simptom določenega kriznega dogajanja pri človeku.

VZROKI SAMOMORILNEGA PROCESA

Vprašanje samomora je eno od temeljnih vprašanj človekovega bivanja in če temu pridružimo še etično, vidimo, da so se dialogi, razprave in prepiri vrteli okoli tega, ali je prav ali ni prav, ali je dopustno ali nedopustno vzeti si življenje. Z moralnega vidika nekako velja, da naj ne bi noben otrok umrl, dokler ima žive starše, in narobe, noben starš naj ne bi umrl, dokler ima še neprekrbljene otroke.

V stari Grčiji je bil samomor dejanje, s katerim je moški (redkeje ženska) opral sramoto ali neuspeh, ki ga je prizadel, in je pomenil tudi izraz svobodne volje. Na Japonskem poznajo obredni samomor, ravno tako pa so poznani samomorilni

napadi japonskih letalcev med drugo svetovno vojno. Z nastankom in širjenjem krščanstva pa je menda pričelo naraščati število samomorov zaradi verovanja v posmrtno življenje. Temu je storil konec Avguštin leta 420, ki je v svojem delu *De Civitate Dei* obsodil samomor. To obsojanje samomorilcev se je kazalo v zelo konkretnih posledicah za pokojnika in njegovo družino. Človek, ki je storil samomor, ni bil deležen pokopa v posvečeni zemlji, kar je pomenilo, da so ga zagrebli v posebnem delu pokopališča, skupaj z inkriminiranimi pokojniki ali celo živalmi. Pri nas se je to kazalo v pokopu ljudi izven ograde cerkvenega pokopališča. Elemente in sledi tega menda preživelega odnosa Cerkev do samomora prepoznamo še danes v tem, da se ljudje sramujejo in prikrivajo tovrstna dejanja v družini.

V določenem kontekstu je samomor sprejemljiv, tako tudi v naši družbi, ko gre za herojski samomor (kdor npr. s tem reši življenje otroku ali se žrtvuje za kolektiv, postane heroj) in v primeru, ko je človeka bolan, zelo trpi in ve, da bo kmalu umrl.

POJAVNOST IN OPISI SAMOMORILNEGA VEDENJA

O samomorilnosti ne moremo govoriti, če ne poznamo osnovnih dejstev v zvezi z agresivnostjo pri človeku, zlasti razlik med zdravim, ustvarjalnim in bolezensko oziroma rušilno agresijo. Poleg tega ima pri človeku agresivnost še drugo dimenzijo, ki se kaže v razponu vedenja, kar označimo kot heteroagresivno (agresivno navzven, proti drugim), pa tja do avtoagresivnosti (agresivnost je usmerjena k sebi). In če smo sprejeli tezo o samomorilnem procesu – samomor ni nenadno in impulzivno dejanje, temveč največkrat posledica

sosledja vzrokov in dolgotrajnega procesa –, je treba poznati vedenjske vzorce in življenjski slog, ki kaže večjo ali manjšo prisotnost samouničevalnosti pri posameznikih, pa tudi v družbi.

Velikokrat se srečamo s samomorilnim razmišljanjem (fantaziranjem). Pri tem gre za tista osebna in intimna razmišljanja posameznika, o katerih ne želi ne govoriti ne pisati in jih sporoči povsem naključno, ko se kriza stopnjuje. Ta razmišljanja v bistvu rabijo »poigravanju« človeka z mislijo, da bi si kaj naredil, in nemalokrat si pri tem tudi predstavlja, kako bi na njegovo smrt reagirali najbližji ali drugi v njegovi sredini. Pogosto jih srečamo pri otrocih pred vstopom v adolescenco in mladostnikih, pa tudi pri odraslih niso redka, vendar o njih manj govori. Lahko so le načelna razmišljanja o možnosti, da bi na tak način pretrgal ali končal življenje, ko postane neznosno ali brezizhodno.

Meniva, da je le malo ljudi, ki nikoli niso pomislili na samomor, vendar ljudje te misli zadržijo povsem zase.

Samomorilne grožnje človek sporoča svoji okolici in jo seznanja s svojimi samomorilnimi nameni, tudi če v tej smeri ni še ničesar storil. Prav zato lahko ljudje to podcenjujejo in banalizirajo v smislu: »tisti, ki o samomoru govori, ga že ne bo napravil«. Vendar statistični podatki govorijo drugače in opozarjajo pred to zablodo. Namreč, večina ljudi, ki so o samomoru govorili, so ga prej ali slej tudi poskusili ali storili.

Pri parasuicidalni gesti (parasuicid v bistvu pomeni dejanje ob samomoru oziroma dejanje, podobno samomoru) gre za »demonstracijo ali izsiljevanje«. Tudi ta dejanja ljudje podcenjujejo, češ, saj nima toliko poguma, da bi kaj resnejšega napravil. Taka posploševanja so zelo nevarna, ker lahko spregledamo opozorilo ali klic na pomoč. Pogosto so prisotna pri mladostnikih, s katerimi se kot strokovnjaki srečujemo v vzgojnih zavodih, stanovanjskih skupinah, kriznih centrih itn.

SUICIDALNA IDEACIJA PRI SLOVENSКИH SREDNJEŠOLCIH

Raziskava, ki jo je leta 1995 opravila Martina Tomori (1997), je zajela 4.706 slovenskih srednješolcev v starostnem obdobju od 14 do 19 let. 55,2% deklet in 31,1% fantov je že razmišljalo o možnosti, da bi si končali življenje. Razmišljanje o samomoru v adolescenci je pojav, ki ima veliko

razsežnosti. Povezan je s samim razvojem in značilnostmi tega obdobja, z mladostnikovo osebnostno naravnostjo in njegovimi sposobnostmi za obvladovanje stresa. Razmišljanje o samomoru je pri slovenskih mladostnikih (tako kakor drugje po svetu) povezano s pomanjkanjem opore v družini in v socialnem krogu, z načinom vedenja v stresu, z uživanjem psihoaktivnih snovi, s pogostostjo primerov samomorilnega vedenja v ožjem krogu, z depresivnostjo in samospoštovanjem. Če so pri mladih, ki razmišljajo o samomoru, že tako pogoste različne oblike posrednega samouničevalnega vedenja (kot je npr. zloraba psihoaktivnih snovi), je pri njih tudi bolj verjetno neposredno samouničevalno vedenje, kakor sta poskus samomora in samomor. Podatki raziskave kažejo, da je med mladostniki s suicidalno ideacijo četrtina že kdaj poskušala narediti samomor. Suicidalna ideacija ima med napovednimi dejavniki suicidalnega tveganja pomembno vlogo. Čeprav je misel na možnost samomora znana razmeroma velikemu številu mladostnikov, se večina vendarle ne vede samouničevalno. Zato sklepamo, da suicidalna ideacija opozarja na večje tveganje za samomor, predvsem takrat, ko je povezana z drugimi dejavniki, ki so v tem smislu neugodni in ogrožajoči.

Vsi preventivni programi, ki povečujejo funkcionalnost družine in spodbujajo zdravo socializacijo, povečujejo možnosti za zdravo sprostitve, pri tem pa usposablja mlade za učinkovito dejavno obvladovanje stresov in jim pomagajo graditi pozitivno samopodobo, ne zmanjšujejo le suicidalne ideacije, ampak tudi njihovo dejansko suicidalno ogroženost.

PSIHOLOŠKE ZNAČILNOSTI OTROK, KI SO POSKUŠALI SAMOMOR

Vzroki za suicidalno vedenje otrok – vplivni dejavniki:

- Karakteristike staršev: pogosto imajo starši psihične težave, depresivni sindrom in osebnostne motnje, pogoste so tudi zakonske težave;
- Vzgojna disciplina: ta je nedosledna, bolj popustljiva vzgoja z nerazumnimi restrikcijami;
- Komunikacije v družini: so revne tako glede čustvenega izražanja kakor tudi glede posredovanja informacij med člani družine;
- Socialna izolacija otrok: otrok je lahko socialno izoliran in prejema malo socialne opore

pri prijateljih in v družini. Družbeno podporo prijateljev utegne izgubiti tik pred poskusom samomora. Nekateri mladostniki zbežijo od doma pred poskusom samomora in so tako popolnoma osamljeni.

- Psihiatrično stanje otroka ali mladostnika: velik odstotek je depresivnih stanj (50%). Taka depresivnost je pogosto akutna in reaktivna, lahko pa traja tudi daljši čas. Ti otroci lahko imajo dolgo zgodovino motenega vedenja, vključno z resnimi antisocialnimi problemi. Pri starejših so pogosto ugotovili jemanje drog in alkohola.

- Telesno zdravje: pri otrocih s kroničnimi boleznimi je tveganje poskusa samomora večje. Pri dekletih je treba upoštevati možnost nosečnosti.

Strokovnjaki ugotavljajo znake depresivnosti z internalizirano sovražnoostjo, izgubo spoštovanja, rigidno oblikovanje superega in pogosto gledanje na smrt ne kot na dokončan dogodek, temveč kot eno od ponovnih rojstev. Velik poudarek daje tudi »zamaskiranim simptomom depresivnosti«, to pa so nemir, trma, dolgčas, lenoba, negativizem, antisocialna dejanja in podobno.

Tudi drugi ugotavljajo pri adolescentih, ki so poskušali samomor, nekatere psihopatološke znake, npr. psihično stisko, pomanjkanje samospoštovanja in drugo. Ugotovitve so pokazala, da so adolescenti, ki poskušajo samomor, v takem psihičnem stanju, da ne vidijo alternativnih možnosti za spoprijemanje s problemi v okolju in reagirajo na problem tako, da sovražna čustva obrnejo navznoter, proti sebi, v obliki poskusa samomora. Ti adolescenti kažejo navzven le malo znakov psihičnega stresa in psihopatologije.

Te ugotovitve so zelo pomembne pri preventivnem delu z mladostniki.

AVTOAGRESIVNO VEDENJE PRI OTROCIH

Agresija je nasilna akcija, usmerjeno proti zunanjemu cilju oziroma objektu, ki je lahko fizična ali verbalna. Agresivnost je konstruktivna, kadar rešuje probleme in je primerna obramba proti realni nevarnosti. Kadar je agresivnost usmerjena navznoter proti subjektu samemu, se odraža v impulzih ali dejanjih samouničenja. Takrat na agresivnost gledamo kot na patološko, ker ne rešuje problemov in je pogosto odraz nerešenih čustvenih konfliktov. Nekateri simptomi avtoagresiv-

nosti so lahko blagi, komaj zaznavni in ne odražajo psihičnih problemov otroka. Iz vsakdanjega življenja poznamo situacije, ko otrok v besu in nemoči resno tolče po sebi in si puli lase. Grizenje nohtov povezujemo s samokaznovanjem in destruktivnimi fantazijami, kar se pojavlja pogosto pri nemirnih otrocih, npr. v šoli, ko ne zmorejo dalj časa mirovati. Nizka frustracijska toleranca in slabše obvladovanje impulzivnosti v kontekstu dogajanj v otrokovem okolju krepijo avtoagresivno vedenje. V blažji obliki je lahko vase usmerjena agresivnost navidez nepomembna. V bolj izraziti obliki pa pelje v samomor, ko otrokov jaz preplavita bes in sovraštvo do ljubljene osebe. Destruktivni impulz nastane zaradi otrokovega strahu pred lastno agresivnostjo kot nevarnim notranjim sovražnikom, ki ga lahko uniči.

Opazovanja otrok kažejo, da je smrt v razmišljanju otrok bolj prisotna, kot mislimo. V igre otrok so pogosto vpletena doživljanja smrti. Mlajši otroci smrt personificirajo. Predstave mlajših otrok o smrti so različne od predstav mladostnikov in odraslih. Za mlajše otroke smrt ni stalna, ni dokončna. Lahko jo enačijo s spanjem. Ne glede na otrokov koncept o smrti, v času krize ob poskusu samomora ali pred uspelim samomorom so ti otroci preokupirani z razmišljanjem o smrti. Na smrt gledajo kot nekaj začasnega in kot edini način za premagovanje neznosne stiske. V nastanek samomorilnega vedenja je vpleteno več vzrokov. Pri otrocih se zdi večina primerov impulziven akt, pogosto združen z občutki, da z njim grdo ravnajo, in z željo, da bi kaznovali tiste, ki so ga prizadeli. Treba je razlikovati med poskusom samomora pri otroku v latenci in pri mladostniku, ker so razvojne potrebe in sovpleteni stresi iz okolja pri teh skupinah bistveno različni.

Na temelju kliničnih izkušenj se zdi, da želi otrok s suicidalnim vedenjem preseči nevzdržno življenjsko situacijo, ki je sam ne more spremeniti, in kaznovati določene posebne osebe v svojem življenju. Poskus samomora je klic na pomoč zaradi osamljenosti in želje po pomoči v krizni situaciji. Različni dejavniki suicida v otroškem obdobju so: depresivnost, brezup, občutja brezvrednosti, preokupacija s smrtjo in suicidalno vedenje staršev. V družinah otrok s suicidalnim vedenjem so prisotni problematični vzorci komuniciranja, odnos med staršema je moten in otrok je vez med obema. Navadno je simbiotsko vezan na mamo, ki je od njega v bistvu umaknjena, oče pa je večinoma odsoten. Pri otroku je stalno prisoten strah

pred ločitvijo ali izgubo staršev in otrokovo avtoagresivno vedenje delno izpolnjuje matrine nezavedne želje po njegovem umiku.

Okolje, kjer otrok ali mladostnik doživlja največ frustracij, je poleg družine šola. Tekmovalno vzdušje in visoke aspiracije, ki jih podpirajo tudi starši, spodbujajo prizadevnost in s tem zvišujejo stopnjo tveganja neuspeha. Otrok, ki je prežet s stresom in frustracijo, kaže ob poskusu samomora nizko samozavest, ima občutek brezvrednosti in se nima rad. Težko obladuje svojo impulzivnost, emocionalno je labilen in jezav. Pri mnogih otrocih s parasuicidalnim vedenjem ugotavljamo žalost, socialni umik, pomanjkanje samoiniciativnosti, poslabšan učni uspeh, motnje spanja in jokavost.

PSIHODINAMIKA V DRUŽINI SUICIDALNEGA MLADOSTNIKA

Adolescentno obdobje že samo po sebi prinaša posebne notranje in zunanje obremenitve, ki so neredko močnejše od mladostnikovih zdravih obrambnih moči in sposobnosti, da bi se nanje odzval konstruktivno. Ideološka preokupacija z vprašanji bivanja, življenja in smrti se seštevata z bolečim doživljanjem lastne nevrednosti in nemoči, z željo po samopotrditvi na področju socialnega vedenja, uspešnosti in storilnosti, se razbijajo ob obdobjih depresivnosti, težko obvladljivih afektih in impulzivnosti. Ni čudno torej, da je adolescenca nekakšna preizkušnja vsega, kar se je do takrat dogajalo z otrokom, tako v družini kakor zunaj nje. Preverijo se njegove splošne in specifične moči, njegovo zaupanje vase in v svet, v katerega vstopa, realnost njegove podobe o sebi in njegove sposobnosti, da se spoprime z obremenitvami in pritiski. Na podlagi tega lahko rečemo, da je pomen družine v psihodinamiki suicidalnosti pri mladostniku odločilen. Ni naključje, da prav pri suicidalnih adolescentih pogosto ugotavljamo neugodne družinske razmere, v katerih je potekalo njihovo odraščanje.

Patološko družinsko psihodinamiko lahko združimo v nekaj najpogostejših prisposodob:

Samomor kot prisposodba motenega stanja mladostnika. Družina, v kateri je mladostnik odraščal, ni omogočila njegovega razvoja tistih trdnih točk v osebnosti, ki bi ga okrepile za obvladovanje stresa. Tudi v času zadnje neposredne obremenitve mu ni dajala čustvene in socialne opore.

Samomor kot prisposodba nerešenega problema drugega člana družine. Ni tako redek pojav, da zasledimo suicidalno vedenje pri mladostniku brez izrazite in manifestne psihopatologije. Hkrati pa ugotovimo hudo depresivno ali drugo moteno stanje pri drugem članu družine, ki je za mladostnika še posebej čustveno pomemben. Lahko rečemo, da gre za identifikacijo ali kakšen drug mehanizem prenosa stiske, ali pa je mladostnik izgubil tla pod nogami zaradi nastale vrzeli v odnosu, ki mu je prej omogočal trdnost notranjih obramb.

Samomor kot prisposodba žrtve za reševanje ravnotežja drugega člana družine. Zgodi se, da mladostnikovo osamosvajanje z razvojem njegove vse večje avtonomnosti ogrozi notranje ravnotežje enega od družinskih članov (mami, ki se je potrjevala le v odnosu do otroka). Mladostnik želi nezavedno s svojim samouničenjem zaščititi tega svojca. Namesto da bi še naprej pristajal na vlogo otroka, simbolično pokonča odrasli del sebe. V družinah s to psihodinamiko je proces separacije še posebno otežen.

Samomor kot prisposodba reševanja odnosa med drugimi člani družine. Samomorilno vedenje ali dejanje enega od družinskih članov močno poveča kohezivnost v družini, ne glede na to, kakšni so bili odnosi pred tem. Mnogi mladostniki zelo boleče doživljajo krhanje vezi med starši. Dejansko se neštetokrat izkaže, da suicidalno dejanje mladostnika vsaj formalno obdrži skupaj, v skupni skrbi in prizadetosti, marsikatere starše, ki so bili že resno pred tem, da se razidejo.

Samomor kot prisposodba interakcije v eni diadi, ki odraža motnje v drugi. Moten partnerski odnos med starši lahko izkrivi odnos enega izmed njiju ali celo obeh do mladostnika. Tako lahko kot moški nezadovoljen in manipuliran oče na poseben način navezuje otroka nase: vzdržuje ga v otroški vlogi, napravi iz njega nadomestnega partnerja in mu jemlje možnost individuacije s tem, da ga napravi za nekakšen podaljšek samega sebe. Vse to mladostnika spravlja v stisko in ga lahko spodbudi k nesmiselni borbi zase v paradoksu suicidalnega dejanja.

Samomor kot sredstvo za spremembo hierarhije moči. V družini z vsaj enim adolescentnim članom pride do izrazitega prestrukturiranja vlog, ki sproži tudi prerazporeditev v hierarhiji moči. Ta zna prizadeti mladostnika, ki si svojega odraslega statusa ne zna oziroma ne uspe zgraditi na konstruktiven način. S samomorilnim dejanjem zbudi

v vseh ostalih članih družine bojazni pred usodnim izidom ponovne stiske. Z grožnjo ponovne suicidalne nevarnosti obvladuje ostale člane družin in z njo doseže vse, česar mu prej ni uspelo doseči.

Vse te možnosti vpliva družinske dinamike na mladostnikovo suicidalno odločitev gotovo niso povsem jasno razvidne v samem družinskem sistemu, niti niso prisotne v mladostnikovi zavesti. Za vsako ustrezno obravnavo samouničevalnega mladostnika pa je nujno, da jih razpoznamo in upoštevamo. Smiselna in strokovno dosledna pomoč pri razreševanju družinske dinamike lahko olajša bolj zdravo nadaljnje zorenje mladostnika in njegove družine v celoti. To pa je hkrati najboljša preventiva suicidalnega vedenja.

KAJ LAHKO STORIMO KOT STROKOVNI DELAVCI

Ko ugotovimo, da kdo razmišlja o samomoru, je treba s to osebo vzpostaviti osnovno komunikacijo, ki ji morda že prinese delno olajšanje in razbremenitev stiske. Zmotno je mnenje, da je bolje manj govoriti o samomoru, ker da ga bodo, če bomo več govorili o njem, ljudje prej poskušali napraviti.

Pravila za postopanje:

- vprašati
- poslušati
- oceniti suicidalno nevarnost
- ukrepati, če je treba
- ne dajati vrednostnih sodb.

Pomembno se je naučiti poslušati, ne da bi kritizirali ali sodili, poslušati s sprejemanjem, opogumljanjem, in poskusiti razumeti.

V razširjeni misli, da tistega, ki hoče oditi, ni treba zadrževati, se skriva zabloda, saj pri samomorilnosti ne gre za to, da kdo samo želi živeti ali samo umreti, temveč gre za razpoloženje, ko hoče človek hkrati živeti in umreti - to je konfliktno stanje. V vsakem človeku, ki je odločen narediti samomor, se bije boj med silama samouničenja in samoohranitve (Eros kot samoohranitveni gon in Thanatos kot gon smrti, ki teži k destruktivnosti). To je pomembno in tega ne smemo pozabiti, ko imamo opraviti s človekom, ki ga napadajo samomorilne misli - računati smemo, da imamo v njem (mogoče slabega, a vendarle) zaveznika, ki upa, da bo preživel in pričakuje našo podporo.

Misli, ki pripeljejo do samomora:

- zapuščenost, nihče me ne mara;
- maščevanje, boste že videli, ko me več ne bo;
- občutek, da so nedobrodošli, nezaželeni, neljubi, nepomembni;
- ne pripadajo družini, čeprav živijo skupaj, so v isti hiši, vendar ločeno od staršev v svoji sobi.

Pogosto pri delu naletimo na ljudi, ki prihajajo po pomoč zaradi povsem drugega problema, pa ob tem ugotovimo, da so depresivni in suicidalni. Čeprav se morda zdi, da bo naše vprašanje vsiljivo in netaktno, se bo izkazalo, da so nam stranke pogosto hvaležne, če povprašamo, kako se počutijo. Ko vzpostavimo kontakt, poslušamo, ocenimo riziko in se odločimo, ali oseba potrebuje dodatno pomoč in čigavo. Napotimo jo k psihiatru v Zdravstveni dom ali v Psihohigienski dispanzer, kadar se nam zdi, da je problem tako zapleten, težave kronične ali psihopatologija tako resna, da potrebuje dodatno in dolgotrajnejšo pomoč strokovnjaka.

Letno stori samomor v Sloveniji med 650 in 700 ljudi, vsaj 5 do 10 krat toliko posameznikov pa poskuša samomor. To pomeni, da je število tistih, ki so čustveno prizadeti zaradi samomorilnega vedenja, vsako leto 20 do 25 tisoč. Se pravi, da vsak od državljanov Slovenije v svojem življenju pride tako ali drugače v stik s samomorilnim vedenjem, kar vsaj delno osvetli občutek, da je samomorilni vzorec v Sloveniji zelo sprejemljiv kot način izhoda, kadar težave postanejo neznosne in težko obvladljive. Tudi zaradi tega je za socialne delavke, delavce in druge strokovnjake, ki izvajajo svetovalno obliko pomoči ali socialno-pedagoško oskrbo otrokom in mladostnikom (stanovanjske skupine, krizni centri za mlade, vzgojni zavodi), pomembno, da izdelajo in zapišejo postopke in korake v primerih poskusa samomora, saj bodo le na podlagi tega lahko pravočasno in učinkovito ukrepali. K boljši strokovni usposobljenosti pa ravno tako pripomorejo tudi intervizije in supervizije, kjer se lahko analizirajo dvomi in vprašanja, ki se pojavljajo pri delu s tako občutljivo problematiko in tudi izboljšajo kvaliteto pomoči suicidalni stranki.

LITERATURA

- B. KAPAMADŽIJA in sod. (1990), *Osnovi medicinske suicidologije*. Zagreb: Medicinska knjiga Beograd.
- E. RINGEL (1983), *Da odbaciš život*. Zagreb: Oko tri u jutro.
- L. MILČINSKI (1985), *Samomor in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- M. TOMORI, M. RUS-MAKOVEC, E. STERGAR (1997), Suicidalna ideacija pri slovenskih srednješolcih. *Psihološka obzorja*, 6, 3: 15-33.
- O. TEKAVČIČ-GRAD (ur.) (1994), *Pomoč človeku v stiski*. Ljubljana: Planprint, Litterapicta.

Tomo Dadič

ŠPORT KOT SREDSTVO BOGATITVE IN NAČIN ŽIVLJENJA OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

*Nobena oseba z motnjo v duševnem razvoju
nima takšnih težav s srcem, da ne bi tudi tekla;
nobena tudi ni takšen epileptik, da ne bi tudi
plavala; seveda v skladu s svojimi sposobnostmi!*

*Marijan Lačen, predsednik
Specialne olimpiade Slovenije*

UVOD

Šport je v modernem svetu zelo kompleksen pojav. Na šport lahko gledamo kot znanost, lahko je velik posel, lahko je hrana za »iger lačno ljudstvo«, prav tako je lahko šport sredstvo za manipuliranje z mladimi in vir trajnih poškodb.

Seveda pa ima šport veliko več pozitivnih učinkov in je ukvarjanje z njim zdravo. Človek se s športom celostno izgrajuje in sprošča. Živimo v času, ko mora biti človek vseskozi sposoben premagovati vsakodnevne napore. Človek si s športom dviga samozavest in vrednost v družbi. Šport je tudi sredstvo komunikacije z drugimi in s samim sabo. V svetu je veliko izjemnih posameznikov, ki so presegli samega sebe, nam »vsakodnevnim udobnežem«, zasedenim pred TV zasloni, pa pokazali, kako nam čas mineva. Tudi Slovenci imamo na srečo veliko vzornikov, ki nam kažejo pot za zdravo življenje (Leon Štukelj, prof. Ulaga ...). Skratka, človek kot večplastno in celovito bitje ima v športu nešteto možnosti za samouresničitev, če se le tako odloči.

Pričujoči prispevek ne bo govoril o vrhunskem športu. Govoril bo o športu kot načinu življenja oseb s posebnimi potrebami. Šport je v konkretnem primeru sredstvo – orodje, ki močno bogati življenje oseb s posebnimi potrebami. In kar je morda še pomembneje, šport je odlično sredstvo

destigmatizacije uporabnikov. Omogoča jim, da se izrazijo v vlogah, ki jim jih okolica ne namenja. Omogoča jim, da dosežejo rezultate, ki na »svetovnih jakostnih lestvicah« sicer ne pomenijo veliko, pač pa pomenijo veliko za samouresničitev in krepitev samopodobe uporabnikov v družbi.

Še ne dolgo tega je v stroki veljalo, da osebe s posebnimi potrebami ne morejo početi ničesar preveč napornega, ker to škodi njihovemu zdravju. Danes te iste osebe tekmujejo v različnih športih, tečejo maraton, skačejo v daljavo in mečejo kroglo, tekmujejo v nogometni ligi in se ukvarjajo z judom.

V pričujočem prispevku bom predstavil svoje delo, ki ga izvajam v okviru Obalnega VDC na treh področjih:

- vključevanje oseb s posebnimi potrebami v skupinah Mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose (glej Knific 1999),
- sodelovanje oseb s posebnimi potrebami v gibanju specialne olimpiade Slovenije,
- treningu juda oseb s posebnimi potrebami.

ŠPORT IN OSEBE S POSEBNIMI POTREBAMI

Še zlasti velik pomen ima šport pri osebah s posebnimi potrebami. Dolga leta je tudi v strokovnih krogih prevladovala misel, da morajo »invalidi« mirovati, da si lahko svoje stanje še poslabšajo ... Poleg tega je veljalo prepričanje, da ne moremo govoriti o športni vzgoji, ampak samo o gibalni vzgoji. Obstajale so sicer športno-družabne igre v oddelkih za vzgojo in izobraževanje, ki pa so imele v prvi vrsti družabni namen, poleg tega pa so ta srečanja temeljila na družabnih igrah (skoki z vrečo, napihovanje balonov, iskanje zakladov).

Še večji vakuum je nastal, ko so te osebe

zapustile oddelke za vzgojo in izobraževanje po 18. letu. Večina je nadaljevala svojo pot v varstveno-delovnih centrih, katerih prioriteta naloga je varstvo in zaposlitev pod posebnimi pogoji. Poudarek je bil na razvijanju samostojnosti in socializaciji. Redne ure športne vzgoje so bile tako opuščene. Športna vadba je bila prepuščena redkim entuziastom.

Novo obdobje na področju športa se je začelo šele z začetki gibanja specialne olimpiade v Sloveniji. To je vrnilo šport osebam s posebnimi potrebami.

Da je redna telesna vadba pomembna za vsakega človeka, ni treba posebej poudarjati. Še poseben pomen pa ima gibanje za osebe s posebnimi potrebami, saj jim tako krepi zdravje oziroma jim ga pomaga ohranjati. Poleg možnosti za celosten razvoj človeka (Ramovš 1990 b) je torej na prvem mestu zdravje. Toda če vzamemo za osnovni motiv za ukvarjanje s športom zdravje, ga moramo najprej definirati. J. E. Kane (1972: 266-290) citira J. N. Oliverja in navaja njegovo definicijo zdravja: »Zdravje ni odsotnost bolezni, temveč je stanje polne učinkovitosti posameznika v telesnem, duševnem, čustvenem in družbenem smislu, tako da lahko živi polno življenje.« Tako je na primer za osebe z Downovim sindromom dolga leta veljalo, da imajo praviloma kratko življenjsko dobo in da »dočakajo« kakšnih 30 let. Dandanes je znano, da se življenjska doba vseh ljudi daljša. Enako velja tudi za omenjeno populacijo in danes neredko dosežejo starost 60 let in več. Lani septembra sem imel na seminarju juda za osebe s posebnimi potrebami v Cardiffu priložnost spoznati 71 letnega gospoda po imenu Dik Koene. Gospod Koene, mojster juda 1. dan, je oseba z Downovim sindromom.

ŠPORT KOT ODGOVOR NA FRUSTRACIJE

Ljudje v določenih frustracijskih situacijah reagiramo z obrambnimi mehanizmi. Ti so seveda zelo različni in so lahko konstruktiven odgovor na dano situacijo. Odgovor na frustracijsko situacijo pa je lahko tudi nekonstruktiven. Tako se lahko moč posameznikove stigmatizacije (Goffman 1991) povečuje, niža pa se posameznikova samopodoba. Musek (1982: 282-286) poudarja, da so obrambni mehanizmi včasih zavesten, še pogosteje pa nezaveden poskus delne, kompromisne rešitve

frustracijske situacije ali konflikta. Obrambni mehanizmi so poskus, da bi nekako zadovoljili potlačeno težnjo, hkrati s tem pa tudi odstranili čustveno napetost, ki jo ta težnja vzbuja (npr. tesnoba, strah, krivdo ...).

Moje izkušnje kažejo, da je lahko šport kot redna dejavnost dobro sredstvo, ki zmanjšuje količino frustracij oseb s posebnimi potrebami. Toda v družbi velja, da športna aktivnost »nekako ni primerna« za to populacijo. Torej je ukvarjanje s športom z vidika obrambnih mehanizmov nekakšna nadkompensacija. Oseba, ki je v določeni življenjski situaciji frustrirana, odgovori na ravno tistem področju (primer je Esadova zgodba, gl. spodaj).

Če na Esadovo zgodbo gledamo s stališča logoterapije, ne moremo mimo pojma kljubovalne moči duha. Viktor E. Frankl (1994: 156) opisuje pojem kljubovalne moči duha kot človekovo zmožnost, da do določene stopnje kljubuje udarcem svoje materialne, biološke, psihične ali socialne usode, ko do njih zavzema stališča ali se nanje odziva na višji ravni, kakor zahtevajo okoliščine. To je izvirno človeška zmožnost, edinstvena v živem svetu, ki temelji na svobodi duha. Je bistvena zmožnost človekovega duha. Zato obstaja do zadnjega diha, torej tudi v brezizhodnih položajih. Ta zmožnost s svojim pojavom dokazuje, da človek ni nikoli povsem odvisen od svojih življenjskih razmer in je vedno zmožen sooblikovati svojo usodo.

S tega vidika je zanimiv fenomen Lancea Armstronga, zmagovalca kolesarske dirke po Franciji. Še zlasti po tem, da je na tritedenski zelo naporni dirki letos zmagal že tretjič zapored. Stvar je zanimiva predvsem zaradi tega, ker je premagal raka:

Mislil sem, da bom umrl ... Zelo sem se prestrašil, ko so mi zdravniki povedali resnico! Povedali so mi tudi, da je možnost ozdravitve velika, če se odkrije v zgodnji fazi, toda jaz sem bil daleč od zgodnje faze. Bruhal sem vedra krvi in vsi so dvignili roke od mene. Kemoterapija na kemoterapijo, to je bilo moje življenje. Zdravniki so rekli, da je bil moj primer med najtežjimi, ki so jih kdajkoli zdravili. Toda nisem se predal! (Bertičević 1999: 24.)

Podobne vrnitve je doživelo več znanih in tudi anonimnih športnikov. Tudi olimpijska prvakinja

v teku na 100 metrov z ovirami iz Atlante Ljudmila Enquist.

ŠPORT V KONTEKSTU SOCIALNEGA KULTURNEGA DELA

*Pustite mi zmagati!
Če ne morem zmagati,
naj bom pogumen v svojem poskusu!*

Specialno-olimpijska prisega

S pojmom socialnega kulturnega dela sem se srečal v 4. letniku študija na Visoki šoli za socialno delo. Že takoj po predavanju in ko sem prebral prve članke s tega področja, sem si dejal, »da je to to«. Za delo, ki ga opravljam, sem v predmetu Socialno kulturno delo našel teoretsko ozadje. Socialno kulturno delo najpreprosteje definiramo kot uporabo ustvarjalnih tehnik v procesu svetovalnega dela (Poštrak 1996: 408). Socialno kulturno delo si lahko enostavneje predstavljamo kot trikotnik med teorijo, metodami oz. tehnikami in praktično dejavnostjo.

Ko Lea Šugman Bohinc govori o socialnem kulturnem delu, govori o tem, kako organizirati in voditi socialne kulturne dejavnosti z namenom sproščanja in aktiviranja psihosocialnih doživljajskih situacij ter omogočanja varnega psihosocialnega prostora.

Pri socialnem kulturnem delu gre po mojem mnenju za fenomen, da z ustvarjalno dejavnostjo ustvarimo pogoje oziroma dosežemo napredek določene osebe, skupine ali skupnosti.

Socialno kulturno delo je tudi iskanje možnosti komunikacije v vseh njenih razsežnostih, besednih in nebesednih, vsebinskih in odnosnih, simetričnih in komplementarnih, vzročnih in nevzročnih, zavestnih in nezavednih (Šugman Bohinc 1994: 317-323).

Tako se spominjam primerov v skupini mladih za zdravo življenje, ko smo voditelji veliko problemov, ki so nam jih posamezniki zaupali, veliko bolje rešili kar med dejavnostjo v naravi (dolg tek, pohod ...). Na srečanjih, ko smo se o določenem problemu veliko pogovarjali, pa smo se »mučili« ure in ure. Mislim, da gre v tem primeru, ki sem jih tudi sam večkrat doživel, za fenomen »obojne odprtosti« na več področjih (telesnih in duševnih). Pretok, sprejemanje in

podajanje misli je kratko malo lažje in manj obremenjeno.

V kontekstu socialnega kulturnega dela bi lahko rekli, da gre za obojestransko ustvarjalnost. Pri socialnem delavcu (športnem pedagogu) v iskanju (uporabi) večje možnosti rešitev (tehnik), pri klientu pa v prepoznavanju lastne vrednosti in moči ter izboljšanju samopodobe.

Če s to mislijo povežem vzporednice s svojim delom in populacijo, ki je v družbi marginalizirana in označena, lahko z neko (socialno kulturno) akcijo dosežemo učinek, ki to označenost zmanjšujejo ali brišejo

Vsekakor je športno polje prostor, kjer se kaže moč posameznika ali skupine. Že sama športna dejavnost je sredstvo komunikacije med udeleženci in opazovalci. In športni dosežek opredeljuje mesto posameznika v družbi. Če je oseba s posebnimi potrebami sposobna preseči, kar se »v družbi pričakuje« od nje, ji to preseganje v tej isti družbi daje nov položaj. Če vzamem to misel kot cilj, h kateremu je treba težiti, je moja naloga, da začnem hoditi po poti do tega cilja.

Kot poudarja Šugman Bohinc (1994: 318), v socialnem kulturnem delu rezultat ni tako pomemben, pomemben je proces, v katerega je posameznik vključen. Pomembna so doživetja, stanja, vloge posameznika v situacijah, v katere ga postavlja proces socialnega kulturnega dela. To so stanja, ko posameznik doživlja uspehe, vzpone in padce. Take izkušnje sem bil deležen med sodelovanjem v klubu zdravljenih alkoholikov Viharnik Piran, kjer sem se aktivno izraževal dve leti. Imel sem priložnost videti ljudi, pare, družine, ki so se dotaknili dna v svojem življenju. Družina pred razpadom, otroci odtujeni, posamezniki pa pred fizičnim propadom. Ko so ti ljudje sprejeli program, ki vsebuje veliko različnih socialno kulturnih tehnik, se je začel skokovit dvig na vseh področjih življenja. Prav neverjetno je, kakšen pospešek je bil za posameznika fanatično sprejetje neke dejavnosti (teka, planinarjenja, branja ...) za dvig v boljše življenje.

Če se na opisan primer navežem še s teoretskega stališča, je ta še en dokaz o interdisciplinarnosti uporabe ustvarjalnih tehnik v ustvarjalnem procesu. V tem smislu so po mojem mnenju zelo produktivne sodobne tendence, ki poskušajo z interdisciplinarnega vidika ujeti vsaj del večplastnosti našega bivanja. In to ne z vidika uporabe posameznih spoznanj iz različnih znanstvenih disciplin, temveč s hkratnim upoštevanjem le teh

in s preseganjem, njihovim stapljanjem (Postrak 1996: 408).

S to mislijo se nekako vračam k temeljem, iz katerih izhajam, namreč, da je človek večplastno bitje, ki deluje na več ravneh.

Oseba s posebnimi potrebami pa seveda v športu ne komunicira samo s svojo okolico, ampak se cel kup procesov dogaja med udeleženci igre in v vsakem posamezniku. Ko prebujamo ustvarjalnost v sebi, jo prebudimo tudi v svojih uporabnikih, ki s tem aktivirajo skrite potenciale, ki so jih prej malo ali jih niso sploh nikoli aktivirali.

ZAČETEK NOGOMETNE LIGE SPECIALNE OLIMPIADE SLOVENIJE

Ko smo v naši ustanovi pred desetimi leti vpeljali trening nogometa, smo doživeli v okolici začudenje in tudi posmeh. Prva zgodovinska tekma je bila odigrana 27. maja 1992 v Strunjanu med ekipama Obalnih DPP in ekipo VDC Tončke Hočevar. Končala se je z rezultatom 1:1 in brez gledalcev. Na tekmi sem bil v vlogi voznika kombija, trenerja, sodnika, fizioterapevta, ekonomista ..., saj tudi moji sodelavci niso kazali posebnega zanimanja. Ko danes gledam na to z nekajletne distance, je stvar smešna. Danes je vsaka domača tekma svojevrsten praznik. Dvorane, kjer tekme potekajo, so polne prijateljev, sorodnikov in ostalih navijačev. Naši nogometaši so udeleženci največjih svetovnih prireditev. Sodelovali so na raznih evropskih in svetovnih turnirjih (npr. Bratislava, Neapelj, Groningen, New Haven).

Povzemam razmišljanja Matjaža Bariča (1998: 28) ob njegovih začetkih treniranja nogometa:

Sprva je bilo potrebno res veliko truda, kajti nekateri igralci so se prvič srečali z nogometno žogo ter igriščem in niso vedeli, da črta pomeni omejitve igrišča, da sodnikov žvižg pomeni prekinitev igre, da je potrebno pri prekršku postaviti »živi zid« in da je končni cilj igre potisniti žogo v nasprotnikov in ne v svoj gol. Naučiti jih je bilo potrebno osnovnih nogometnih pravil, upoštevanja sodnika in njegovih znakov, biti pozoren na nasprotnika in soigralce, komunicirati s soigralcem in trenerjem ...

Toda to so le osnovne stvari, s katerimi smo se vsi srečevali in so z oddaljenosti desetih let

simpatične in humorne. Sama nogometna igra v kontekstu socialnega dela niti ni tako pomembna. Pomembnejši so procesi, ki to dejavnost spremljajo. Po desetih letih se še vedno učimo prenašati poraze. Ampak to je življenje! Po desetih letih se še vedno veselimo vsake zmage, kot da je prva. In tudi to je življenje! Veselimo se treningov in potovanja, tekem ... In še vedno smo zaskrbljeni, ko dobi Darko med tekmo epileptični napad.

Že dostikrat so nam naši nadrejeni in sodelavci rekli, da bi bilo mogoče boljše, če bi nehali igrati nogomet. Tudi ko smo komaj sestavili ekipo, prepolovljeno zaradi poškodb, se to ni zgodilo. V vseh teh letih je trening nogometa postal že tako samoumevna stvar, da so se tudi »nejeverni Tomaži« sprijaznili s tem.

Za ilustracijo navajam izseke intervjujev naših nogometašev ob vprašanju, kaj jim pomeni nogomet:

Jože: »Ko sem začel trenirati nogomet, nisem vedel, kakšna so pravila in kako se igra. Mislim sem, da je treba vedno samo teči za žogo. Želim si, da bi kdaj v bodočnosti dobil kakšen pokal.«

Darko: »Nogomet mi pomeni najboljšo družbo. Od nekdaj mi je ta šport največje veselje. V tej igri sta veselje in strah. Večkrat dobim tudi epileptični napad. Naenkrat obstanem in se mi v levem očesu prikaže majhna lučka. V tem momentu se ne spomnim več ničesar. Pozneje vidim svoje trenerje in prijatelje, ki me držijo. Po tem sem malo utrujen, a večkrat si želim, da bi šel takoj igrati. Upam, da bodo napadi nehali in takrat bom lahko več pomagal ekipi.«

Drago: »Kot kapetan naše ekipe sem bil v začetku, ko smo dobili gol, zelo jezen. Zdaj sem spoznal, da moram to prenašati športno. Večkrat treniram tudi sam. Nogomet mi pomeni zdravje.«

Boris: »Jaz sem golman. Letos sem branil za Slovenijo. Bili smo Italiji, v Neaplju. Bilo je lepo, saj sem spoznal ljudi iz cele Evrope, ki so govorili drugačen jezik, a sem jih vseeno razumel.«

Miha: »Počutim se pomembnega, ko prijateljem pripovedujem, kje vse sem že bil z nogometno ekipo. Močno si želim, da bi enkrat v živo videl, kako igra Milan.«

Tem izjavam uporabnikov ni kaj dodajati in

so same po sebi zadosti zgovorne. Kažejo, kako velik pomen in kako močno »orodje« je lahko šport pri delu z osebami s posebnimi potrebami. Kar se mi zdi v kontekstu tega poglavja zelo pomembno, je to, da osebe s posebnimi potrebami nastopajo v vlogi športnikov. Šport jim pomeni priznanje, da dejansko so športniki – torej niso drugačni. Po drugi strani pa je to dejstvo priznanje športu in daje še en dokaz o njegovi pomembnosti v družbi. Uporabnikom pa tako daje obilo priložnosti, da porušijo zidove, ki jim jih je zgradila in jih za njimi marginalizirala okolica.

ŠPORT KOT POZITIVNA ODVISNOST IN OSEBE S POSEBNIMI POTREBAMI

Danes, ko živimo v času, ki hiti skupaj z nami z neverjetno hitrostjo, in ko so zahteve okolja do nas neizprosne, se rado dogaja, da tempu preprosto ne moremo več slediti. Življenje zahteva od nas napore, ki jim nismo kos. Danes je tudi »moderno« govoriti o raznih vrstah odvisnosti oziroma so te sestavni del bega iz realnega življenja.

Sam sem se pričel za časa svojega sodelovanja v klubu zdravljenih alkoholikov Viharnik, ki deluje po socialnoandragoški metodi in ga vodi terapevt Tone Kladnik, ukvarjati s tekom. Sprva so bile razdalje, ki sem jih uspel premagati, zelo kratke in so bile zame velik napor. V tem početju nisem užival. Pozneje, po nekaj letih treninga, pa sem začel doživljati čudne občutke, ki si jih nisem znal predstavljati. Ne samo, da brez teka enostavno nisem mogel več zdržati, temveč sem med njim reševal skoraj vse probleme oziroma naloge, ki mi jih je postavljalo življenje. Nekako v tistem času sem čisto po naključju prišel do skript avtorja kontrolne teorije Williama Glasserja *Pozitivna odvisnost*. Avtor opisuje pojem pozitivne odvisnosti, ki jo je sposoben doseči vsakdo, če se dlje časa ukvarja s kakšno aktivnostjo. Avtor pravi (Glasser 1994: 224-225):

Ko sem leta 1976 opravljal raziskavo za svojo knjigo *Pozitivna odvisnost*, sem spoznal, da se skriva v nas velik vir potencialne moči – naučiti se moramo le, kako jo vklopiti. Tak redni užitek, ki lahko postane odvisnost, je enak užitku, ki ga doživite, ko vaš kreativni proces nenadoma postane dostopen; to se dogaja, kadar ste sproščeni in imate kontrolo.

Treba pa je ločiti pozitivno odvisnega tekača od tekača, ki se tekmovalno ukvarja z tekom. Medtem ko prvi o tem sploh ne govori, drugi govori samo o tem.

Če povežem zgornje razmišljanje s temo, ki jo obravnava ta zapis, lahko rečem, da je pozitivna odvisnost tisto, kar si sam predstavljam kot ideal, ki naj bi ga oseba (športnik) s posebnimi potrebami dosegla. Seveda so pomembni tudi športni dosežki, ki dvigajo samozavest in krepijo pozitivno samopodobo posameznega športnika. Gledano dolgoročno in s ciljem ter poslanstvom, ki ga ima po mojem prepričanju šport za vsakega posameznika, je ravno pozitivna odvisnost tista, ki mi je vodilo. Pri svojem delu se trudim, da z uporabniki dosežem tak tempo športnih aktivnosti, da postanejo samoumevne. Skratka, da se aktivnosti ne izvajajo kampanjsko in neredno. Le tako lahko dobi šport (in tudi vsaka druga aktivnost) svoj pravi smisel in mesto pri vsaki osebi s posebnimi potrebami.

Zato mora biti vzrok, da trening posameznega športa odpade, res tehten. Sicer začne aktivnost izgubljati pomen.

ŠPORT KOT SREDSTVO DESTIGMATIZACIJE, INTEGRACIJE IN NORMALIZACIJE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

Zanimivo organizacijsko strukturo sem srečal na seminarju, ki smo se ga trenerji juda za osebe s posebnimi potrebami udeležili lani septembra v Cardiffu. *Welsh Integrated Sports Plan* (WISP) je organizacija v Walesu, ki je bila ustanovljena leta 1988 z namenom, da vzpostavi in vzdržuje mrežo integriranih športnih sekcij in klubov, ki bi omogočali udejstvovanje osebam s posebnimi potrebami v različnih športih. Zadnjih šest let potekajo aktivnosti v naslednjih športih: judo, košarka, nogomet, sabljanje, dviganje uteži in rugby. Organizacijsko so aktivnosti vezane na obstoječo infrastrukturo in strokovni kader v klubih, kjer gojijo te športe. Športniki, ki trenirajo v teh klubih, prihajajo na treninge integriranih sekcij in trenirajo skupaj z osebami s posebnimi potrebami. Skupaj z *The Welsh Judo Association* so ustanovili integrirane judo sekcije v mestih Wrexham, Cardiff, Pontardulais, Bridgent, Carmarthen in Brecon.

Delovanje organizacije WISP temelji na tehle izhodiščih:

• Osebe s posebnimi potrebami niso le sposobne sodelovati v športu, oz. fizičnih aktivnostih, nekatere med njimi lahko postanejo v športu, ki so ga izbrale, celo zelo dobre.

• Osebe s posebnimi potrebami morajo imeti pravico izbrati šport, ki ga bodo gojile, v najširšem smislu svojih sposobnosti, kot tekmovalci, rekreativci, pomočniki, administratorji ali uradne osebe.

• Športna aktivnost oseb s posebnimi potrebami ne sme biti razumljena ozko kot terapevtska dejavnost, temveč v smislu vseh prednosti, ki jih prinaša šport, in sicer vzpostavljanja socialnih kontaktov, zdravja, zabave, priložnosti za potovanja, osebne afirmacije.

• Za nekatere skupine oseb ali posameznike s posebnimi potrebami je pomembno, da trenirajo na začetku v ločenih sekcijah. Mogoče se bo taka skupina ali posameznik šele pozneje želela vključiti v integrirano sekcijo.

Zanimiva je izkušnja kolega nogometnega trenerja Matjaža Bariča s seminarja, ki se ga je udeležil v Monaku. Med odmorom je »pohvalil« nekaj kolegov iz Londona in Barcelone, ki so bili oblečeni v trenirke s simboli klubov Chelsea in Barcelone. Začudeno so ga pogledali in mu odgovorili, da so iz teh klubov! Vsi veliki evropski klubi imajo ekipe in posebej zaposlene trenerje za populacijo oseb s posebnimi potrebami!

MALI MARATON ESADA

Esad je 37-letni uporabnik s cerebralno paralizo, zaposlen v obalnem VDC. V življenju je bil poleg ostalih aktivnosti tudi član skupine mladih za zdravo življenje. Še posebej aktiven je bil kot član tekaške sekcije. Tedensko se je udeleževal tekaških treningov in s skupino tudi vseh rekreativnih tekov doma in v tujini. Kljub svoji težavi (močni spastičnosti), ki ga je ovirala že pri hoji, je bila želja po sodelovanju na tekaških prireditvah velika. Na začetku se je s skupino mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose udeleževal rekreativnih tekov v sosednji Italiji. Dogajajo se domala vsak vikend pomladi in jeseni. Prireditve so zelo množično obiskane in potekajo na progah, dolgih od 7 do 10 km. Po kakšnem letu treningov sva se odločila, da poskuša skupaj preteči mali maraton na teku Treh src v Radencih. Intenzivnejše priprave so stekle kakšne tri mesece pred prireditvijo, ko sva tekla trikrat tedensko. Tako je Esad kakšen mesec pred tekmovanjem že z

lahkoto pretekel 10 kilometrov. V nadaljevanju citiram nekaj stavkov iz dnevnika in utrinkov, ki sem jih zapisal o tem dogodku:

Na dan tekmovanja je bila v Radencih neznozna vročina. Bolj ko se je bližal start, bolj vroče in soparno je postajalo. Na startu se je drenjala velika množica in vsi smo že komaj čakali na pok straterjeve puške (tak je običaj na tem teku). Množica tekačev se je vsula na progo. Čeprav sem sodeloval že na veliko tekih, tudi daljših od maratona, pa me še nikoli ni bilo tako strah. Pa ne zase, ampak za Esada! Vseskozi mu poskušam govoriti, naj zmanjša tempo, saj je pot dolga in naju uvrstitev ne zanima. Teško! Vročina in sopara se stopnjujeta.

Opazujem Esada in se sprašujem, ali je dobro, da sem se pustil prepričati, da se podava na to pot. Šele zdaj sem pravzaprav začel razmišljati o odgovornosti, ki sem jo prevzel nase. Esad dobro napreduje.

Že sva na mejnem prehodu v Radgoni. Opazujem Esada, ki mi potarna o težavah v želodcu. Ustavi se in začne bruhati. Kaj zdaj? Se ustaviva? Ob naju je rešilec in zdravnik, ki sprašuje, ali naj naju pobere v rešilni avto. Moji dvomi se vse bolj večajo. Nekako greva naprej, a Esad ponovno bruha. Zopet se ponovi ista zgodba, le zdravnik mi da s pogledom vedeti, da bom posledice nosil sam. Esad se ne da. Čeprav še vedno bruha, pravi, da bova nadaljevala. Nekako se premakneva naprej. Čaka naju še pol poti. Vseskozi sprašujem Esada, kako gre. Vidim ga, da čuti, da bo šlo. Vseskozi napol glasno ponavlja, kako bo vsem pokazal, da je tega sposoben. Cilja ni in ni videti, pa še ta rešilni avto je za nama ...

Končno se počasi približava cilju in v daljavi se je slišal glas napovedovalca. Tečeva že zadnji kilometer in Esada čutim, da čuti svojo zmago. Še zadnjih 200 metrov pred ciljem. Publika navdušeno spodbuja Esada in mu ploska. Neverjeten občutek, še danes po tolikem času se naježim ob misli na to doživetje. Esad se obrne in me hoče prehiteti, kar tudi stori. Čeprav jih še danes poslušam, da me je premagal na maratону in se delam, da me to »jezi«, mu to privoščim, pa čeprav me je premagal v Radencih. Esad je bil brez dvoma boljši!

PS. Za bruhanje je bil kriv zrezek, ki ga je Esad na skrivaj pojedel pri kosilu!?!

PREGLED REZULTATOV RAZISKAV O VPLIVU ŠPORTA NA PODROČJU OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

Osebe s posebnimi potrebami so kot posebna skupina prebivalstva zanimiv subjekt raziskovanja. Kar nekaj raziskav je bilo v svetu in pri nas narejenih tudi o vplivu športa na to populacijo. Žal je pri nas to na področju oseb z zmerno in težjo motnjo v telesnem in duševnem razvoju praktično neraziskano. Sam vidim razlog v tem, da traja sistematično ukvarjanje s športom pri nas šele kakšno desetletje (gibanje specialne olimpiade). Vsekakor pa lahko potegnemo neke vzporednice v določenih pokazateljih raziskav, ki obravnavajo problematiko drugih oseb s posebnimi potrebami. Seveda jih ne smemo posploševati, saj ima vsaka skupina svoje posebnosti. Lahko pa najdemo vsem skupni imenovalc, da je šport pomemben dejavnik v življenju oseb s posebnimi potrebami.

Berčič (1983; 1996) je s sodelavci dokazal, da šport in športna rekreacija pozitivno vplivata na osebe z telesno prizadetostjo v vseh človekovih dimenzijah in stopnjah rehabilitacije. Ob celostnem tretmanu ima šport oziroma športna rekreacija pomembne funkcije v različnih stopnjah rehabilitacije.

Berčič, Tušak, Karpljuk (1999) so v raziskavi *Šport v funkciji zdravja odvisnikov* na primeru skupine odvisnikov dokazali, da »so se bistveno izboljšale nekatere funkcionalne sposobnosti odvisnikov (splošna vzdržljivost, hitrostna vzdržljivost...)«. V psihološkem delu raziskave so ugotovili, da ni pomembnih razlik med eksperimentalno in kontrolno skupino (ki jih sicer tudi pred začetkom raziskave ni bilo) pri samopodobi. Statistično pomembna razlika je bila ugotovljena pri razdražljivosti, ki je bila glede na začetno stanje v ES večja. Zaradi relativne težavnosti problematike zasvojenosti ter posledično eksperimenta, bi lahko zanesljivejše rezultate dobili po daljšem obdobju kot je eksperiment trajal.

Guttman (1976, cit. po Neuman 1984: 124-125) je dokazal, da se s pravilno izbrano športno-rekreativno dejavnostjo izboljšajo človekove fiziološke funkcije in da je lahko šport odlično sredstvo za vzdrževanje kardiopulmonarnih funkcij in za ohranjanje zdravja in telesne vzdržljivosti. Guttman in Mehra (1973, cit. po Neuman 1984: 125) sta posebej poudarila vrednost lokostrelstva, ki je poleg šaha skoraj edini šport (strelstvo?), kjer lahko prizadeti človek s paraplegijo povsem

enakovredno tekmuje z neprizadetimi.

V različnih raziskavah se je pokazalo, da so v bistvu razvojne zakonitosti in vzorci gibanja populacije oseb s posebnimi potrebami, z izjemo oseb z Downovim sindromom, enaki kot pri ostali populaciji, le da osebe s posebnimi potrebami pri tem zaostajajo. Višja kot je kronološka starost oseb s posebnimi potrebami, večje postajajo razlike med populacijama. Velja tudi, da je deficit gibanja čim večji, čim težja je oblika motnje. Za omenjeno populacijo velja, da je pri razvoju potrebna spodbuda, ni samoiniciative, ni samokorekcije dejavnosti. Otroci ne čutijo želje po ponavljanju, hitro se naveličajo aktivnosti, učenje je mehansko.

J. E. Kane in J. Oliver (1972: 266-294) povzemata rezultate raziskav, opravljenih v ZDA. Razni avtorji so raziskovali osebe s posebnimi potrebami in povezave med telesno rastjo, intelektualnim razvojem, čustvenim in socialnim razvojem in športom.

Osebe s posebnimi potrebami imajo težave pri motoričnem učenju. Te težave se kažejo v naslednjih oblikah:

- porabijo veliko časa, da osvojijo in utrdijo veččino; čim bolj kompleksna je veččina, težje jo osvojijo,
- pri učenju novih veščin se pojavlja veliko odvečnih gibov, ki so dlje časa prisotni in jih je težko odpraviti,
- pojavlja se tudi hiper- in hipoaktivnost muskulature,
- napačno obremenjujejo mišice,
- za izvedbo aktivnosti potrebujejo veliko prostora,
- imajo znižano stopnjo fleksibilnosti,
- pri dejavnostih, ki zahtevajo koordinacijo, se kaže rigidnost,
- porabijo veliko več energije, kot je zahteva posamezna aktivnost.

Walker (1950) je v raziskavi pokazal, da se mnogi otroci, pri katerih je prizadetost bolj izražena, nikoli ne igrajo, kar je veljalo za normalen pojav. Walker (1958) dodaja, da se lahko ob primerni spodbudi in ustvarjanju primernih pogojev igrajo enako kakor ostali otroci iste starosti. Salvin je v nadaljevanju raziskave dodajal izkušnje iz taborov, ki jih je organiziral za težje prizadete osebe. To populacijo je treba igre naučiti. Capobianco in Cole (1960) sta v raziskavi o sodelovanju oseb s posebnimi potrebami v igri ugotovila, da so se osebe z manjšo prizadetostjo bolj

vključevale v igro kakor osebe, pri katerih je bila prizadetost bolj izražena.

Glede na omenjene trditve lahko dodam, da bolj intenzivno kot se osebe s posebnimi potrebami udeležujejo igre oziroma športnih aktivnosti, večje so pridobljene izkušnje, telesne sposobnosti (moč, vzdržljivost, spretnosti ...), kar bo samo po sebi vplivalo na kvaliteto igre v določeni skupini. Če je skupina v igri koga zavračala zaradi »pomanjkljivih« zmožnosti, ga bo bolje sprejemala, ko si jih bo z več ponavljanji pridobil. To pa je tudi dokaz, da je telesna aktivnost (igra) še kako pomemben dejavnik v razvoju vsakogar, tudi osebe s posebnimi potrebami. Če sprejememo misel, da osebe s posebnimi potrebami niso sposobne za športno dejavnost, če so v šolskem procesu oproščene telesne aktivnosti (da se ne bi še »bolj poškodovale«), jim s tem naredimo medvedjo uslugo. Ne le, da bodo s tem slabele njihove fizične sposobnosti, izgubljali bodo na vseh področjih življenja in »normalna« okolica jih bo še bolj stigmatizirala.

Dykens in Cohen (1996) sta preučevala učinek specialne olimpiade na socializacijo oseb s posebnimi potrebami. Navajam pomembnejše ugotovitve raziskave, opravljene v ZDA, v prevodu Branke Jurišič (1996: 6-7).

Specialna olimpiada ima že dolgoletno tradicijo in pomen v življenju oseb s posebnimi potrebami in ekspanziji ni videti konca, tako v večanju števila držav članic in s tem seveda športnikov kakor tudi v večanju kakovosti dela in tekmovanj, prisotnosti medijev, znanih osebnosti in kvalitete dela.

Avtorja sta raziskovala učinke specialne olimpiade na socializacijo oseb z duševno prizadetostjo. Opravljene so bile tri študije.

Prva se je osredotočila na povezavo socialne ustreznosti, prilagodljivosti in samopodobe v odnosu na čas vključenosti v specialno olimpiado. Druga je bila usmerjena v ugotavljanje razlikosti športnikov z duševno prizadetostjo (moštvo ekipe ZDA) in kontrolno skupino oseb, ki ni bila v specialni olimpiadi. Tretja študija pa je ugotavljala razlike pri športnikih v času pred svetovnimi igrami specialne olimpiade in štiri mesece po njih. Avtorja ugotovita tole:

Kljub temu da je pričujoča raziskava preliminarna, kažejo rezultati na nekaj obetavnih povezav med olimpiado in socialno ustreznostjo.

Prva študija kaže, da je bila v primerjavi s

starostjo in inteligenčnim kvocientom dolžina časa vključitve v specialno olimpiado najpomembnejši kazalnik socializacije. Dolžina vključitve je ostala pomemben kazalnik tudi, ko smo nadzorovali učinek starosti. Ta odnos smo zasledili tako na področju dejavnosti kot na področju socializacije po priročniku za ocenjevanje vedenja otrok (Aschenbach), kar kaže na to, da je bil čas vključitve v specialno olimpiado povezan s številom dejavnosti, konjičkov, služb, hišnimi opravili, klubi, prijatelji, tako kot tudi s točkami visoke kakovosti na teh področjih.

Druga študija je pokazala, da so športniki moštva ZDA dosegli višje število točk socialne ustreznosti kot posamezniki iz kontrolne skupine na obeh področjih *Priročnika za ocenjevanje otrokovega vedenja*. Te ugotovitve so bile potrjene tudi, ko smo športne dejavnosti izključili iz prejšnjih prednosti na področju analize dejavnosti pri moštvu ZDA. Ne samo, da so bili dosežki moštva ZDA na področju socializacije višji v primerjavi s kontrolno skupino, bili so tudi sorazmerni s tistimi, ki smo jih dobili po *Priročniku za ocenjevanje otrokovega vedenja* v normativni skupini. Moštvo ZDA je bilo izenačeno z normativnim vzorcem na področju dejavnosti in približno za točko pod normativom na področju socializacije.

Tretja študija je pokazala, da so rezultati moštva ZDA na področju ocenjevanja otrokovega vedenja ostali višji tudi po štirih mesecih. To dokazuje, da ti rezultati niso bili umetno povišani zaradi predhodnega predtekmovalnega pojava, temveč so bili pričakovani. Izboljšanje socialne ustreznosti ni bilo povezano s samimi svetovnimi igrami, temveč bolj odseva skupni učinek daljše nepretrgane športne aktivnosti. Mogoče je izboljšanje socialne ustreznosti povezano z vztrajno podporo in s spodbudami trenerjev ali družin. Socialno področje je prav tako lahko povezano s pogostimi uspehi, ki oblikujejo jedro tega programa, ali pa tudi s športnikovim predvidenim in načrtovanim užitek in zabavi pri športnih dejavnostih in pri druženju z drugimi ljudmi.

Povezave med specialno olimpiado, prilagojenim vedenjem in pozitivno samopodobo niso bile konsistentne v vseh treh študijah. Vsekakor pa je prva raziskava pokazala, da je prilagojeno vedenje bolj povezano z inteligenčnim kvocientom kot

pa s časom sodelovanja v programu.

Več pomembnih trendov je potrdilo in poglobilo poprejšnje raziskave o vplivu specialne olimpiade na samopodobo. Še zlasti druga študija dokazuje, da so športniki moštva ZDA našli veliko več pozitivnih trditev o sebi v primerjavi s kontrolno skupino. Te razlike so bile največje na osebni področji in na področju dejavnosti, kar kaže, da se učinek programa pozna širše od športnega področja. V tretji študiji so ostali rezultati pozitivne samopodobe pri športnikih moštva ZDA stabilni tudi več kakor štiri mesece. Stabilnost in zaznavanje samega sebe potrjuje dejstvo, da te razlike niso posledica razpoloženja pred samimi svetovnimi igrami.

Podatki o samopodobi športnikov so se ujemale s socialno ustreznostjo, ki so jo navajali starši. To je bila povsem nepredvidena oziroma nepričakovana ugotovitev staršev. Primerjava rezultatov na štirih področjih nedokončanih stavkov pred in po svetovnih igrah je pokazala predviden odklon na področju zmage, poleg tega pa tudi na pomembno izboljšanje dosežkov na dveh področjih, ki odsevata socialno ustreznost, področju neodvisnosti (živeti na svojem, imeti avto ...) in osebnih ciljev (naučiti se voziti s kolesom, plesati, šivati ...). Ti podatki kažejo, da športniki specialne olimpiade sami veliko razmišljajo o izboljšanju svoje socialne ustreznosti tudi na številnih nešportnih področjih.

RAZISKAVA O KVALITETI ŽIVLJENJA IN VPLIVU ŠPORTA NANJO V OBALNEM VARSTVENO DELOVNEM CENTRU – KVALITATIVNA ANALIZA

PROBLEM IN HIPOTEZE

Z raziskavo sem hotel ugotoviti, ali je športna dejavnost pomemben element v kvaliteti življenja oseb s posebnimi potrebami zaposlenimi v Obalnih delavnicah za delo pod posebnimi pogoji.

Moje hipoteze so bile:

1. hipoteza: Športna dejavnost vpliva na družbeno življenje uporabnika. Ukvarjanje s športom mu veča njegovo prisotnost v družbi, veča število stikov z ljudmi, ki niso uporabniki podobnih storitev.

2. hipoteza: Ukvarjanje s športom uporabniku veča možnost izbire. (Ukvarjanje s športom daje uporabniku več priložnosti za izbiro ljudi, s kate-

rimi se bo družil, sodeloval, potoval. Prav tako ima na voljo več krajev, med katerimi se bo odločal, in navsezadnje tudi več oblik delovanja in vrst športov.)

3. hipoteza: Ukvarjanje s športom veča uporabniku možnosti vpliva in udeležbe.

4. hipoteza: Ukvarjanje s športom daje uporabniku veliko možnosti za osebni razvoj. (Šport kot fenomen daje vsakemu človeku nešteto možnosti za njegov razvoj na telesnem, duševnem, duhovnem in družbenem področju.)

5. hipoteza: Ukvarjanje s športom daje uporabniku veliko priložnosti za sklepanje novih znanstev in prijateljstev.

METODA, VRSTA RAZISKAVE, MODEL RAZISKAVE

Raziskava je kvalitativna analiza. Sam sem v svoji raziskavi izbral metodo intervjuja. Natančneje bi tip intervjuja opredelil kot nestrukturiran intervju, pri katerem sem vseeno v posameznih sklopih vprašanj želel dobiti odgovore na točno zastavljena vprašanja.

Kot vodilo pri postavljanju vprašanj sem vzel kriterije normalizacije (Brandon 1993). Želel sem dokazati (ali ovreči) hipotezo, da je šport pomemben dejavnik samouresničevanja in destigmatizacije oseb s posebnimi potrebami. Ti kriteriji so po mojem prepričanju odlično orodje za to.

ZBIRANJE PODATKOV – IZVEDBA INTRERVIJUEV

Intervjuje sem izvedel po predhodni odobritvi uporabnikov in njihovih staršev in po dogovoru o času, ko naj bi jih izvedel. Vsak intervju je potekal v posebnem prostoru, kjer sva imela z intervjuvancem potrebni mir. Pogovore sem po odobritvi uporabnika snemal na kaseto. Približno trajanje pogovorov je bilo (okoli) 20 minut. Dogajalo se je, da je uporabnik »zašel« s teme vprašanja. Največkrat sem uporabniku puščal, da pove svoje razmišljanje do konca, in ga potem z naslednjim vprašanjem »vrnil« na temo pogovora. To sem počel predvsem zaradi večje sproščenosti uporabnika pri pogovoru in s tem večje spontanosti in točnosti odgovorov.

Intervjuval sem šest uporabnikov Obalnega varstveno delovnega centra, kar je 10% celotne

populacije. Enega intervjuja v obdelavi nisem upošteval, ker se starši uporabnika pozneje niso strinjali z uporabo, kljub zagotovitvi o popolni anonimnosti. Tako mi je za končno analizo ostalo pet intervjujev. V raziskavo sem zajel uporabnike, ki se intenzivno vključujejo v športne aktivnosti (Marko, Esad), in uporabnike, ki se športnih aktivnosti ne vključujejo v taki meri. Pri tem sem upošteval tudi dejavnike socialnega statusa oziroma razmer doma, različno preživljanje prostega časa, spol in starost.

SPREMENLJIVKE

Neodvisne spremenljivke so:

- starost
- spol
- vključenost v »Obalni varstveno delovni center«

• socialni status družine

Odvisne spremenljivke so:

- možnost druženja uporabnika
- možnosti izbire uporabnika
- vpliv in udeležba uporabnika
- osebni razvoj uporabnika
- dobri medčloveški odnosi uporabnika z drugimi ljudmi

MERSKI INSTRUMENT

Za merski instrument sem izbral kriterije normalizacije Davida in Althee Brandon (1992: 3-17). Osebni vprašalnik za intervju sem oblikoval po sklopih, kakor jih navaja avtor, in si pri vsakem sklopu pripravil še podvprašanja (Dragoš, Flaker, Urek 1996: 9-10):

a) o druženju:

- Je naš poseg v življenje stranke omogočil, da je sedaj bolj prisotna v skupnosti?
- V katere prostore ima dostop, v katere ne?
- Se giblje v družabnem in kulturnem okolju, ki omogoča druženje z uglednimi člani skupnosti, ali pa je morda še bolj omejena na stike z ljudmi, ki imajo podobne težave kakor ona sama?

- Se je njen radij delovanja v družbi povečal ali zmanjšal?
- Koliko je prostor dejavnosti povečal ali zmanjšal širjenje stikov z raznolikimi ljudmi?

b) o izbiri:

- Imajo večje možnosti in moč izbiranja?

• Lahko v večji meri izbere, kaj bo jedla, pila, oblekla, kje bo živela, kaj bo delala?

• Lahko v večji meri izbira prijatelje, ljubzenske partnerje?

• Imajo sedaj več sredstev, ki omogočajo izbiro (denar, informacije ...)?

• So naši posegi opogumljali osebo?

• Smo dopuščali pravico, da se zmoti pri izbiri?

• Smo dopustili tveganje, smo spoštovali osebne izbire?

c) o vplivu in udeležbi:

• Lahko oseba zdaj bolj vpliva na potek svojega življenja?

• Lahko bolj odloča o svojem zasebnem življenju?

• Odloča o stvareh, ki so zanjo pomembne?

• Je vključena v procese odločanja?

• So se njene spretnosti sodelovanja v teh procesih povečale?

• Kako smo pomagali pri vključevanju v te procese?

• Je oseba imela dostop do istih informacij kakor mi sami?

d) o osebnem razvoju:

• Imajo oseba zdaj več družbeno cenjenih vlog?

• Je spoštovana kot sosed, sorodnik, delavec?

• Je član več društev, družb?

• Imajo več znanja, ga lahko uporabljajo?

• Jo imajo ljudje radi in jo spoštujejo?

• Se z udeleževanjem teh dejavnosti bolje počuti?

e) o dobrih odnosih:

• Imajo oseba več prijateljev in prijateljic?

• Kje dobi podporo, nasvete?

• So odnosi vzajemni, tesni, topli?

• S kom gre na kavo, trening, tekmo?

• Se je povečalo ali zmanjšalo število odnosov z ljudmi, ki niso plačani za to in nimajo enakih težav?

ODNOSNO KODIRANJE KATEGORIJE

Kategorije sem uredil v odnosnem oziroma časovnem zaporedju:

• šport kot sredstvo destigmatizacije, normalizacije in samouresničevanja

• opolnomočanje uporabnika s položajem pomembnosti v športnem klubu

• občutek varnosti dvojno stigmatiziranega uporabnika

- frustriranost z neugodnimi razmerami v okolju
 - destigmatizacija in normalizacija oseb s posebnimi potrebami
 - dvojna marginalizacija in stigmatizacija
 - zmanjšana možnost uporabnikov za participiranje v družbi
 - zoženost vpliva na institucionalen prostor
 - marginalizacija uporabnika izven okolja, ki mu ni prilagojeno
 - druženje, pogojeno s stigmatizacijo
 - nerealna pričakovanja in nerealen pogled v prihodnost
 - dober stik s plačanimi strokovnjaki
 - ali starši spodbujajo samovrednotenje
 - sramovanje staršev zaradi otrokove drugačnosti in omejevanje osnovnih potreb
 - predsodki staršev o sposobnostih oseb s posebnimi potrebami
 - dom kot zaprti oddelek totalitarne institucije
 - delavnice kot prostori samouresničitve uporabnika
 - dodatna stigmatizacija in institucionalno ožjenje socialne mreže uporabnikom
 - možnost izbire le med danimi možnostmi, ki jih ponujajo institucije
 - vpliv in udeležba uporabnikov omejena le na ozek socialni krog
 - marginalizacija in večplastna odvisnost uporabnikov
 - omejevanje socialne mreže uporabnikov na ozek družinski krog, ostale uporabnike in plačane strokovnjake.
- Ko te kategorije povežem znotraj paradigmatkega modela Glaserja in Straussa (Mesec 1998: 118-128), dobim naslednji model:
- a) Druženje, pogojeno s stigmatizacijo
 - b) Izbire so mogoče le med danimi možnostmi institucije
 - c) Marginalizacija uporabnika izven okolja, ki mu ni prilagojeno
 - d) Dober stik uporabnikov s plačanimi strokovnjaki
 - e) Predsodki staršev in okolice o sposobnostih oseb s posebnimi potrebami
 - f) Šport kot sredstvo destigmatizacije, normalizacije in samouresničevanja
 - g) Starši spodbujajo samovrednotenje.
- Zaporedje od (a) do (g) prepoznavam kot odnosno. Kategorije pri posameznih primerih so bile zelo podobne, tako da izbrane kategorije dejansko predstavljajo vsebino odgovorov vseh

petih primerov. Kategoriji (f) in (g) prepoznavam kot možnost nadgradnje dejanske situacije.

FORMULIRANJE TEORIJE

Raziskava, ki sem jo opravil v Obalnem varstveno delovnem centru, je v veliki meri potrdila, da navedene hipoteze držijo. Če poskusim povedati glavno potrditev v enem stavku, lahko rečem, da ukvarjanje s športom bistveno vpliva na kvaliteto življenja uporabnikov.

Seveda ima za uporabnike iz izbranega vzorca športa v življenju različen pomen. Tako je pri nekaterih (E, B) čutiti, da ima športna dejavnost izredno velik pomen v njihovem življenju med tem, ko pri ostalih (K, M, J) tega ni zaznati v veliki meri. Dejstvo je, da si prvi (E, D) želijo sodelovati v športu, pri drugih uporabnikih (K, M, J) pa tega ni čutiti. Športnih aktivnosti se udeležujejo le občasno.

Sam razumem šport kot sredstvo, ki lahko v določeni meri vpliva na kakovost življenja uporabnikov, vendar na zadovoljevanje ostalih pomembnih potreb v življenju nima (pre)velikega vpliva.

Rezultati raziskave so pokazali, da ima šport veliko vlogo pri podiranju tabujev o tem, česa so uporabniki oziroma osebe s prizadetostjo sposobni. Kakor je pokazala raziskava, ima šport veliko vlogo kot sredstvo destigmatizacije, normalizacije in integracije oseb s posebnimi potrebami. To v raziskavi še posebej kažeta primera E in D.

Raziskava pokaže, da je kvaliteta življenja zelo odvisna od socialnih razmer, v katerih uporabnik živi. Zavedam se, da je bistveni problem uporabnikov, ali lahko v življenju dejansko izbirajo med več možnostmi, da sodelujejo v družbenem življenju in sami odločajo o načinu zadovoljevanja svojih potreb. Rezultati kažejo, da so nekateri uporabniki prikrajšani pri najosnovnejših potrebah. Pomemben podatek v raziskavi je, da imajo uporabniki veliko zaupanje v strokovne delavce. To lahko pomeni, da so strokovnjaki edini, ki so jim pripravljani prisluhniti. Po drugi strani pa si postavljam vprašanje, ali jim strokovnjaki resnično prisluhnemo, ali pa jim prisluhnemo zato, ker smo za to plačani.

Raziskava je pokazala tudi to, da je športna aktivnost eden od možnih dejavnikov za krepitev samopodobe (E, D), udeležbo v družbi in boljše možnosti osebnega razvoja.

SKLEP

Raziskava je del moje diplomske naloge, opravljene na Visoki šoli za socialno delo (Dadič 2000). Čeprav že okoli 10 let delam z uporabniki in sodelujem pri njihovem vključevanju v najrazličnejše športne aktivnosti, se teme nikoli nisem lotil s teoretsko-raziskovalnega stališča. Tako je bil to moj prvi poskus osvetlitve te problematike, resda na mikro ravni ustanove, kjer sem zaposlen. Čeprav dvomim, da bi bili rezultati bistveno drugačni v kateri koli drugi podobni ustanovi v Sloveniji. Najbolj množično je gibanje specialne olimpiade Slovenije, v katero so vključeni vsi uporabniki, ki si to želijo. Obalna posebnost je v tem, da se uporabniki vključujejo v skupine mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose in v trening juda.

OPIS ŠPORTNIH DEJAVNOSTI, KI POTEKAJO V OBALNEM VARSTVENO DELOVNEM CENTRU

SPECIALNA OLIMPIADA KOT NAČIN ŽIVLJENJA OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

PREDSTAVITEV GIBANJA SPECIALNE OLIMPIADE

Gibanje specialne olimpiade je bilo ustanovljeno na pobudo Eunice Kennedy-Shriver leta 1968 v ZDA in ima svoja načela in pravila.

Specialna olimpiada je svetovni program športnega treninga in športnih tekmovanj, ki so namenjeni osebam z motnjami v duševnem razvoju, ne glede na njihove sposobnosti. Mednarodni olimpijski komite je uradno priznal specialno olimpiado kot enakopravnega partnerja.

NALOGE SPECIALNE OLIMPIADE

Naloga specialne olimpiade je zagotavljanje celoletnega športnega treninga in športnih tekmovanj v različnih olimpijskih športih za razvojno motene osebe, ki so presegle starost 8 let. S tem jim želijo zagotoviti možnost za kontinuiran razvoj telesnih zmogljivosti, razvijanje samozavesti in poguma, dopustiti pridobiti izkušnje veselja in sodelovanja

v predajanju, sklepanju prijateljstev, sodelovanju svojih družin z drugimi udeleženci skupnosti specialne olimpiade.

FILOZOFIJA SPECIALNE OLIMPIADE

Specialna olimpiada je bila ustanovljena na podlagi načela, da so osebe z motnjo v duševnem razvoju z ustreznim vodenjem in spodbujanjem sposobne učenja, veselja in uživanja v udeležbi v individualnih in skupinskih športih, ki so prilagojeni potrebam ljudi, ki imajo določene duševne in telesne motnje.

Eno od načel specialne olimpiade je prepričanje, da je vztrajni trening, ki vključuje aktivnost za telesno kondicijo, prehrano in zdravje, osnova za razvoj športnih veščin in da je med tistimi, ki imajo enake sposobnosti, tekmovanje najbolj ustrezen način preverjanja teh veščin, merjenja napredka in zagotavljanja spodbude za osebno rast in razvoj.

Osebe z motnjo v razvoju lahko imajo od športnih treningov in tekmovanj telesne, mentalne, socialne in duhovne koristi. Z udeležbo in opazovanjem se družina in širša družba poveže z osebami z motnjo v duševnem razvoju, v okolju, ki temelji na enakosti, spoštovanju in sprejemanju.

OPERATIVNA POLITIKA

Da bi športniki z motnjo v duševnem razvoju čim bolj uživali v aktivnostih in imeli od njih čim več koristi, deluje specialna olimpiada povsod po svetu v skladu z lastno operativno politiko. Splošna pravila specialne olimpiade in uradna športna pravila so sestavljena v skladu s to politiko.

Specialna olimpiada mora biti vodena v skladu z vrednotami, ki odražajo povezanost, ne glede na geografske, nacionalne, politično filozofske, spolne, starostne, rasne in verske povezave.

Zagotoviti mora enakovredno udeležbo vsakemu športniku, ne glede na njegove ekonomske zmožnosti.

Na specialni olimpiadi je športnik najpomembnejši. Razvoj telesnih, psiholoških, intelektualnih in duhovnih kvalitete udeležencev morajo biti pred kakršnim koli programom specialne olimpiade.

Specialna olimpiada spodbuja vaditelje in družinske člane športnikov in tako tudi športnike specialne olimpiade, da bi dosegli čim višjo raven

športnih dosežkov v posameznem športu, in zagotavlja pogoje, da bi jih dosegli.

Obširen, celoleten športni program in trening morata biti dostopna vsakemu športniku specialne olimpiade pod vodstvom dobro usposobljenega trenerja in v skladu z uradnimi športnimi pravili, ki jih je izdala Mednarodna specialna olimpiada. Vsak športnik, ki tekmuje v določeni športni panogi, mora biti deležen tudi treninga v tej panogi. Trening mora obsegati aktivnosti za telesno kondicijo, prehrano, zdravje. Nacionalni programi morajo zagotoviti minimalne pogoje za potrebe tekmovalcev. Športniki, ki želijo tekmovati na mednarodnem tekmovanju, morajo svojo športno panogo trenirati najmanj osem tednov.

Vsak spremljajoči program mora vsebovati različne športne dogodke in aktivnosti, ki so primerne starosti in sposobnostim vsakega športnika. Program lahko vključuje tudi trening in tekmovanje v združenih športih, v katerih osebe z motnjami v duševnem razvoju in osebe brez takih motenj skupaj sodelujejo v ekipah, in program treninga motoričnih aktivnosti za osebe s težkimi motnjami v duševnem razvoju, ki se ne morejo vključiti v standardne programe treninga in tekmovanja specialne olimpiade.

Specialna olimpiada spodbuja kvalificirane športnike, da se vključujejo v šolske programe, v klube in družbene programe, v katerih lahko trenirajo in tekmujejo v rednih športnih aktivnostih. Športniki lahko nadaljujejo športne aktivnosti v specialni olimpiadi ali pa jih zapustijo. Odločitev je stvar športnikov samih.

Specialna olimpiada odločno podpira koncept razvoja športnih prireditev za športnike z motnjo v duševnem razvoju v povezavi s prireditvami športnih organizacij, v katere so vključene osebe brez take motnje.

Treninge in tekmovanja specialne olimpiade bi morali izvajati na najvišji (možni) ravni kvalitete organiziranosti, treningov, vodenja prireditev, opreme, športnih oblačil, transporta, dodatnih programov itn.

Specialna olimpiada je zasnovana na prepričanju, da vsak športnik zasluži zmago in mora imeti med tekmovanjem enake možnosti zanjo. Zato mora biti vsaka športna prireditev v okviru vsake tekmovalne discipline organizirana tako, da ima vsak športnik oziroma moštvo med tekmovanjem enake možnosti. To je zagotovljeno s tem, da športnike oziroma moštva razdelimo v tekmovalne skupine glede na dosežke v prejšnjih

prireditvah ali ogrevanjih (predtekmovanjih).

Specialna olimpiada se trudi obdržati športni duh in ljubezen do sodelovanja v športnih aktivnostih. Prepričanje specialne olimpiade je, da bi se moral vsak športnik udeležiti specialnoolimpijskih aktivnosti do svojega najvišjega potenciala. To pomeni, da mora v skupinskih športih vsak vaditelj paziti, da ima vsak športnik priložnost za udeležbo. Vse igre, tekmovanja in turnirji bi morali ponuditi čim več športov, z oblikami, ki so primerne za športnike različnih sposobnosti. Specialna olimpiada razširja to filozofijo na treningih za vaditelje in uradne predstavnike.

Vse igre in tekmovanja specialne olimpiade na lokalni, regionalni, nacionalni in mednarodni ravni odražajo vrednote, standarde, tradicijo, slovesnosti in aktivnosti, ki so bili vključeni v antično in so še danes vključeni v moderno olimpijsko gibanje, razširjeno in obogateno tako, da proslavi moralne in duhovne kvalitete oseb z motnjami v duševnem razvoju ter dviguje njihovo dostojanstvo in samozavest.

Treningi in tekmovanja specialne olimpiade potekajo javno. Pritegniti je treba čim več gledalcev in medijev, da bi športnikom z motnjo v razvoju omogočili prikaz njihovih posebnih duhovnih kvalitete, ki jih razvijajo – pogum, prijateljstvo in veselje.

Specialna olimpiada mora v enem letu ponuditi vsakemu športniku več priložnosti za udeležbo na lokalnih tekmovaljih v vsakemu športu, za katerega je zainteresiran. V te aktivnosti bi morali biti vključeni tudi posamezniki ali moštva, s katerimi športnik ne trenira. Poleg tega so v okviru možnosti organizirana tudi območna, regionalna, nacionalna in mednarodna tekmovanja in turnirji, s katerimi športniki dobijo še več priložnosti za sodelovanje. Te vrste tekmovalj so odprte za vse športnike in ponujajo širok razpon uveljavljanja večšin na različnih ravneh.

Namen specialne olimpiade ni trenirati izključno elitnih športov, temveč dobro izurjenim športnikom različnih sposobnosti, pa tudi elitnim športnikom z motnjo v duševnem razvoju zagotoviti trening in tekmovanja. Pri izboranju športnikov za udeležbo na nelokalni ravni je treba opraviti pravičen izbor.

Čeprav je specialna olimpiada v prvi vrsti program športnega treninga in tekmovalj, lahko z znano prizadevanja, da bi ponudili sodelovanje ali pa sodelovali z drugimi in kot sestavni del iger specialne olimpiade omogočili široko paleto

umetniških, socialnih in kulturnih izkušenj.

Vsi programi treningov in tekmovanj specialne olimpiade morajo biti vodeni pod pokroviteljstvom organizacije, ki jo je pooblastila Mednarodna specialna olimpiada.

Aktivnosti specialne olimpiade morajo biti organizirane tako, da v največji možni meri vključujejo lokalne prostovoljce, od srednješolcev do starejših občanov, od različnih civilnih do poslovnih društev, da bi ustvarili čim večje možnosti za razumevanje javnosti in njeno sodelovanje z osebami z motnjo v duševnem razvoju.

Družine športnikov specialne olimpiade spodbujamo, da se čim aktivneje vključijo v programe specialne olimpiade, prisostvujejo treningom njihovih športnikov in pomagajo pri ozaveščanju javnosti, kar je potrebno za boljše razumevanje emocionalnih, telesnih, socialnih in duhovnih potreb oseb z motnjami v duševnem razvoju in njihovih družin.

Specialna olimpiada spodbuja družbo, državo in nacionalni športni program, profesionalce in amaterje, da v svoje glavne dogodke vključujejo tudi predstavitev športnikov specialne olimpiade.

Specialna olimpiada priznava in spodbuja tudi vlogo in udeležbo drugih organizacij, kakršne so šole, športni klubi, oddelki ustanov, ki skrbijo za osebe z motnjami v duševnem razvoju, in stanovaljske skupnosti, ki povezujejo športne treninge za osebe z motnjami v duševnem razvoju. Spremljajoči programi specialne olimpiade bi morali spodbujati tovrstne organizacije in trenirati športnike v skladu s pravili specialne olimpiade, da bi jim olajšali udeležbo na tekmovanjih specialne olimpiade.

NAČELO UDELEŽBE

Specialna olimpiada se trudi obdržati športni duh in ljubezen do sodelovanja v športu. Na treningih za vaditelje in sodelavce se specialna olimpiada drži filozofije, da bi moral vsak športnik sodelovati na prireditvah, ki so glede na njegove sposobnosti izziv za razvoj potenciala v največji možni meri. To pomeni, da morajo vaditelji v skupinskih športih omogočiti vsakemu športniku igrati na vsaki tekmi. Vsak vodja iger in tekmovanja bi moral na vsaki tekmi in turnirju ponuditi čim več športov in prireditev za vse ravni sposobnosti športnikov, ki so vključeni v specialno olimpiado.

SKUPINA MLADIH ZA ZDRAVO ŽIVLJENJE IN DOBRE MEDČLOVEŠKE ODNOSI

Začetek delovanja skupin mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose (v nadaljevanju skupine mladih) sega v leto 1990, ko je bila na Obali ustanovljena prva taka skupina, in sicer v Kopru. Še istega leta je bila ustanovljena sorodna skupina v Piranu. Začetnika tovrstnega dela na Obali sta Tone Kladnik in Branka Knific. Leta 1992 je bila ustanovljena podobna skupina v Izoli, ki sva jo ustanovila z ženo Jano. Le ta je delovala do leta 1996, enako tudi piranska skupina. Tedaj so se vse tri skupine združile v Obalno skupino, ki deluje še danes.

Skupine mladih so namenjene mladim, ki imajo med svojci alkoholika. Približno v razmerju 1:1 so člani skupin tudi prostovoljci, ki so člani skupine pod enakimi pogoji. Starostna struktura članov je od 12 do 22 let.

Teoretska zasnova skupin mladih temelji na socialnoandragoški metodi urejanja ljudi v stiski Janeza Ruglja in logoterapiji Viktorja Frankla. Glavno vodilo skupin je, da omogočijo posamezniku doživljanje pozitivnih izkušenj, spoznavanje samega sebe, sprejemanje življenjskih dejstev in soočanje lastnih možnosti za napredek, preseganje tragike, ki je prisotna v alkoholčnih družinah, in pridobivanje potrebne samozavesti. »Mladim je poleg usmeritve v zdravo življenje potrebno omogočiti spletnje kvalitetnega prijateljstva, usmeritev v odkrivanje in negovanje pozitivnih vrednot, spoznavanje bistva omame in zasvojenosti.« (Kladnik, Knific 1992: 15-16). Vseskozi so v delovanje skupin mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose vključene tudi osebe s posebnimi potrebami. V njih zelo aktivno sodelujejo in ostalim mladim veliko dajejo. Po drugi strani pa jim je na razpolago veliko aktivnosti, kjer se lahko izrazijo ter uveljavijo (gl. Knific 1999).

JUDO KOT OBLIKA REKREACIJE IN NAČINA ŽIVLJENJA OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

ZGODOVINA JUDA

O nastanku juda govori mnogo legend. Moderni judo je v današnji obliki nastal na Japonskem.

Razvil se je iz tradicionalnega ju-jitsa, ki velja za temelj modernega juda. Ju-jitsu je bil poznan pod številnimi imeni in bilo je veliko različnih šol, vendar so imele vse skupno osnovo. Ju-jitsu v splošnem definiramo kot umetnost napada in obrambe, z orožjem ali brez. Judo v stari obliki je bil dolgo tajna veščina, rezervirana za kasto samurajeve, ki je ljubosumno varovala svoje prijeme.

Današnjo obliko je judo dobil šele leta 1882. Jigoro Kano je po dolgotrajnem študiju vseh šol in njihovih sistemov izdelal nov sistem za telesno vzgojo in mentalno vadbo, pa tudi za športno tekmovalstvo. Imenoval ga je kodokan judo (institut za iskanje poti). Judo je začel v moderni obliki doživljati pravo ekspanzijo, tudi v Evropo. Leta 1964 je postal olimpijski šport in je danes zelo razširjena oblika rekreacije in tekmovalnega športa.

RAZŠIRJENOST JUDA

Judo je v svetu bolj poznan kot borilna veščina, umetnost bojevanja in tekmovalni šport. Judo pa je ob tem, da krepi človekovo telo in duha, lahko tudi odlično terapevtsko sredstvo, telesno in duševno. Stroga etična in moralna načela, kakor so spoštovanje in tovariški odnos do nasprotnika, skromnost in pripravljenost pomagati šibkejšemu, so le najpomembnejše.

Judo pomeni v prostem prevodu »mehka pot«. Besedo podrobneje razlaga eno glavnih njegovih načel. Bistvo juda ni v tem, da bi na silo odgovorili s silo, ampak se nasprotnikovo silo izrabi, podaljša v smeri, od koder je prišla. Za boljše razumevanje lahko navedemo znano legendo o mogočnem hrastu, ki se je upiral močnemu vetru in si pri tem polomil veje, medtem ko se je bambus ob vsakem sunku vetra prilagodil sili, ki je delovala nanj. Poudariti je treba tudi, da je lahko judo odlična rekreacija za vsakogar, ne glede na starost in omejitve. Stopnja zahtevnosti se pač prilagodi sposobnostim posameznika.

JUDO KOT SREDSTVO IN CILJ

Judo nam kot vzgojno sredstvo omogoča, da lahko z njegovo pomočjo zelo uspešno vplivamo na oblikovanje mladega človeka tako v fizičnem kakor v duhovnem, socializacijskem ali osebnost-

nem razvoju. Deklarirane moralne vrednote, ki usmerjajo medsebojne odnose v judu, so vljudnost, pogum, iskrenost, ponos, skromnost, spoštovanje in obvladovanje. Ali kot pravi ustanovitelj modernega juda Jigoro Kano: »Lepo je, če judoist postane prvak in velik šampion. A če ne postane dober in spoštovan človek, se od juda ni naučil ničesar.«

Za judo lahko rečemo, da ima nekaj prednosti pred drugimi športi. Tu gre zlasti za uporabnost naučenih tehnik v samoobrambne namene in s tem povezan občutek boljše varnosti in pridobljene samozavesti. Skratka, ko judoist pridobi in sprejme načelo: »Popusti, pa boš zmagal,« pomeni to zanj povsem nov pristop k različnim življenjskim situacijam. Izbira reakcij v raznih življenjskih situacijah se močno poveča, začeni se odzivanjem na čisto preproste stresne situacije pa do situacij, ki grozijo z uporabo sile. Še več, nasprotnikovo silo in energijo poskuša uporabiti v svojo korist.

TRENIRANJE JUDA Z OSEBAMI S POSEBNIMI POTREBAMI

Treniranje juda z osebami s posebnimi potrebami se razlikuje od tekmovalnega, vendar v sebi nosi ista načela in cilje. Izkušnje in pozitivni učinki, ki jih v življenje teh ljudi prinaša judo, so v svetu že znani in opisani v strokovni literaturi. Poudariti je treba, da se v svetu lotevajo treniranja »drugачnega juda« timsko (trener, športni zdravnik, fizioterapevt in prostovoljci). To omogoča, da je trening čim bolj prilagojen potrebam in zmožnostim vsakega posameznika.

ZAČETKI UKVARJANJA OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI Z JUDOM V SVETU IN SLOVENIJI

Ko mi je klubski kolega Mojmir Kovač, sicer dolgoleten odličen tekmovalec in trener, pred šestimi leti predlagal, da bi se lahko tudi v Obalnem varstveno delovnem centru ukvarjali z judom, sem ga verjetno pogledal z velikim začudenjem. Nekako si oseb s posebnimi potrebami v judu nisem predstavljal. Mojmir me je prepričal, ko mi je pokazal zbornik, ki so ga izdali ob 10-letnici ukvarjanja z judom v Cremoni v Italiji. Tako sva se tudi z Mojmirjem pazljivo lotila treniranja z

uporabniki v Varstveno delovnem centru. Na začetku s petimi uporabniki, po kakšnem letu pa se je skupina razširila na deset športnikov. Danes delujeta že dve sekciji (Portorož, Koper), kjer redno trenira okoli dvajset oseb s posebnimi potrebami. V strokovnih krogih omenjena aktivnost ni naletela na odobravanje (Došler 1999; Lačen 1999; Dadič 1999). Kolegi, ki se z judom ukvarjajo drugod po Evropi, pripovedujejo o podobnih pojavih tudi pri njih (gl. v nadaljevanju van der Eng, van Es).

Med tem, ko se na vzhodu ukvarjajo z judom vsi ljudje, ne glede na sposobnosti, in so z njim pretkane vse pore življenja, pa v Evropi segajo prvi začetki v leto 1950. Treninga juda z osebami s posebnimi potrebami so se lotili v Angliji s slepimi osebami. Prvi resnejši začetki dela segajo v leto 1965, ko je Claude Combe v Franciji ustanovil prvi institut juda. Začel je delati s štirimi, danes pa se z judom ukvarja že okoli 140 oseb s posebnimi potrebami.

Zelo dolgo se z drugačnim judom ukvarjajo tudi na Nizozemskem. Glavni koordinator in vodja seminarja v Cardiffu Ben van der Eng, ki se z drugačnim judom ukvarja nad 30 let, nam je v pogovoru zaupal, da je bilo v začetku veliko težav z razumevanjem tudi pri njih, čeprav je Nizozemska pojem tolerance do drugačnosti:

V začetku se nas je otepala tudi nacionalna judo zveza in nam grozila z izobčenjem; danes imajo osebe s posebnimi potrebami enake tekmovalne knjižice kakor ostali tekmovalci. Skratka, filozofija juda temelji ravno v miselnosti, ki izhaja od ustanovitelja juda Jigora Kana - da je judo način življenja. Torej je lahko kdo velik tekmovalac in olimpijski prvak, judo pa enako doživljajo tudi druge osebe, ne glede na starost in sposobnosti. Judo tako lahko sprejemamo kot terapijo, šport, tekmovanje ... Kakšna oseba pač nikoli v življenju ne bo tekmovala, a bo judo živela!

Podobne izkušnje nam je zaupal tudi pionir drugačnega juda na Nizozemskem, gospod v poznih sedemdesetih Hans van Es:

Bil sem trener in po svojem prepričanju popolnoma usmerjen v tekmovalni judo. Moj edini cilj so bile zmage in medalje. Nekega dne je prišel k meni mlad fant brez nog in me vprašal, zakaj ne more nikoli tekmovati. Zadelo me je

kot strela z jasnega. Odgovoril sem mu, da bom tudi zanj organiziral tekmovanje. Ta dogodek je v meni popolnoma spremenil dojemanje juda. Tako se zdaj z judom ukvarjam že več ko 40 let in v mojem klubu trenira nad 200 tekmovalcev. Del njih je populacija oseb s posebnimi potrebami.

ZAKAJ JUDO?

Judo velja za zelo kompleksen šport. Začne se, ko *judoka* (judoist) stopi na *tatami* (blazino). Judo omogoča vsakemu posamezniku, da se izrazi. Športno polje je prostor, kjer se kaže moč posameznika ali skupine. Že sama športna dejavnost je sredstvo komunikacije med udeleženci in opazovalci. In športni dosežek opredeljuje mesto posameznika v družbi. Če je oseba s posebnimi potrebami sposobna preseči »družbena pričakovanja«, ji njihovo preseganje v tej isti družbi daje nov položaj. Tako je judo za osebe s posebnimi potrebami terapija, lahko tudi tekmovalni šport. Vsekakor pa je v obeh primerih način dojemanja in sprejemanja življenja.

Medtem ko se veliki šampioni izražajo »skoz zmage na velikih tekmah«, je za koga zadosti že redna vadba juda v umirjenem ozračju, ko je lahko sam s sabo. Tako je judo postal redna dejavnost obnovitvenih terapij pri Zvezi društev za cerebralno paralizo Sonček. Z judom se lahko ukvarjajo tudi osebe, ki so nepokretne in pri premikanju potrebujejo pomoč. Treninge vodiva skupaj z Darijem Šomnom, ki je prav tako bivši tekmovalac in zaposlen pri Zvezi društev za cerebralno paralizo. Pri omenjenih aktivnostih so me navdušili doživljanje uporabnikov ob novih položajih in gibanjih telesa v prostoru, ki so jim bili dotlej neznani.

A. Prančič (1996: 6-7) navaja primer, ko je treniranje juda pomagalo k močnemu izboljšanju samopodobe in premagovanju telesne ovire:

Spominjam se mladega fanta iz Maribora. Bil je brez ene roke, a je na vsak način hotel trenirati judo. Trener mu je nesebično pomagal in v presenetljivo kratkem času je začel tekmovati in tudi zmagovati ne le na prijateljskih, ampak tudi na prvenstvenih tekmovanjih.

Avtor članka opisuje tudi primer iz Ljubljane:

V osnovni šoli, v 7. razredu so imeli nadpovprečno živahnega in nemirnega fanta, ki mu v šoli niso bili kos. Tudi v raznih športnih društvih niso bili zadovoljni z njim in so ga odslavliali. Potem je pričel trenirati judo. S trenerjem sta se razumela in se spoštovala. Na treningih je bil reden in marljiv in čez nekaj let je postal mladinski evropski prvak.

Pomembna so doživetja, stanja, vloge posameznika v situacijah, v katere ga postavlja proces dogajanja športne aktivnosti. To so stanja, ko posameznik doživlja uspehe, vzpone in padce. To je življenje!

Judo ni samo šport, kjer je primarno osvajanje prvenstev in medalj. V sebi nosi »nekaj več« (glej citat J. Kana v uvodu). Po eni strani je to kultura neke dežele in običajev, povezanih z njo, in medčloveških odnosov, ki iz nje izhajajo. Najpomembnejša vrednota, ki iz nje izhaja, je spoštovanje sočloveka in odnosov, ki temeljijo na enakopravnosti. Seveda se to nanaša tudi na sprejemanje drugačnosti.

Ko stopimo v vadbeni prostor (*dojo*) in oblečeni v kimono pozdravimo, smo si vsi enaki. Pri pozdravu se umirimo in posvetimo treningu. Vsakdanje skrbi pustimo zunaj. Med treningom juda vlada tišina, kajti le tako sta naš um in telo prisotna. Judo je proces, ki človeka celostno aktivira na vseh njegovih področjih delovanja. Torej se lahko vsakdo odloči, da postane judoist in to ostane celo življenje. Zato bi bilo na tem mestu vprašanje primernosti juda za osebe s posebnimi potrebami odveč.

KAJ PA VARNOST?

Ker sodi judo med kompleksnejše športe, je v kontekstu oseb s posebnimi potrebami nekoliko zahtevnejši. Seveda je varnost športnikov na prvem mestu. Nobenih dokazov ni, da bi bil judo nevarnejši od drugih športov s kontaktom (nogomet, rokomet, košarka ...). Seveda pa so pravila za judo deloma prirejena. Že samo ime, ki ga uporabljajo v Evropi – »*safety judo*« – nam pove, da je na prvem mestu varnost. Tako so prepovedani naslednji prijemi:

- prijem okoli vratu z obema rokama (povečana možnost poškodbe),
- požrtvovalni meti (to so meti, kjer se tekmo-

valec, ki met izvaja, prvi vrže na tla in s svojo težo oziroma rotacijo vrže nasprotnika), ker je tu kontrola tekmovalca, ki met izvaja, slabša in je s tem povečana možnost za poškodbe,

- davljenje,
- vzvodi.

Zelo pomembno je tudi, da se tekmovalci razdelijo po sposobnostih med sebi enake. Podobno kot razvrstitev po prijavljenem rezultatu v specialni olimpiadi. Drug pomemben dejavnik pa je razvrstitev po teži in seveda po spolu.

Zelo pomemben za samo izvedbo tekmovanja, zlasti z vidika varnosti, seveda pa tudi z vidika enakih možnosti za doseg rezultata, je trening, ki je praviloma pred vsakim tekmovanjem. Na tem treningu tim trenerjev določi tekmovalne skupine in se pomeri s posameznimi tekmovalci, ki morda izstopajo iz določene skupine.

Tako tekmovalci, ki imajo težave z ravnotežjem, oziroma, si morajo pri normalni hoji pomagati s pripomočki, tekmujejo tako, da borbo pričnejo »s kolen«. Enako velja za tekmovalce, ki v stoječem položaju težko kontrolirajo svoje gibanje in seveda (kar je še bolj zahtevno) gibanje nasprotnika. Skratka, teži se k čim večji kontroli in s tem seveda tudi varnosti.

Po pripovedovanju glavnega koordinatorja Bena van der Enga so imeli lani na Nizozemskem po 1.400 borbah le dve poškodbi, ki sta zahtevali resnejšo zdravstveno obravnavo (zvin komolca, zvin kolena).

V tekmovalnem delu seminarja je vse prisotne navdušil že v uvodu omenjeni 71-letni Dik Koene, oseba z Downovim sindromom in mojster juda 1. dan. Prepričljivo je zmagal v svoji kategoriji in požel simpatije vse publike v dvorani. Zanimivo je bilo doživeti treninge, ki so potekali teden dni pred tekmovanjem in smo se jih udeleževali tudi trenerji. Trenerji smo bili navdušeni nad občutkom za borbo, prostor in čutenje partnerja, ki so ga pokazale osebe s posebnimi potrebami. Osebo sem imel priložnost vaditi s fantom, ki je imel ob svoji prizadetosti še drugo težavo – slepoto. Vendar ga vse to ni oviralo, da ne bi zelo dobro izvajal tehnik v parterju (kontrola telesa, kontrola partnerja, obračanje, »iskanje težišča« ...).

Ob osebah z motnjo v duševnem oziroma telesnem razvoju je bilo veliko tekmovalcev slepih ali na vozičkih in s kombiniranimi motnjami. Tako so na primer slepi osebi spremljevalci zgolj pomagali do nasprotnika. Po prijemu pa sta nato ob sodnikovih navodilih sama nadaljevala borbo.

POSEBNOSTI PRI TRENIRANJU

Cilji in zahtevnost izvajanih prijemov pri judu za osebe s posebnimi potrebami so postavljeni na raven, prilagojeno sposobnostim posameznika. Zagotovo velja, da treniranje juda pozitivno vpliva na telesne in psihične sposobnosti posameznika. Že po nekaj uvodnih treningih smo prišli do zanimivih spoznanj, zlasti pri doživljanju svojega telesa v prostoru in pri doživljanju, čutenju nasprotnika. Mogoče bi prijeme pri določenih vajah najlažje primerjali s plesom, pri katerem se plesalca prav tako čutita med sabo. Čeprav nekateri težko stojijo oziroma niso pokretni, se lahko v parterju (na tleh) plazijo, kotalijo, vlečejo, pretegujejo ... Vse navedene vaje lahko delajo sami, s partnerjem ali v skupini. Skratka, elemente juda (mete, končne prijeme ...) dodajamo do stopnje, ki jo je posameznik sposoben doseči. Tako je na primer simulacija borbe v parterju ta, da eden od partnerjev, ležeč na trebuhu, stiska večji kos spužve ali žogo, medtem ko mu jo drugi poskuša iztrgati. To vajo lahko izvajata tudi dve nepokretni osebi, ki sta sicer na vozičku. Lahko bi rekli, da se da trening juda prilagoditi tudi za osebe, ki se zelo težko gibljejo ali so celo nepokretne. Ob gibanju po blazini (kotaljenje, vlečenje, padanje na mehko blazino ...) doživlja človek ugodje in sprostitvev. Med treningom se ob vseh telesnih in psihičnih dogajanjih pri posameznikih dogaja še cel kup procesov v skupini. Skupina (med treningom) vpliva na posameznika in narobe, kar nam ponuja priložnosti za razvijanje in spodbujanje dejanj, ki jih posameznik v življenju težje obvladuje. Hkrati pa se ponuja priložnost blaženja nezaželenih reakcij (agresije, sebičnosti ...). Claude Combe, ki je prvi v Evropi začel trenirati judo s populacijo oseb s posebnimi potrebami, pojmuje judo kot psihoterapijo – »uravnoteženje vseh psihofizičnih funkcij«.

PREDLOGI

Moji predlogi se nanašajo na tri področja.

a) Praktično delovanje:

- razširiti dejavnost (juda) na ostale regije (v ustanavljanju je nova sekcija v Ljubljani),
- pridobiti in izobraziti čim večje število prostovoljcev, ki bi želeli sodelovati pri dejavnostih,
- v dejavnosti privabiti čim širši spekter strokovnjakov s področij, ki obravnavajo to tematiko

(Fakulteta za šport, Pedagoška fakulteta, Visoka šola za socialno delo ...),

- za sodelovanju in pomoč pri izvedbi dejavnosti (zlasti juda) pridobiti zainteresirane prostovoljce med judoisti, ki se z judom ne ukvarjajo več tekmovalno,

- za treniranje »juda za osebe s posebnimi potrebami« pridobiti dodatna znanja pri strokovnjakih v tujini, ki se s to dejavnostjo ukvarjajo že dlje časa,

- pripraviti seminarje z udeležbo tujih strokovnjakov za strokovne delavce in s tem detabuizirati ukvarjanje z judom za to populacijo,

- v največji mogoči meri spodbujati vključevanje oseb s posebnimi potrebami v običajne športne kolektive. K tej problematiki je treba pristopiti z občutkom in zagotoviti vse potrebne pogoje (varnost vadbe, odnos do drugačnosti ...).

- spodbuditi interes pri Judo zvezi Slovenije za sprejem segmenta juda za osebe s posebnimi potrebami kot svojega (prvi korak je narejen – ustanovitev tričlanske komisije, seja december 2000),

- prevod in sprejetje tekmovalnih pravil za populacijo oseb s posebnimi potrebami (predvidoma februar 2001),

- izobraziti trenerski in sodniški kader v Sloveniji.

b) Predlogi, ki se nanašajo na teorijo obravnavanih pojavov, metod socialnega dela in športa:

Vloga športa kot orodja je v socialnem delu dokaj slabo obravnavana. Sam sem teoretski okvir za dejavnosti, ki jih vodim v svoji ustanovi, našel v socialnem kulturnem delu. Trdno sem prepričan, da ima športna aktivnost velik pomen v življenju vsakega posameznika. Seveda velja to tudi za osebe s posebnimi potrebami. To dokazujejo tudi rezultati opisane raziskave.

Pomembno dejstvo je tudi, da šport kot fenomen ne pripada absolutno samo eni znanosti. Kakor so vse vede interdisciplinarne, je mogoče tudi v socialnem delu najti elemente športa in narobe. Seveda je treba za širše priznanje vloge socialnega dela v športu izvesti več raziskav in jih predstaviti v športnih publikacijah. Na Visoki šoli za socialno delo je treba predstaviti čim več projektov, ki vsebujejo šport kot socialnodelavsko orodje, in tako doseči sinergijski učinek, »ko 1 + 1 ne bo 2, temveč 3«.

c) Predlogi glede nadaljnega raziskovanja:

- prizadevati si za povezavo med strokovnjaki Fakultete za šport in Visoke šole za socialno delo,

- raziskati vpliv športa pri reševanju različne športno tematiko in narobe, socialne problematike,
- pomen publiciranja v strokovnih in poljudnih publikacijah.
- pomen vnosa socialnodelavskih pojmov v njih publikacijah.

LITERATURA

- BERČIČ, H. (1983), *Vpliv večmesečne programirane kineziološke rekreacije na nekatere karakteristike psihosomatičnega statusa telesno prizadetih oseb*. Zagreb: Fakultet za fizičko kulturo.
- BERČIČ, H., AŽMAN, D., ŠAVRIN, R., TUŠAK, M., VELIČKOVIČ-PERAT, M., VUTE, R. (1966), *Šport in športna rekreacija v funkciji kakovosti življenja telesno prizadetih*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo.
- BERČIČ, H., TUŠAK, M., KARPLJUK, D., (1999), *Šport v funkciji zdravja odvisnikov*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, Inštitut za šport.
- BARIČ, M. (1998), *Analiza igre malega nogometa pri osebah z zmerno motnjo v duševnem razvoju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- BERTIČEVIĆ, N. (1999), *Mislilo sam da ču umrijeti*. Zagreb: Sportske novosti št.12950
- BRANDON, A. in D. (1992), *Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- CAPOBIANCO, R., COLE, D. A. (1960), Social behaviour of mentaly retarded children. *J. Mental Deficiency*, 64: 638-51.
- COOPER, D. (1987), *Psihijatrija i antipsihijatrija*. Zagreb: Naprijed.
- DADIČ, T. (1996), Ko večšina postane zdravilo. *Zdravje*, 6.
- (1999), Borilni športi in osebe z motnjo v duševnem razvoju II. *Naš zbornik*, 4.
- (2000), Šport kot orodje socialnega dela in bogatitve življenja uporabnikov v obalnih delavnicah za delo pod posebnimi pogoji. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- (2001), Judo in osebe s posebnimi potrebami. *Zdravje*, 251.
- DOŠLER, R. (1999), Karate kot borilna spretnost. *Naš zbornik*, 2.
- DRAGOŠ, S. (1995), Kako. *Socialno delo*, 34, 1.
- DRAGOŠ, S., FLAKER, V., UREK, M. (1996), *Priročnik za izdelavo praktične naloge*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- EICHTAEDT, K., LAVAY, B., (1992), *Physical Activity for Individuals with Mental Retardation*. Illinois: HKB.
- FLAKER, V. (1998), *Odpiranje norosti*. Ljubljana: Založba /*cf.
- FRANKL, V. E. (1994), *Volja do smisla*. Celje: Mohorjeva družba.
- GLASSER, W. (1994), *Kontrolna teorija*. Ljubljana: Texus.
- GOFFMAN, E. (1991), Stigma. *Časopis za kritiko znanosti*, XIX, 138/139.
- JURIŠIČ, B. (1996), Učinek specialne olimpiade na socializacijo oseb s posebnimi potrebami: Povzetek raziskave, narejene v ZDA. *Naš zbornik*, 4.

- KANE, J. E., (1972), *Fizička aktivnost i psihološki razvoj hendikepiranih*. Beograd: Nolit.
- KLADNIK, T., KNIFIC, B. (1992), *Skupine mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose*. Piran, Koper: Program za ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo Republike Slovenije.
- KNIFIC, B. (1999), Skupina mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose. V: *Prva slovenska konferenca o odvisnosti*. Ljubljana: Koordinacija Centrov za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti pri Ministrstvu za zdravstvo Republike Slovenije (45).
- LAČEN, M. (1993), *Pridružite se svetu zmagovalcev*. *Naš zbornik*, 1.
- (1996), Duh, blišč, pogum. *Naš zbornik*, 4: 29.
- (1997), Gibalna vzgoja, šport, specialna olimpiada. V: *Zbornik prispevkov o psihomotoriki in gibalni vzgoji*. Ljubljana.
- (1999), Borilni športi in osebe s posebnimi potrebami. *Naš zbornik*, 3: 35.
- MESEC, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- MUSEK, J. (1982). *Osebnost*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- NEUMAN, Z. (1984), *Ljudje z zlomljeno hrbtnico*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- POŠTRAK, M. (1994), V znamenju trojstev. *Socialno delo*, 33, 4.
- (1996), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 35, 5.
- PRANČIČ, A. (1996), Judo kot sredstvo in cilj. *Slovenski judo*, 3.
- RAMOVŠ, J. (1990 a), *Doživljanje, temeljno človekovo duhovno dogajanje*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- (1990 b), *Sto domačih zdravil za dušo in telo 1*. Celje: Mohorjeva družba.
- RUGELJ, J. (1981), *Dolga pot*. Ljubljana: Republiški odbor rdečega križa Slovenije.
- Skalar, V. (1999), Osebe s posebnimi potrebami: Konceptualne iztočnice. *Sodobna pedagogika*, 1.
- SOZZI, G. (1994), *Ragazzi difficili?* Cremona: Centro di Formazione Professionale e Centro Socio Educativo di Cremona.
- ŠUGMAN BOHINC, L. (1994), Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 33, 4.
- VUTE, R. (1999), *Izziv drugačnosti v športu*. Ljubljana: Debora.
- WALKER, G. H. (1950), Social and emotional problems of the mentally retarded child. *J. Mental Deficiency*, 55: 132-138.

Urban Kordeš, Helena Jeriček

KOMUNIKACIJA KOT SPIRALNO PRIBLIŽEVANJE

SPREMEMBA PERSPEKTIVE ALI ZAKAJ SE POSTAVITI NA GLAVO

Narava in potek človekovega spoznavanja prek zaznavnih procesov sodita med poglavitne epistemološke teme, hkrati pa se tega vprašanja lotevajo tudi psihologija, antropologija, nevrofiziologija, biologija in kognitivna znanost. Če povzamemo različne razlage odnosa med organizmom in okoljem, lahko ugotovimo, da so do prve tretjine tega stoletja prevladovale razlage, ki so priznavale splošen odnos med zunanjim, »objektivnim« svetom in tem, kar človek zaznava in spoznava, torej subjektivnim (ob redkih idealističnih in solipsističnih teorijah, ki so povsem zanikale obstoj zunanjega sveta in zavzemale stališče, da »vse« obstaja v človekovi »glavi« oz. »psihi«). Te razlage implicirajo delitev sveta na zunanjega, objektivnega, in notranjega, subjektivnega. Človekovo spoznavanje je spoznavanje zunanjega, kar je ločeno od subjekta oz. tistega, ki spoznava. Vsakršno spoznavanje je potemtakem bolj ali manj natančen odsev objektivne resničnosti; izrekanje trditev pa je izrekanje o zunanjem in objektivnem.

Prevladujočo metodo, na podlagi katere je utemeljena miselnost Zahoda, lahko opišemo s tremi elementi: vzrok—(algoritem)—posledica. Gre za kavzalno-logično raziskovanje, pri katerem lastnosti raziskovalca ne smejo vplivati na predmet raziskovanja, sicer to raziskovanje ni znanstveno (oz. objektivno). Narava je po tej »logiki« pojmovana kot mehanizem, sestavljen iz ločenih delov in podvržen kavzalno-logičnim zakonitostim.

S pomočjo omenjenega triadnega modela (vzrok, algoritem, posledica) lahko razložimo procese, ki jih Heinz von Foerster (1991) imenuje *trivialni stroj ali sistem*. Njegove značilnosti so:

- sintetična določljivost, kar pomeni, da lahko trivialni stroj ali sistem izdelamo, zgradimo in razgradimo;

- analitična določljivost: s poizkusi lahko določimo, izračunamo algoritem transformacij;

- neodvisnost od lastne zgodovine: pretekle operacije nimajo nobenega vpliva na potek poznejših operacij, kar pomeni, da pri enakem inputu dobimo vselej enak output;

- napovedljivost; odnos med inputom in outputom je znan in nespremenljiv, zato lahko na podlagi konkretnega inputa natančno predvidimo output.¹

Kaj je skrito v ozadju tega (še vedno prevladujočega) načina raziskovanja? Glavna značilnost tega metodološkega pristopa je, da se raziskovalec oz. opazovalec umakne, distancira, loči oz. dvigne nad predmet, ki ga opazuje oz. raziskuje, in misli, da je to, kar vidi, nekaj objektivnega in zunanjega. Ta predpostavka implicira, da spoznано ni odvisno od načina spoznavanja oz. od strukture spoznavnega mehanizma. Toda kot bomo videli v nadaljevanju, to ni čisto res. Naše spoznavanje je pogojeno oz. odvisno od kognicijskega/spoznavnega aparata in tudi kognicijski aparat se z našim spoznavanjem spreminja.

Z razvojem znanosti, ki se ukvarja s kognitivnimi oz. spoznavnimi procesi, se kaže, da logično-kavzalni način raziskav ne zadošča več. Zakaj? Ker gre za analogon očesu, ki gleda (preučuje) samo sebe. Že Kant je opozarjal, da psihologija ne more biti empirična znanost, ker se njen predmet v trenutku, ko ga začnemo raziskovati, spremeni.

Tudi tradicionalno teorijo komunikacije² s shemo pošiljatelj (oddajnik)—komunikacijski kanal—sporočilo (informacija)—sprejemnik lahko uvrstimo v kavzalno-logični model spoznavanja. Komunikacija oz. pogovor se »vzpostavi«, ko

pošiljatelj pošlje prejemniku informacijo, katere pomen je zaobsežen v njej sami. Pošiljatelj ima namen prejemniku sporočiti oz. posredovati neko misel, ki govori o objektivnem ali o subjektivnem svetu, sprejemnik sprejeme signale, jih dekodira in jim da svoj pomen (jih interpretira). Prvi problem, ki si ga ob tako opredeljeni komunikaciji zastavimo, je, ali gre pri komunikaciji resnično za prenašanje informacij drugemu. Drugo vprašanje pa je, ali lahko komunikacijo raziskujemo in opisujemo kot trivialni sistem.

ALI JE KOMUNIKACIJA TRIVIALNI SISTEM?

Da bi lahko odgovorili na vprašanje, se moramo preseliti na področje kognitivne psihologije, kjer so v drugi tretjini tega stoletja vzniknile nove razlage spoznavnega procesa. Eksperimenti Adelberta Amesa ml. so postali osnova konstruktivistični teoriji, ki ne zanika obstoja zunanjega sveta (kot se ji pogosto pripisuje), ampak meni, da predmeti ne obstajajo neodvisno oz. ločeno od zaznavajočega organizma. Ames meni, da se svet posameznika ustvarja/nastaja pri ravnanju z okoljem. Podobno razmišljata Ittelson in Kilpatrick (1973, po Šugman Bohinc 1996), saj menita, da je najbolj smiselna razlaga različnih eksperimentov o načinu vidnega zaznavanja ta, da opazovalec nezavedno povezuje dražljajske oblike (to, kar vidi) z neke vrste povprečjem preteklih posledic dejanj, ki so v zvezi s to obliko. »Izbrana« zaznava je tista, ki ima najboljšo napovedno vrednost za delovanje in uresničevanje namenov organizma.³ Ittelson in Kilpatrick trdita, da vsi eksperimenti kažejo, da zaznava ni končen, »objektiven« oz. »absoluten« odsev resničnosti oz. tega, kar je. Zaznava je bolj napoved, človekov konstrukt, ki predstavlja najboljšo možno predstavo sveta, ki bi človeku omogočila najboljšo izvedbo namenov delovanja. To pomeni, da je zaznani predmet neločljivi del zaznavne funkcije. Povedano drugače, predmet in zaznava sta del iste stvari. Če je spoznavanje konstrukcija, stvaritev, ki nastane s konstrukcijskim procesom, in ne »registracija« »zunanjega« sveta, potem se lahko s spreminjanjem tega procesa spremeni človekovo spoznavanje. Posledica tega je, da se proces spoznavanja in spoznano (rezultat spoznavanja) »sestavita«. Svet se nenehno rojeva in spreminja skozi spoznavanje. Svet torej ni nekaj

statičnega, temveč je nenehno porajanje. A kako naj si predstavljam svet kot porajanje?

Za pomoč pri razumevanju omenjenih spoznanj se lahko obrnemo na biologa in nevrofiziologa H. R. Maturano in F. J. Varelo (1980; 1998), ki svojo razlago utemeljujeta s prepoznavanjem in upoštevanjem krožnosti spoznavnih procesov. Podobno tudi Husserl v svoji fenomenologiji ne ločuje resničnosti in spoznavanja, ampak ju obravnava v dinamični povezanosti. »Ta krožnost, ta povezanost med delovanjem in izkušnjo, ta nedoločljivost med določenim načinom bivanja in sliko, ki jo ustvarimo o svetu, nam pravi, da slehernó spoznavno dejanje poraja svet.« (Maturana, Varela 1998: 21.) Maturana in Varela trdita, da je vsako spoznavanje ne samo doživljanje, ampak tudi delovanje. »Spoznavanje namreč, tako meniva, ni reprezentacija sveta, ki je tam zunaj, temveč nenehno porajanje sveta skozi sam življenjski proces.« (Op. cit.: 7.) Avtopoetska teorija (katere tvorca sta ta avtorja) zanika klasično predstavo o delovanju kognicijskega sistema, za katero je značilno, da razume njegovo delovanje kot preslikovanje zunanjega sveta v notranjega, čemur sledi odziv (output). Namesto tega predlagata dinamičen pogled na spoznavanje, ki je stalen proces iskanja stabilnosti ob nenehno spreminjajočem se okolju (Stein 1997). Trdita, da naloga kognicijskega aparata ni preslikovanje (zunanjega) okolja v notranja stanja, ampak vzdrževanje organizmov (in svoje) notranje dinamične stabilnosti. Živ sistem je po njunem mnenju operacijsko zaprt (njihova organizacija, tj. odnos med sestavinami sistema je konstanta), kar pomeni, da se odzivi na perturbacije⁴ dinamično določajo znotraj sistema. Glavna značilnost živega sistema je, da se samoizgrajuje, samoproizvaja, da sam ohranja svojo samoizgrajevalno (avtopoetsko) naravo. Spremembe strukture so podrejene vzdrževanju lastne organizacije. Mogoč obseg sprememb strukture posameznega živega sistema in vrsta sprememb v okolju, na katere se sistem odziva, sta določeni z njegovim trenutnim stanjem, ki je posledica celostne zgodovine živega sistema. Spremembe v okolju lahko sprožijo spremembo strukture, lahko pa tudi ne, odvisno od tega, ali trenutno stanje strukture sistema to dopušča oz. ali rabi vzdrževanju njegove organizacije. Kognicijski aparat lahko tako v enem trenutku določen impulz uporabi, ker mu to pomaga pri ohranitvi notranje stabilnosti, v drugem pa ne. Laing (po Spencer-Brown 1973) predlaga, da bi

to, čemur navadno rečemo empirični podatki (*data*, dano), dosti bolj upravičeno imenovali *capta* (pobrano). Lahko bi rekli, da kognicijski aparat ves čas »predlaga« svet, s tem da izbira vrsto sprememb, ki jih bo upošteval pri konstrukciji. Preživeti se posreči tistim organizmom, ki izbirajo⁵ take perturbacije, da pomagajo pri ohranjanju dinamične stabilnosti sistema.

Navedena spoznanja lahko ilustriramo z nekaterimi nevrofiziološkimi odkritji.

Maturana in Varela v knjigi *Drevo spoznanja* (1998) navajata primer enostavnega eksperimenta, ki ga je prvi opisal Otto von Guericke leta 1672. Vzamemo dva svetlobna vira (enega z navadno belo svetlobo, drugega z rdečo) in ju namestimo tako, da se svetlobna snopa sekata. V presečni žarek postavimo predmet, lahko tudi roko. Senca, ki jo vidimo na steni, je zeleno modra. Kako to, da smo dobili zeleno modro senco, ko pa smo se nadejali le bele, rdeče, ali mešanice rdeče in bele (rožnate) barve? Navajeni smo misliti, da je barva lastnost predmetov in svetlobe, ki jo odbijajo. Če torej vidim zeleno modro senco, je to zato, ker prihaja v moje oko svetloba zeleno modre barve. Če bi izmerili valovno dolžino, bi ugotovili, da je v senci svetloba razpršena tako, kakor je značilno za belo svetlobo. Maturana in Varela sklepata, da barva ni lastnost stvari in da je naše doživljanje sveta barvnih predmetov neodvisno od sestave valovnih dolžin svetlobe, ki prihaja od tega, kar vidimo. »Namesto tega rajši skušajmo doumeti, da doživetje barve ustreza določeni vzorcu stanj aktivnosti v živčnem sistemu, ki ga določa njegova struktura.« (*Op. cit.*: 18.)

Drugi primer je očesna zenica, ki se nenehno premika, tudi ko se nam zdi, da opazujemo določeno sliko popolnoma pri miru. Fiziologi razlikujejo večje gibe, imenovane sakade (hitre spremembe pogleda, med katerimi oko ostane statično približno 2000 milisekund) in tremor, imenovan *micronystagmus*. To pomeni, da vidimo sliko vsak trenutek pod različnim zornim kotom in da se aktivacijsko stanje mrežnice stalno spreminja. Naša izkušnja pa nam govori, da imamo pred seboj popolnoma mirujoč predmet in da ga vidimo ves čas iz enake perspektive.

Tretje odkritje je povezano z delovanjem živčnega sistema. Nevroznanstveniki ugotavljajo, da je centralni živčni sistem sestavljen holografsko⁶, kar pomeni, da sprememba stanja enega gradnika (nevrona) lahko vpliva na spremembo stanja velikega števila nevronov (vsega sistema). To

pomeni, da vsako spoznavno dejanje spremeni strukturo celotnega kognicijskega aparata.

Končna sklepa zapisanega sta: (1) proces spoznavanja ni samo pasivno sprejemanje informacij o zunanjem svetu, ampak aktivno ustvarjanje; (2) naše spoznavanje je pogojeno oz. odvisno od kognicijskega aparata in kognicijski aparat se z našim spoznavanjem spreminja.

KAJ POMENIJO TA (DRUGAČNA) SPOZNAVANJA ZA PROCES KOMUNIKACIJE?

Če poteka komunikacija med dvema živima, operacijsko zaprtima sistemoma, potem veljajo zanjo opisane zakonitosti spoznavanja. Komunikacija je namreč vrsta spoznavanja. Zato moramo spoznanja, ki smo jih opisali, upoštevati pri obravnavi komunikacije.

Shema pošiljatelj–kanal–sprejemnik je sprejemljiva za vzročnopolledični način raziskovanja in gledanja na svet, v nenehno porajajočem se svetu pa z njo ne moremo opisati celotnega komunikacijskega procesa. Zakaj? Omenjena shema razgradi proces komunikacije na komponente in predvidi njegov algoritem, obravnava ga neodvisno od prejšnjih operacij in na podlagi inputa predvidi output – obravnava ga kot trivialen sistem. V komunikaciji med dvema človekoma ni nikoli tako. Komunikacija (verbalna ali neverbalna) je odvisna od preteklih izkušenj in komunikacij, ne moremo je napovedati vnaprej in jo težko ujamemo v obrazec. Poleg tega sta udeleženca v komunikaciji dva živa, netrivialna sistema, ki spoznavata (delujeta) na način, kakor smo opisali zgoraj, zato tudi komunikacije ne moremo obravnavati algoritemsko kot trivialen sistem.

Zavajajoča sta tudi izraza sprejemanje in oddajanje, ker pripisujeta oddajniku aktivno vlogo, sprejemniku pa pasivno. Proces komunikacije ni oddajanje in sprejemanje vsebine, ampak njeno soustvarjanje. Pri sprejemniku ne gre za sprejemanje pomena – kot česa danega (kakor pogosto mislimo), ampak za njegovo ustvarjanje, kar je izrazito aktiven proces. To lahko razumemo, če upoštevamo Batesonovo (1979) pojmovanje informacije, ki – v nasprotju s Shannonovim – informacija pojmuje kot razliko, ki povzroči razliko. Iz tega izhaja, da komunikacija ni prenašanje vsebine, temveč stalno poskušanje, povzročati razlike oz. spremembe v kognicijskem aparatu. Drugi je

tisti, ki določijo/odloči, ali bo neka sprememba v okolju (besede, vedenje) postala informacija ali ne. Če kognicijski aparat prepozna spremembo (dogodek) kot ugodno za ohranjanje svoje stabilnosti, jo uporabi za sprožitev spremembe; če ne, razlika/sprememba v njem ne povzroči spremembe. Tako so besede ali dejanja drugega (lahko) sprožilec sprememb v kognicijskem aparatu, ne pa njihov vzrok.

Ne »oddajnika« ne »sprejemnika« ne moremo ločiti od vsebine, ki jo govorita, saj sta del te vsebine, ki ju ne samo določa, ampak tudi spreminja. Komunikacija je zaključen proces stalnega nastajanja in spreminjanja, ki ga ne moremo izolirati in razstaviti na posamezne segmente, saj s tem zgrešimo njegovo bistvo.

Če sledimo tej »logiki«, potem cilj komunikacije ni uspešno (jasno, razločno ...) prenašanje informacij, temveč je iskanje možnosti, kako bi udeleženca (drug v drugem) povzročila spremembo oz. razliko. Zavreči je treba idejo, da prenašamo objektivne pomene in da je kvaliteta komunikacije odvisna le od »jasnosti izražanja«. Po Watzlawicku »vsaka komunikacija izhaja iz interaktivnih procesov«, za opazovanje komunikacije pa niso toliko pomembna dejanja posameznih udeležencev, nosilcev, ampak odnosi med njimi.

Ko govorimo o komunikaciji kot o ustvarjanju spremembe, se morda zdi, da se naša definicija ne ujema z Watzlawickovo tezo, da je »nemogoče ne-komunicirati«. Vendar ni tako. Watzlawick je hotel s svojo tezo povedati, da ima lahko vsak akt, vsako dejanje (tudi na primer zavračanje odgovora) svojo komunikacijsko vrednost, oziroma, da vsako dejanje pri udeležencih sproži nastanek pomena. Seveda pa določeno dejanje (komunikacijski akt) lahko spodbudi k ustvarjanju spremembe v udeležencih komunikacije, lahko pa sproži potrditev »že znanega« in tako pomaga ohranjati »status quo«. Molk žene, ki sicer navadno neprestano klepeta, ima lahko za moža veliko komunikacijsko-sporočilno vrednost (lahko celo večjo kakor njene besede), medtem ko molk molčiče ženske po dolgih letih druženja lahko zgubi vso sporočilnost – ne ustvari nobene razlike pri moževem dojemaju situacije.

KAKO OBRAVNAVATI KOMUNIKACIJO?

Zapisali smo, da je komunikacija proces stalnega porajanja in nastajanja, v katerem se tako vsebina kot tudi akterja nenehno spreminjata. Če je to res, zakaj tega spreminjanja med vsako komunikacijo ne opazimo?

Človek v procesu spoznavanja – ki je glavni proces, skozi katerega (kakor smo že omenili) deluje – ocenjuje, preračunava resničnost oz. opise resničnosti. Nevrofiziološka razlaga govori, da dobijo čutne celice organizma na podlagi dražljajev iz okolja le informacijo o jakosti (kvantiteti) in lokaciji dražljaja, ne pa tudi o njegovi naravi, kvaliteti. Gre za t. i. načelo nediferenciranega vkodiranja, na podlagi katerega lahko sklepamo, da vsak posameznik da pomen (vsebinsko) dražljaju. Drugo pomembno dejstvo, ki ga ugotovita že Ittelson in Kilpatrick (po Šugman Bohinc 1996), pa je, da človek neznano zunanjo konfiguracijo, ki oddaja enako mrežnično obliko kakor druga pojavna forma, s katero je vajen ravnati, zazna kot znano konfiguracijo. Kar pomeni, da čutila živih organizmov zaradi biološkega preživetja (oz. principa samoizgrajevanja, samo-proizvajanja) delujejo kot sistem redukcije in poenostavljanja (tega, kar slišijo, vidijo). Gre za to, da kognicijski aparat omogoča odziv na samo nekatere perturbacije, in sicer na zanj optimalne. Posledica te selekcije je oženje organizmovega sveta. To oženje poteka asimptotično do določene, optimalne meje. Z oženjem si organizmi ustvarjajo trden in stabilen svet. Kognicijski sistem specializira na »izbrane« perturbacije. Specializacija občutimo tako, da nam svet in drugi ljudje oz. to, kar govorijo in to, kar predstavljajo, postaja vse bolj znano in domače. Domačnost (*familiarity*) ima dva aspekta, ki ju bomo v nadaljevanju podrobneje obdelali. Na nevrobiološkem področju se ta proces kaže kot vedno večje zapiranje kognicijskega sistema samega vase. Že minimalna sprememba okolja (sprejemljiva za sistem) pripelje do vzpostavitve stabilnosti. V nevrologiji je za to uveljavljen izraz zapolnjevanje (*fill-in*).

NUJNOST DOMAČNOSTI

Domačnost (znan svet, drugi) je krožno povezana z redukcijo, intencionalno selekcijo, ki je nekaj nujnega in potrebnega, saj omogoča nadaljevanje

avtopoetske organizacije in stalnost njenega delovanja. Domačnost nam omogoča uspešno delovanje in odzivanje na (omejen) spekter sprememb. Pomeni tudi, da smo si naredili (ustvarili) svet, v katerem poznamo pravila, lahko predvidimo dogodke, poznamo mehanizme delovanja, hkrati pa se v njem varno gibljemo, sporazumevamo in razumemo. V komunikaciji to pomeni, da so akcije sogovornika znane in predvidljive. Ko se pogovarjam z znanim drugim, ni (ne more biti) nezveznih skokov spoznavanja.

Jezik je po avtopoetski teoriji glavno »področje medsebojnega orientiranja« (Winograd, Flores 1986: 50.). Naše govorjenje je odsev našega življenja, doživljanja, ne pa tega, kar se zgodi iz perspektive drugega. Maturana in Varela menita, da »v mreži jezikovnih interakcij, v kateri se gibljemo, vzdržujemo nenehno opisno krožnost, ki jo imenujemo 'jaz'. Omogoča nam ohraniti našo jezikovno operacijsko skladnost in našo prilagojenost na področju jezika.« (Maturana, Varela 1998: 231.)

Primer domačnosti:

Bil je dan njune zlate poroke. Ves dan sta bila zaposlena s praznovanjem in z množico sorodnikov in prijateljev, ki so jima prihajali voščiti. Zato sta bila hvaležna, ko sta proti večeru lahko, sama na verandi, opazovala sončni zahod in počivala po napornem dnevu. Stari mož je nežno pogledal ženo in rekel: »Agata, vesel sem te.« »Kaj si rekel?« je vprašala stara gospa.

»Veš, da slabo slišim. Povej glasneje.«

»Rekel sem, da sem te vesel.«

»Že prav,« je odvrnila in zamahnila z roko.

»Tudi jaz sem te sita.« (Mello 1990: 94.)

In še:

Žena možu, zatopljenemu v časopis: »Nič več se ti ni treba mučiti in govoriti mhm. Že pred desetimi minutami sem nehala govoriti.« (Op. cit.: 95.)

OMEJITVE, KI JIH PRINAŠA DOMAČNOST

Drugi vidik znanega, trdnega in domačega sveta je ujetost vanj. Domač svet ni naklonjen spoznavanju »novega«. Domačnost se boji neznanih in novih stvari oz. jih ignorira ter vse neznano inter-

pretira z znanim. Posameznikov svet se zapre in ne dopusti, da bi vanj prodrlo kaj novega. Človek se v domačem svetu počuti varnega, saj ve (bolj ali manj), kaj ga čaka oz. kaj lahko pričakuje. To je posledica vse večje zaprtosti organizma, ki se usmerja v znano, išče v znanem, in vse, kar zazna, »uporabi« za potrjevanje svoje strukture (sveta). V končni fazi nas takšno oženje in zapiranje vase pripelje v odmaknjeno lebdenje, v katerem stvari, dogodke in spremembe interpretiramo z že znanim, predvidljivim. Organizem se vrti okoli lastne osi, nemočen, da bi doživel kaj novega, čeprav se tega praviloma ne zaveda. V komunikaciji se to kaže kot ponavljanje, variranje istih vzorcev oz. modelov reagiranja, razmišljanja in odgovaranja na spremembe (razlike) v okolju, česar pa se udeleženca običajno ne zavedata, saj gre za avtomatizem. Akterja v komunikaciji nimata občutka, da ždita v statičnem, nespremenljivem svetu. Zdi se jima, da se dogajajo nove stvari in da spoznavata nova dejstva o njih. To se najbolj jasno kaže na jezikovnem področju.

Kadar se sprašujemo po vzrokih oz. razlagah, imamo občutek, da odkrivamo nekaj novega. Dejansko pa z odgovarjanjem na vprašanja (zakaj, kako) stvari ali dogodke, ki bi lahko segali izven meja znanega, ujamemo in jih kategoriziramo v znane kategorije. Vprašanja nas vračajo v znani (kavzalno-logični) svet, v katerem iz vprašanja izhaja odgovor oz. kjer vprašanje že ponuja odgovor. Vsako spraševanje je jezikovno spraševanje in nas vrača v jezik, ki je v kavzalno-logičnem svetu vzroka in posledice, kjer vladajo znani zakoni in je vse razstavljivo. Spraševanje (kakšno koli) je neuspešen poskus spoznavanja novega, saj pomeni le vrtenje v krogu in potrjevanje svojega (skonstruiranega) sveta in jezika.

KOMUNIKACIJA KOT NASTAJANJE, PORAJANJE IN KOT NAZADOVANJE, UMIRANJE

Ugotovimo lahko, da obstajata dva bistveno različna načina komuniciranja: komunikacija, ki je usmerjena v utrjevanje sveta, in komunikacija, usmerjena v širjenje, spreminjanje sveta. Vprašanje, ki bi si ga na tem mestu zastavil Bateson, je, ali se pri obeh vrstah interakcije zgodi sprememba. Vzemimo najprej primer komunikacije, ki je usmerjena v oženje sveta. To je najbolj običajen in vsakodneвно rabljen način komuniciranja z drugim

o znanih stvareh. O njej ali v njej ne razmišljamo, temveč delujemo avtomatsko. Pogojena je s prejšnjimi izkušnjami in vednostjo in rabi ohranjanju in utrjevanju znanega sveta. Taki pogovori nam ne morejo prinesiti nič novega, saj so podobni preurejanju stanovanja, v katerem živimo vse svoje življenje.

Primer:

Sin pokliče mamo po telefonu.

»Živijo, mami!«

»O, živijo, prideš kaj domov?«

»Ne morem, že dva dni sem brez denarja ...«

Sin niti ne dokonča stavka, ko ga mama prekine: »Saj sem ti rekla, da ne zapravljaj. Pa me nikoli ne poslušaj. Ne morem razumeti, da s svojo plačo ne moreš preživeti niti sebe. Jaz živim skromno, vsak mesec se trudim, da še nekaj malega prihranim, ti pa živiš, kot da denar pobiram na cesti. Ne bom te več podpirala, dovolj si že star!«

»Ja, prav imaš. Zdaj mi je postalo jasno, da tako res ne gre več naprej, začel sem znova ...«

»Vedno mi govoriš, da je tokrat zadnjič, toda potem narediš vedno isto stvar! Zapravljivec si in lenuh! Izkoriščaš me, dosti mi je tega!«

Jezna mama prekine pogovor, ko se iz druge strani zasliši obupan sinov glas: »Pa ne, podjetje je šlo v stečaj! V novi službi zahtevajo, da imam obleko s kravato, in nimam denarja zanjo!« Toda mame ni več na drugi strani.

Slutimo, da je sin poskušal ustvariti v mami spremembo, poskušal ji je povedati nekaj novega, nov razlog za denarno stisko. Skušal ji je (do)povedati, da je začel delati v novi službi, ki ima drugačne zahteve do uslužbencev. Mama, ki je bila že ujeta v vzorec svoje interpretacije sinovega obnašanja, mu ni pustila izraziti misli do konca, ker je že po nekaj besedah »vedela«, za kaj gre. Če mama ne bi bila ujeta v svoj svet, bi bila njuna komunikacija bolj harmonična. Vzrok za pomanjkanje denarja je poiskala v svojem znanem svetu, hkrati pa je iz kratkega sinovega govora ponovno ugotovila, da je sin neposlušen, zapravljiv in neodgovoren. Sin je za mamo znan, predvidljiv, čeprav se mama tega ne zaveda. Sinovo govorjenje oz. obnašanje v njej ni prebudilo razlike, ampak ji je le utrdilo in potrdilo že izoblikovano sinovo

podobo (oz. predstavo, ki si jo je ustvarila v dolgih letih). Ali to pomeni, da do spremembe ni prišlo? Trdiva, da se je sprememba zgodila, vendar v nasprotno smer – v utrjevanje. Struktura maminega sveta ne le, da je ostala enaka, ampak se je celo utrdila (Foerster 1991). Posledica takega »spoznavanja« je vedno večja negibnost slike o drugem, vedno večja oddaljenost oz. neuskajenost podobe s trenutnim stanjem, položajem drugega. To je pogost vzrok konfliktov, zlasti pa odtujevanja. Kako lahko spoznavam drugega kot drugačnega od sebe in kako naj ga ne zaprem v svoj svet, ko pa si ga (drugega) vsakič znova »prikrojim«? Želja po spremembi se pojavi ali v trenutku konflikta ali v trenutku, ko se zgodi skrajna stopnja domačnosti, ki se spremeni v svoje nasprotje. To je v trenutku, ko smo tako togi, da se ne moremo več primerno odzivati na možnosti in zahteve, ki nam jih daje življenje. Ne samo to, naše reakcije niso usklajene z dogodki v okolju in naš pogled ni sposoben zajeti širine sveta. Stalna pripravljenost na spoznavanje novega in odprtost za sprejemanje vedno drugačnega, spreminjajočega drugega zahteva veliko napora, časa in energije, zato udeležena dostikrat ostaneta na pol poti, med nebom in zemljo, neodločena, ali naj se postavi na glavo ali ne. Glavni problem pa je – kako. Kako naj predreta zaprtost, ujetost v kroženje okoli svoje osi in se prebijeta do drugega, natančneje povedano, do predstave o drugem, ki omogoča skladno komunikacijo, do novega?

V članku je viden (in upava, da občuten) postopen prehod v vse bolj osebni način pisanja, kar utemeljujeva z dejstvom, da je komunikacija nekaj notranjega, da zahteva osebno angažiranost. Kot sva že omenila, je ne moremo obravnavati algoritmčno, odmaknjeno in ločeno.

KAKO NAJ BO KOMUNIKACIJA USMERJENA V ŠIRJENJE SVETA?

Komunikacija, ki daje možnost širjenja, je podvig *par excellence*. Zakaj? Od udeležencev zahteva, da se podata iz znanega, iz običajnih vzorcev delovanja in pustita za seboj vsaj enega od gradnikov sveta – mnenja, predsodke, stališča, kar sta se naučila in kar so ju naučili, uspešne interakcije s svetom. Gre za izstop iz sebe, iz znanega sveta, v drugega, ki je skrivnosten in neznan. To pa ni mogoče, če kot skrivnostnega, kot vedno spreminjajočega ne gledam tudi sebe.

Ena izmed bolj ali manj naključnih (in nasilnih) poti izstopa iz znanega je *šokiranje*. Drugega presenetim z (novo) informacijo, ki je ne more vključiti v znano, in ga »prisilim«, da zazna razliko. Toda kar človeka spremeni enkrat (prvič), ni nujno, da ga bo spremenilo drugič, zato je šokiranje postopek, ki zahteva vedno nova presenečenja in nove načine. Šok je npr. glavno sredstvo medijev, še posebej reklame. Reklama si prizadeva, da bi kupca, ki ni zainteresiran za njeno sporočilo (ne želi, da bi v njem ustvarili razliko), presenetila, v njem sprožila razmišljanje, spraševanje oz. mu sugerirala neko mnenje, tj., razliko. Šokiranje je enosmeren postopek, usmerjen od enega k drugemu, pri čemer sta njuni vlogi jasno določeni. Ker je ta način preveč tvegan in nepredvidljiv, je za nas manj zanimiv.

Drugo pot bi lahko imenovali *spiralno približevanje*. Navdih za tovrsten pristop h komunikaciji sva našla v teoriji Paula Watzlawicka (1967) in pri avtorjih, kot so Keeney, Pask, von Foerster, pa tudi pri nekaterih hermenevtikih (Rorty, Gadamer).

Čeprav gre za hkraten in prepleten postopek, ne moremo o njem pisati drugače kakor z razlikovanjem, zavedajoč se jezikovne determiniranosti in omejenosti. Bralec opisanega ne sme jemati kot algoritem.

Kaj misliva z izrazom spiralno približevanje? To je zvezen proces počasnega in obojestranskega spreminjanja udeležencev interakcije. Zveznost je biološko utemeljena, saj je nujna za delovanje kognicijskega aparata. Za prekinitev ustaljenega načina delovanja (spoznavanja) in za začetek novega, drugačnega, ki bi omogočalo širjenje sveta oz. njegovo spreminjanje, je treba ugotoviti, kako smo se »naučili« starega. Za ilustracijo nam lahko rabi omenjeni primer mame in sina. Tako kakor si je mama skoz dolgoleten, ponavljajoč proces utrdila predstavo, da je njen sin zapravljivec, tako smo se tudi mi skoz dolgotrajen proces socializacije »naučili« in pridobili vso svojo »vednost«, vsa spoznanja. Podobno kakor bi lahko mama skoz zavestno ponavljajoč proces spremenila podobo o sinu, lahko tudi mi spremenimo svoje stare, utrjene predstave in načine reagiranja v nove. Le razumsko spoznanje ne spremeni utrjenih predstav; za to je potrebno daljše obdobje zavestnega opominjanja. Če bomo pri tem uspešni, se bo naš stari način reagiranja in razmišljanja spremenili v novega – drugačnega.

Čez čas bo ta novi način zaradi bioloških

vzrokov postal star, enako trden in fiksiran kakor tisti, ki smo ga nadomestili. Kaj to pomeni? Znašli smo se v sila neprijetnem položaju, saj smo se zaleteli v lastne meje in omejitve. Izstop iz (starega) znanega v resnici ni nič drugega kot vstop v novo znano. Ima torej naše prizadevanje smisel, če pa eno predstavo nadomesti druga, en vzorec drugega? Vsak izstop nas vrne na začetek, ki pa ni nikoli isti začetek, vedno se znajdemo drugje, na drugi stopnji. Naše delovanje je podobno povezovanju vedno druge pentlje, valjenju vedno druge skale, toda v isti breg ... Ustvarjenje oz. kreiranje fiksnega sveta je biološko pogojena nujnost, ki se ji ne moremo ogniti, lahko pa se pripravimo, da se zavedamo svojih vzorcev in selekcije, ki jo opravljamo in kot končni uspeh, da se med različnimi vzorci prosto gibljemo, da smo *fluidni*.

Prvi premik je zaustavitev in zavedanje pogojenosti z bremenom preteklosti. Mati bi lahko zaslutila, da se je ob sinovem govorjenju v njej začel vrteti njen film o sinu. Če bi zavestno pregledovala svoja mnenja in reakcije, bi lahko spoznala, da je spoznano njena kreacija. Ugotovila bi, kakšne spremembe se v njej (ne) dogajajo. To bi ji pomagalo ustvariti ustrežnejša mnenja in predstave, ki bi omogočile bolj harmoničen odnos s sinom.⁸ V prvem premiku gre za ugotavljanje količine oz. stopnje selekcioniranja zaznave, ali drugače, zavedanje ustaljenih modelov, vzorcev, predstav, kategorij, v katere generaliziramo posamezne neznane zaznave.

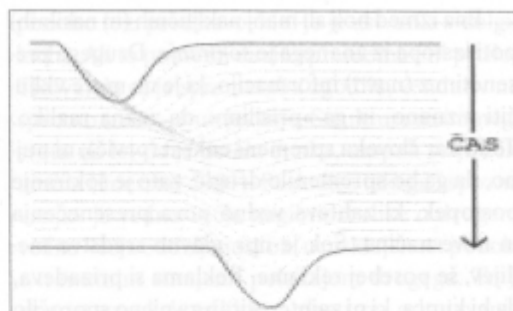
Drugi premik je odločitev za spremenjeni način komuniciranja, ki je raziskovanje samega sebe in ki dopušča, da se v posamezniku zgodi sprememba njegovega kognicijskega aparata. Uspešno izpeljavo premikov (da se spremenimo) zagotavlja vztrajno zavedanje ujetosti v predstave in opominjanje na novo resničnost. Vsaka sprememba je plod počasnega, zveznega in ponavljajočega zavedanja, ki lahko pripelje do fluidnosti.

Na začetku običajne komunikacije oz. ob prvem srečanju si udeleženca prizadevata čim hitreje in čim bolj učinkovito »spraviti« neznanega sogovornika v znano, ga uvrstiti v kategorijo npr. veselih, zabavnih, dolgočasnih, duhovnih, čudnih, lepih, grdih, podobnih, drugačnih tipov ljudi. Vsa prizadevanja, vsa vprašanja so namenjena temu, da bi v sogovornikovem govorjenju ali obnašanju našli kaj znanega, kaj, po čemer bi ga lahko označili in ovrednotili. Skrajni primer tega je klasični terapevtski pogovor, v katerem želi psihiater najti besede, pojave, ki jim ustrezajo pacientovi

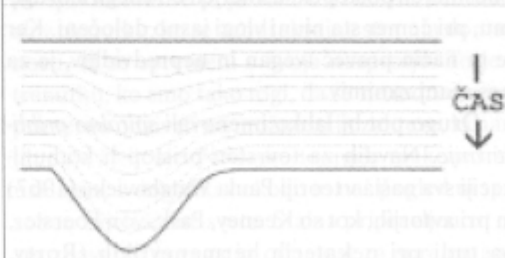
simptomi. Terapevtovo spraševanje je usmerjeno in v skladu z znanjem, teorijami (pojmi, kategorijami ...), ki si jih je pridobil v času šolanja in prakse in v katere bo pacienta po določenem času (čim hitreje) uvrstil. Udeleženca navadno mislita, da nimata predstav o drugem in da ga želita (s)poznati kot neznanega. Dejansko pa jima je pogosto že ob prvi besedi, ki jo slišita iz ust drugega, »jasno«, kdo in kakšen je, kar je pogojeno s preteklimi izkušnjami, s podobnimi ljudmi, z idejami, pričakovanji in nameni. Ob vsakem naslednjem srečanju se podoba, ustvarjena na prvem in drugem srečanju, samo še pogloblja. Po določenem času se zgodi, da ne slišita, ne vidita, ne čutita, ne vonjata spreminjajočega se drugega, ampak slišita, vidita, čutita, vonjata le svojo v preteklosti oblikovano predstavo o drugem, ki si jo na ta način še utrdita. Opisani proces bi lahko ponazorili z reliefom, v katerega se zarezujejo (zapisujejo) predstave, in vsaka potrditev že ustvarjene predstave pomeni poglobitev zareze (zapisa).

Sliki 1 in 2 predstavljata potencialna reliefa, v katera se zapisujejo mnenja, predstave, stereotipi. Izraz »potencialni relief« izvira iz teorije nevronske mreže - računalniških simulacij povezav med biološkimi nevroni. Trenutno stanje nevronske mreže je opredeljeno s povezavami z vsemi gradniki sistema (nevroni). Potencialni relief rabi kot pripomoček za prikaz stanja nevronske mreže.

Glavni pogoji za idealno komunikacijo so pozornost na spremembe, nenavezanost na prejšnje predstave o drugem in pripravljenost zavreči obstoječe predstave. Zelo pomembno je, da sta udeleženca senzibilna za novosti in čuječa. Po končani komunikaciji trenutne oblike reliefa ne jemljeta za dokončno, ampak dopustita, da nenehno nastaja in se spreminja. »Zapis« je le trenutna slika zapisovalca, ki se v samem procesu zapisovanja spremeni in je ob njegovem koncu že drugačen. »Zapis« ni objektivna slika resničnosti, temveč le pripomoček za naše delovanje v njej, pri čemer ne smemo zanemariti, da je celotno življenje ujeta v zamik, saj je naše zavedanje časovno zamaknjeno za pol sekunde. Ko se zavem, da vidim nekaj, tega v resnici ne vidim v tem trenutku, ampak pred pol sekunde, ob tem mi je pa gotovo »ušlo«, da me je to spremenilo.

Slika 1: »Učenje«, ustvarjanje zareze v potencialnem reliefu.

Slika 2: Spreminjanje vzorca, pomembno je, da je sprememba zvezna.

SMERNICE SPIRALNEGA PRIBLIŽEVANJA

Algoritmčna kontrola ali algoritmčno navodilo za delovanje (spoznavanje) je pri živih, avtopoetskih organizmih nemogoče; uporabno je za nekatere procese, za kognitivne pa pomeni pregrebo idealizacijo. Ob upoštevanju dejavnikov komunikacije in ob oceni dane situacije lahko organizem le usmerjamo proti zastavljenemu cilju, ne da bi bili prepričani, ali in kako se bo zgodilo, kar pričakujemo. Podobno je učenje hoje. Otroka lahko usmerimo v hojo, kako in kdaj bo shodil (ali s plazenjem ali s poskusi in napakami ...), pa je odvisno od vsakega posameznega otroka in okoliščin. Vse, kar boste v nadaljevanju prebrali, so tako le smernice za komunikacijo, ki je lahko tudi spiralno približevanje.

Glavne značilnosti komunikacije kot spiralnega približevanja so:

1. dovolj je, da se eden od udeležencev v komunikaciji odloči za drugačen način spoznavanja;
2. tisti, ki se je odločil za spiralno približevanje, se mora zavedati, da je to proces raziskovanja svojih meja, ne pa spoznavanje objektivnega drugega;

3. gre za vztrajno obnavljanje pripravljenosti za spremembe (pogosto neopazne) svojega kognicijskega reliefa;

4. odgovornost, zavedanje dejstva, da bo imela komunikacija, ne glede na to, kakšno pot bo ubrala, vpliv na oba udeleženca.

Izhodišče je poslušalčevo in/ali govorčevo dopuščanje spremembe oz. želje po spremembi, želje po razkrajanju starih, utečenih vzorcev in približevanje novemu. Kot sva že omenila, to pomeni izstopiti iz sebe, iz znanega, stabilnega sveta, v katerem si sam sebi znan in ti je znan tudi drugi. Pogoj je, da udeleženec utihne in pusti del znanega, da bi se razkrilo neznano – neznani jaz, neznani drugi. Iz želje ali pripravljenosti se oblikuje (zavestna) odločitev. Vsak udeleženec se odloči, da bo izvedel prvi in drugi premik, ki smo ju opisali zgoraj. Toda dokler si za to prizadevata (mislita), dokler ves napor vložita v prizadevanje, v odprtost in odločanje, se to ne bo zgodilo. Zakaj? Krčevita želja nas zapira vase in onemogoča sproščenost; v krčevitem in blokiranem položaju je težko biti pozoren in sprejemljiv.

Spiralno približevanje bi lahko razdelili na dve fazi. Prva, najpomembnejša, je notranja; sestavljena je iz stanja *odločitve* za pogled izven meja in iz stanja *odprtosti*, ko prisluškuješ sebi in drugemu ter si sprejemljiv in dojemljiv za neznano in novo, ki se lahko zgodi, ali pa tudi ne. Ni algoritma, kdaj se bo v meni ali v drugem zgodila sprememba. Ko govoriva o prisluškovanju drugemu, pri tem ne misliva samo na poslušanje besed, saj so lahko besede le sprožilec, ne pa vzrok, in pogosto nas vračajo v znani svet. V kakšnem trenutku se lahko zgodi, da z besedo dosežemo spremembo, v drugem pa ne, zato je resnična sprememba sveta zunaj besed, kar pa ne pomeni, da se moramo prenehati pogovarjati z besedami. Spreminjanje našega spoznavanja je počasno, nezapisljivo in neizgovorljivo. Stanj odločitve in odprtosti ne moremo ločiti med seboj, čeprav o njiju pišemo ločeno; sta enota, ki mora biti v sebi uravnotežena. Enota – ki pa je bolj proces –, sestavljena iz obeh stanj, se lahko pojavi na višjem nivoju.

Druga faza je aktivna; gre za čim bolj iskreno⁹ izražanje svojega mnenja o temi pogovora. Pomembno je, da v razlago vključita iskreno razlago stanj, mnenj, stereotipov, ki jih imata. Zelo dragoceno je, če se nam uspe izraziti tako, da ne fiksiramo sebe ali drugega, kar pomeni, da je dobro, da se izogibamo vrednostnim sodbam in opredelitvam. Glavni pripomoček za nefiksirano

izražanje (verbalnega in neverbalnega) je kreativnost. Kreativno, domiselno in zavestno vodeno izražanje omogoči prediranje rutine in vzorcev (udeleženca se postavita »na glavo«). Za drugo fazo ni pravil, njeno zelo uspešno udejanjanje se lahko zgodi tudi brez upoštevanja teh smernic.

Primerjajmo pravkar povedano z ugotovitvami kognitivnega znanstvenika F. Varele, ki v utemeljitvi svojega novega raziskovalnega programa, imenovanega *nevrofenomenologija*, piše tudi:

Nobenega razloga ni, da bi se to [namreč fenomenološka redukcija]¹⁰ razlikovalo od učenja katere koli večine, na primer igranja inštrumenta ali tujega jezika. Vsakdo, ki se uči, bodisi igrati inštrument, govoriti jezik ali misliti, bo s tem ustvaril spremembo v vsakdanjem življenju. ... [V]ztrajno, disciplinirano učenje prinaša spremembo, tako kakor tudi vse drugo, kar vztrajno počnemo. To je v redu, če zavržemo predpostavko (kakor jo zavračam sam), da obstaja nekakšen dobro definiran standard, ki šteje kot normalna izkušnja; kaže, da je izkušnja nekaj odprtega, zato ni protislovno trditi, da lahko vztrajna vaja metode omogoči izkušnje, ki prej niso bile dostopne. Bistvo fenomenološke redukcije je (med drugim) preseganje navade avtomatske introspekcije. Ni nam treba žalovati za tem, kar bo izgubljeno, bolje je usmeriti pozornost na tisto, kar se lahko naučimo. (Varela 1996: 343.)

Če se za proces spiralnega približevanja odločita oba udeleženca, lahko govorimo o samoorganiziranem sestavljanju teh dveh faz med komunikacijo – ko se eden od udeležencev opominja na pripravljenost, da preveri svoja mnenja in je sprejemljiv, je drugi aktiven in poskuša spremeniti pogoje komunikacije, da bodo omogočili izstop iz rutine. »Začetek« ene faze se nahaja na »koncu« prejšnje, tako da med njima ni nobene prekinitve. Če želita udeleženca vztrajati v taki komunikaciji, morata biti nenehno navzoča v tem ciklusu menjave, ki ga lahko prenesemo tudi na druge interakcije organizma z okoljem.

Če razumemo komunikacijo kot usklajevanje med njenimi akterji (in ne kot izmenjavo informacij o objektivnih dejstvih), potem je jasno, da gre za nenehen proces. Tako tudi spiralnega približevanja ne moremo definirati kot končen proces z določenim ciljem, ampak samo kot poseben način usklajevanja, ki se izogiba fiksiranju.

(Približen) primer komunikacije kot spiralnega približevanja, ko se je zanjo odločila mama:

Sin pokliče mamo po telefonu.

»Živijo, mami!«

»O, živijo, prideš kaj domov?«

»Ne morem, že dva dni sem brez denarja

...«

Sin niti ne dokonča stavka, ko ga mama prekine, v njej se sprožijo [vzpostavitev vzorca] podobe, misli, besede, s pomočjo katerih ji je sin uspešno izvabljal denar iz meseca v mesec. Sina vidi kot zapravljevca, lenuha, neodgovornega mladeniča, ki ga mora še vedno denarno podpirati. Na misel ji pridejo očitki, s katerimi ga vsakič znova zasuje. V tem trenutku se ustavi in pomisli [prvi premik, trenutek refleksije], kaj pa, če se je v tem času kaj zgodilo in ji ima povedati kaj novega, zato reče:

»Pripravljena sem poslušati tvoje argumente, čeprav se bojim, da si spet zapravljaj ...« [Sprejemljivost.]

»Veš, ugotovil sem, da tako res ne gre več naprej, začel sem znova. Poiskal sem si novo službo, ravno v trenutku, ko je šlo naše podjetje v stečaj. V novi službi zahtevajo, da imam obleko s kravato in nimam denarja zanjo!« pripoveduje sin.

Mama pozorno posluša, se v sebi bori in odloča. Kaj če ji sin laže in je to le še ena njegovih metod, da bi jo pretental? [Vzorci.] Zakaj sem tako prepričana, da je sin zapravljivec? Kaj pa, če ne govori po resnici? [Vztrajanje.] Morda pa govori resnico, saj je res čudno, da je imel tako nizko plačo. Toda če je šlo podjetje v stečaj, potem je stvar jasna ...

»Kaj pričakuješ od mene ...?« Reči hoče »denar«, pa se zadrži. [Poskus iskrenega izražanja brez fiksiranja drugega.]

Sin odgovori: »Denarja mi nekaj časa ne dajaj. Rad bi sam skrbel zase. Prosil bi te, da prideš v mesto in mi kupiš novo obleko, če moreš. Naprej se bom pa že sam znašel.«

Mama zajame sapo in začudena vpraša: »Misliš resno?« »Smrtno resno!« odgovori sin. V mami se odpre možnost spremembe. [Možnost spremembe.]

V tem zelo poenostavljenem primeru smo opazovali mamo, lahko bi se ustavili tudi pri sinu in ugotavljali, ali je pogovor spremenil tudi njega.

Predvidevamo, da bi se lahko podoben proces zgodil tudi v njem. Kot je mama »ugotovila«, da se je sin spremenil, bi lahko sin »ugotovil«, da se je spremenila mama, toda to je šele začetek spreminjanja. Vzorci ostajajo. Za njihovo transformacijo je potrebno dolgotrajnejše opominjanje in vztrajanje v procesu spiralnega približevanja.

Komunikacija kot spiralno približevanje (če sta se za tako vrsto komunikacije odločila oba udeleženca) zahteva od trenutnega »poslušalca« velik napor, saj mora biti aktivni eksperimentator, ki mu komunikacija pomeni podvig, pogumno dejanje, ki ga spreminja. Govorec pa se mora zavedati dvojega: (1) da besede, ki jih izgovarja, v kognicijskem sistemu sogovornika ne pomenijo istega in (2) da vsaka beseda, ki jo izreče, in gib, ki ga stori, spremeni ne samo drugega, ampak tudi njega samega. Oba udeleženca se morata zavedati, da se njuni »vlogi« izmenjujeta in da je komunikacija nenehen proces njunega spreminjanja; spiralno raztezanje brez začetka in konca (le če se postavimo na položaj »od zunaj«, lahko govorimo o začetku in koncu komunikacije), ki nikoli ne bo pripeljalo do spoznanja končne resnice o drugem, lahko pa pripelje do harmoničnega odnosa. Taka komunikacija zahteva nenehno čuječnost.

Opis spiralnega približevanja je nejasen, zato ga želiva ponazoriti s še enim primerom.

MASAŽA

Glavne karakteristike, ki sva jih želela poudariti v prejšnjem poglavju, so vidne v primerjavi z masažo.

Vztrajnost postopka

Kot je masaža počasno, vztrajno spreminjanje strukture telesa, tako je komunikacija vztrajno spreminjanje strukture sveta. Vztrajnost je pogoj za vsakršno spremembo, ki je cilj uspešne masaže in komunikacije.

Omehčanje okolice

Nobena masaža se ne začne v točki nič, ampak se pri masaži obdeluje telo, v katerem so strnjeni vsi gibi, izkušnje in interakcije z okoljem, skoz katere je šel človek do tega trenutka. Maser mora najprej poiskati vozlišče in omehčati območje

okoli njega, da bo sprejemljivo za spremembo. Podobno je treba pri komunikaciji omehčati trdnost zarez v potencialnem reliefu, omehčati »lastne vrednosti« (Foerster 1980), ki so »tiste vrednosti neke funkcije oziroma vedenja, ki v primeru, da jih vedno znova podvržemo enakemu postopku (operaciji, algoritmu), po katerem smo jih dobili, proizvedejo same sebe, se torej obnavljajo, kar je v skladu s pojmovanjem krožne vzročnosti, po kateri se morata začetek (vzrok) in konec (učinek) stikati, če naj zaključimo zanko njune medsebojne povezanosti« (Šugman Bohinc 1996: 85)

Sproščenost in usklajenost udeležencev

Pogoj za uspešno masažo je, da se masirani sprosti in se prepusti maserju, ki z (različnimi) ponavljajočimi gibi obdeluje področje in išče izhode, kjer bi lahko dosegel spremembo in organizem npr. omehčal in sprostil. Pomembno je tudi, da se maser in masirani uskladita glede samega postopka in pri njem oba sodelujeta. Tudi za komunikacijo velja, da je uspešnejša, če sta oba udeležena sproščena, usmerjena v spremembo, če sta odprta za drugega in ustvarjata spremembo drug pri drugem.

Pomembnost majhnih sprememb

Strukturne spremembe, ki jih povzroča masaža, so večinoma zelo majhne in skoraj nevidne, a vseeno spodbudijo npr. boljšo prekrvavitev, kar lahko pripelje do blagodejnih sistemskih učinkov. Podobno majhne, nevidne in postopne so tudi spremembe sveta, ki jih povzroča komunikacija, čeprav lahko bistveno vplivajo na življenje.

Različnost vpliva na strukturo

Tako pri masaži kakor pri komunikaciji lahko isti dogodki oz. spremembe stanja povzročijo v organizmu različne spremembe, saj so te notranje pogojene. Komaj zaznaven dotik lahko na telesu povzroči več dolgoročnih sprememb kakor močan udarec in narobe. Tudi iste besede, gibi lahko povzročijo spremembo ali pa tudi ne, odvisno od strukture in usmeritve kognicijskega sistema.

ODGOVORNOST ALI KAJ IMAM JAZ PRI VSEM TEM

Obe vrsti komuniciranja, tista, ki je usmerjena v utrjevanje sveta, in tista, ki je usmerjena v širjenje sveta, sta enako relevantni in pomembni, saj vplivata na nas in nas (ne) spreminjata. Najin namen ni poveličevati vrsto komuniciranja, ki pripelje do spremembe oz. ki spreminja udeleženca, trdiva le, da omogoča bolj usklajen in harmoničen odnos med udeležencema.

Odgovornost za po(ne)srečeno komunikacijo nosita oba. A zadošča, da se jaz (kot eden od udeležencev) odločim in usmerim v določen način - ali bo moja komunikacija usmerjena v utrjevanje znanega sveta, v fiksacijo, ali pa se bom podal v raziskovanje novih možnosti spoznavanja, v spreminjanje in širjenje sveta. V obeh primerih bo komunikacija vplivala na oba udeležena, zato sta tudi oba odgovorna za eno ali drugo odločitev, ne glede na to, ali gre za zavestno ali nezavedno dejanje. Ni vseeno, ali se komunikacijskega procesa zavedamo ali ne, ni nepomembno, ali smo čuječi in odprti za spremembe, ali smo navezani na ustvarjene predstave ali ne. V vsakem primeru bomo po vsaki, še tako »nedolžni«, komunikaciji drugačni in posledično bo drugačen naš svet. Lahko bo bolj trden, znan in nespremenljiv, ali pa bolj skrivnosten, nepredvidljiv.

Vsaka komunikacija je ustvarjanje spremembe - ali v utrjevanje ali v razliko. Mi smo njeni kreatorji, mi jo ustvarjamo, mi jo usmerjamo, če to želimo ali ne, če se zavedamo ali ne. Odgovornost, ki nam jo nalagajo navedena dejstva, lahko sprejemamo kot nujno zlo ali pa kot priložnost za lastno spreminjanje. Bistvo komunikacije kot spiralnega približevanja ni toliko raziskovanje in spreminjanje drugega, temveč bolj samega sebe.

OPOMBE

- ¹ Obširnejšo obravnavo von Foersterjevega koncepta trivialnih (in posledično netrivialnih) sistemov lahko najdemo v magistrskem delu L. Šugman Bohinc (1996).
- ² Ta klasična komunikacijska teorija je danes še vedno prevladujoč interpretacijski okvir tako v vsakdanjem razmišljanju »laika« kakor v znanstvenem preučevanju (večina knjig o komunikaciji temelji na tej shemi).
- ³ Ne pa tista, ki najbolj natančno odslikava »absolutni«, zunanji svet.
- ⁴ Izraz perturbacija jima pomeni vse tiste interakcije, ki sprožajo spremembo stanja.
- ⁵ Besede kot »uporabi«, »izbira« ipd. so seveda metafore za samoorganizacijske procese v organizmu, pogojene z njegovo strukturo.
- ⁶ Osnove teoriji nevronske omrežij je postavil Hebb (1948). Če bralca zanimajo eksperimenti in podroben opis spoznanj, si lahko prebere Pribrama (1991).
- ⁷ Preden se lotimo obravnave komunikacije, bi rada povedala, da ne želiva ustvariti (še enega) novega algoritemskega postopka (sheme), v katerega bi ujela nekaj tako živega, kakor je komunikacija.
- ⁸ Opozarjava, da ne gre za absolutno stanje. Meniva, da mamin svet ni nič manj resničen kot sinov, gre le za bolj usklajeno in harmonično komunikacijo.
- ⁹ Iskrenost je zelo izmuzljiv pojem. Te besede v najinem tekstu ne smemo brati z moralno konotacijo. Z njo pojmujeva čisto poseben poskus izražanja svojega notranjega stanja; gre za poskus, izraziti svoj odnos do določene teme tako, da ta izraz maksimalno odslikava akterjev pogled. – Iskrenost je dogajanje, ki se ga ne da enoznačno definirati. Opredelimo ga lahko samo rekurzivno kot *dogovor ali strinjanje s samim sabo*. Iskren si takrat, ko sam čutiš, da se ti je uspelo izraziti. To pomeni, da iskrenost, kakor jo pojmujeva v tem tekstu, ni nekaj, kar bi se dalo objektivno validirati. Čeprav zveni definicija iskrenosti zelo nejasno, pa se v praksi izkaže, da je prav to ključ do spremembe.
- ¹⁰ Varela predlaga nov pristop k Husserlovi fenomenološki redukciji, ki naj bi omogočil razvoj metodologije preiskovanja svojega trenutnega stanja.

LITERATURA

- G. BATESON (1979), *Mind and Nature: A Necessary Unity*. London: Flamingo.
- P. BRAJŠA (1993), *Pedagoška komunikologija*. Ljubljana: Glotta Nova.
- M. BRATANIĆ (1990), *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- H. von FOERSTER (1969), What is memory that it may have hindsight and foresight as well? V: S. BOGOCH (ur.), *The Future of the Brain Sciences*. New York: Plenum Press (19-65 in 89-95).
- (1980), Epistemology of communication. V: *The Myths of Information: Technology and Postindustrial Culture*. Madison: Coda Press (18-27).
- (1991), Through the eyes of the other. V: F. STEINER (ur.), *Research and Reflexivity*. London: Sage Publications (63-75).
- R. H. GREENE (1993), *Nov način komunikacije*. Alpha center, Ljubljana.
- D. O. HEBB (1949), *The Organisation of Behaviour: A Neurophysiological Theory*. New York: Wiley.
- W. H. ITTELSON, F. P. KILPATRICK (1973), Experiments in Perception. V: R. ORNSTEIN (ur.), *The Nature of Human Consciousness*. San Francisco: W. H. Freeman and Co. (171-185).
- T. KOHONEN (1984), *Self-Organization and Associative Memory*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- T. LAMOVEC (1991), *Spretnosti v medosebnih odnosih*. Ljubljana: Zavod RS za produktivnost dela, Center za psihodiagnostična sredstva.
- T. MANDIĆ (1998), *Psihologija komunikacij*. Glotta Nova, Ljubljana.
- H. R. MATURANA, J. Y. LETTVIN, W. S. McCULLOH, W. H. PITTS (1960), Anatomy and Physiology of Vision in the Frog. *Journal of General Physiology*, 43: 129-175.
- H. R. MATURANA, F. J. VARELA (1980), *Autopoiesis and cognition*. Reidel, London.
- (1998), *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- A. de MELLO (1990), *Žabja molitev II: Meditativne zgodbe*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana-Dravlje.
- K. H. PRIBRAM (1991), *Brain and Perception*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- G. SPENCER-BROWN (1973), *The Laws of Form*. New York: Bantam.
- A. von STEIN (1997), Does the Brain Represent the World? Evidence Against the Mapping Assumption. V: *New Trends in Cognitive Science*, Dunaj (zbornik konference).
- L. ŠUGMAN BOHINC (1996), *Razgovor o razgovoru: Od spoznavanja spoznavanja k razumevanju v jeziku kibernetike drugega reda*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (magistrsko delo).
- J. TRČEK (1994), *Medosebno komuniciranje in kontaktna kultura*. Radovljica: Didakta.
- F. J. VARELA (1996), Neurophenomenology: A Methodological Remedy for the Hard Problem. *Journal of Consciousness Studies: Special Issues on the Hard Problem*, 3 (4): 330-349.
- P. WATZLAWICK, J. HELMICK BEAVIN, D. D. JACKSON (1967), *Pragmatics of Human Communication*. New York: W. W. Norton & Company.
- T. WINOGRAD, F. FLORES (1986), *Understandnig Computers and Cognition*. Norwood: Ablex Publishing Co.

Darja Zaviršek (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf. (350 str.)

Knjiga z naslovom *Hendikep kot kulturna travma* je nastajala v različnih kulturnih okoljih. Ne samo da naslov govori o tem, da ne obstaja kultura, ki se ne spopada s družbenim fenomenom prizadetosti, ampak je knjiga tudi nastajala v različnih kulturnih prostorih, evropskih in neevropskih. Ravno ta razdrobljenost pa botruje temu, da je skoz celotno delo opaziti raznorodni konceptualni aparat. Dediščina ločitvenih praks med »prvim« in »drugim«, med »mi« in »oni«, med prizadetimi in neprizadetimi, ki je del življenja tako v našem slovenskem prostoru kakor tudi v drugih kulturnih okoljih, nam narekuje miselne obrate, na katere avtorica v svojem delu pogosto opozarja.

Vedno znova odpirajoča se travma naše dobe, ki jo doživljamo ob ne preživeti antagonistični miselnosti, se povezuje s koncepti identitete. Identiteta je vedno že konstruirana prek razlike, prek relacije do »drugega«, do tistega, kar nekdo »ni«, kar mu/ji manjka. Identitete pa lahko delujejo kot točke identifikacije le zato, ker imajo sposobnost, da izključijo, »pustijo zunaj«, na drugi strani, kakor pravi avtorica in prav tako številni drugi avtorji.

V uvodu avtorica posveti pozornost problemu terminologije. Termini, s katerimi različni diskurzi označujejo »drugačne«, so v jeziku omejeni termini, ki pravzaprav označujejo le majhen del posameznice/posameznika. Najpogosteje to ni bistvena komponenta v družbenem konceptu, igra pa glavno vlogo. Oznaka je v medicinskem diskurzu sprejemljiva, hkrati pa preozka za označevanje kompleksnosti posameznice/posameznika. Obenem spremembe v različnih diskurzih pri uporabi terminologije dokazujejo, da gre vedno za koncept, ki je družbeno konstruiran.

V okviru problematiziranja terminologije mislimo na miselni obrat, ki ne govori o statusu »invalidnih« oseb, temveč nas zanima njihov državljanski status. Ne gre za to, kako bomo dodatno invalidizirali »invalide« s pomočjo metod in tehnik pomilovanja ali moralnim argumentiranjem skrbi.

Ne gre za to, kako jih bomo opisali in karakterizirali kot nesposobne kompleksne celote, temveč je treba pogledati, kje so jim kršene ali odvzete državljanske pravice, npr. svoboda gibanja (če niso urejeni pločniki in dovozi, lahko že govorimo o omejenosti gibanja, in s tem je kršena ustavna pravica svobode gibanja).

Pri poglavjih, ki so pomembnejši za prepoznavanje problematike prizadetosti in ključnih problemov znotraj tega, se bom ustavila dlje kakor pri tistih, ki osvetlijo problem prizadetosti širše in pojasnjujejo problematiko s koncepti, kjer je opaziti le nekaj stičnih točk.

Kulturno travmo avtorica poveže s kulturnim biologizmom, ki se prenaša z govoric. To prikaže zelo nazorno, ko vključi v tekst pregovore in reke, mehanizme, s katerimi se vedno znova rojeva kulturna travma »črede«; kdor se razlikuje od črede, postane kulturno drugačen. Kulture pripisujejo prizadetosti različne pomene in simbole, ki jih skoz čas prenašajo znanja in naracije. Avtorica se v delu ukvarja po eni strani z ravnanji in stopki, ki izhajajo iz kolektivnega stereotipnega verovanja v vsakdanjem življenju in zadevajo prizadete v evropskih družbah, po drugi strani pa z epistemološkim prelomom, ki prinaša spremembo pri obravnavanju prizadetih ljudi. Ne posveča se kategoriziranju prizadetih oseb, temveč jo zanimajo družbene posledice stigme, ki jo doživljajo prizadete posameznice/posamezniki.

Če smo začeli s terminološkim problemom, ne s statusom »invalidne« osebe, temveč z državljskim statusom, potem se nam zastavlja vprašanje, kakšen je status socialnega dela in sorodnih strok ter kje se nahajamo na družbeni lestvici.

Avtorica vpelje koncept razmerja moči med zdravnico/zdravnikom in uporabnico/uporabnikom in se v tem okviru ukvarja s paradoksi v procesih globalizacije. Ugotavlja, da so uporabnice/uporabniki zaradi vrhunske tehnologije bolj kakor nekoč odtujeni od sprejemanja samostojnih odločitev. Splošna družbena ravnanja s prizade-

timi ljudmi določa zlasti medicinski model. Ko medicinske kategorije prodirajo v vsakdanje življenje, popolnoma spremenijo družbeno izkušnjo. Užitek se sprevrže v trpljenje; moč in ugled medicinske profesije, ki ga še vedno poseduje zdravniški poklic, in dediščina tradicije imata sposobnost zasenčiti kolektivni um. To pomeni, da življenje ne pomeni več užitka, temveč patološko dejstvo. To pa je treba preoblikovati s pomočjo medicinske tehnologije. Namen tega je, da bi subjekt uniformirali v formo kolektivnosti; ne spoštovanje razlik med posamezniki, temveč izključevanje.

» Ko avtorica opredeli pojem izključevanja, ga poveže s paradoksom globalizacije, kjer gre za vrednostni konflikt. Ta se izraža kot prostorski konflikt in se kaže v protestu posameznikov in skupnosti proti temu, da bi imeli v svoji bližini stanovanjsko enoto, v kateri bi živeli prizadeti, zasvojeni z drogo ali uporabnice/uporabniki psihiatričnih storitev.

Nasprotovanja takim nastanitvam ni razumeti le kot predsodek, temveč tudi kot kapitalsko logiko, ki poskuša zaščititi menjalno vrednost nepremičnin na določeni lokaciji. Proces globalizacije ne gre mimo zgodovinsko nastalih dominacij, ampak jih nadomešča z novimi. Partikularizem pomeni najprej zagotovitev državljanskih pravic ljudem, ne glede na njihove razlike. Nasprotje je univerzalna transformacija v formo, ki jo narekuje medicinski diskurz in preplavlja celotno kolektivno miselnost.

Naprej avtorica prepleteno govori o institucionalizaciji kot eni od zgodovinskih dediščin skrb za prizadete ljudi in primerja njeno delovanje med političnimi sistemi (komunističnem in demokratičnem). Institucionalna skrb je pripomogla k molku in nevidnosti prizadetih ljudi, ko jih je prostorsko ločila od neprizadetih in s tem omejila njihovo mobilnost.

Iz intervjuja prizadete, ki živi v domu za ostarele, avtorica ugotavlja, da je intervjuvana pridobila v domu normativno identiteto, ki je hkrati tudi identiteta tistega, ki je zatiran. To je razvidno iz izjave, ko so ji od otroštva dalje govorili, da je »otrok države«. To pomeni, da ji je položaj otroka onemogočal, da bi se pritožila na temelju kršenja človekovih pravic. Počutila se je krivo za svoje nezadovoljstvo in hvaležno za skrb. Prizadeta, ki so ji rekli »otrok države«, ne le da je bila stigmatizirana, ampak se je njeno telo v državnih aparatih pomoči politiziralo. Primeri dokazujejo, da

je bila v srednji in vzhodni Evropi prizadetost politično vprašanje. Prizadeti ljudje niso imeli lastnih reprezentacij prizadetosti, bili so izločeni in skriti. Novi demokratični sistem ni prinesel sprememb. Spremenila sta se kulturni in politični kontekst, v katerem še vedno živi segregirano življenje. Danes pa to segregacijo razumemo v kontekstu neoliberalizma. Sistem vrednot je v protislovju med prizadetimi in novim redom ekonomskega gospodarstva.

Če pogledamo strokovno osebje v socialnih in pedagoških poklicih, opazimo, da se v postkomunističnem obdobju reproducira staro protislovje med pomočjo in nadzorom. To nam narekuje vprašanje, koliko pomagati človeku in koliko biti del represivnega aparata države. Tu lahko govorimo o paradoksu med vključevanjem in izključevanjem, saj strokovno delo nekatere posameznice/posameznike vključuje, nekatere pa izključuje. V nekaterih delih Slovenije strokovnjaki vpeljujejo načelo vključevanja otrok s posebnimi potrebami v navadne šole. Ponekod pa poteka medicinizacija etničnih manjšin; tam zagovarjajo izključevanje otrok, ki pripadajo etničnim manjšinam, da bi zapolnili kapacitete posebnih šol. Prizadeti ljudje so na podlagi diagnoz in socialnih kategorizacij vključeni v družbeni red. Vključitev pomeni istočasno tudi družbeno izključitev, saj s tem izgubijo nekatere pravice, ki jih neprizadeti imajo. Koncept državljanskih pravic je fleksibilen koncept, ki je odvisen od tega, kako družba sprejema prizadetost glede na ekonomske, družbene, zgodovinske in simbolne vidike. Avtorica ugotavlja, da je dinamika med vključenostjo in izključenostjo prizadetih v tem, da so kategorizirani kot invalidni in s tem uvrščeni v normativni socialni red, vendar so hkrati tudi prostorsko, politično, ekonomsko in socialno izključeni.

V postkomunističnih družbah se je ohranilo tradicionalno razumevanje državljanstva. Mnogi ljudje tudi danes ne sodelujejo polno v ekonomskem, družbenem in kulturnem življenju. Imajo formalne državljanske pravice, ne pa aktivnih državljanskih pravic. Tudi nove ideologije odvzema-jo aktivne državljanske pravice prizadetim in marginaliziranim skupinam prebivalstva. To pomeni predvsem tiste, ki se ne morejo odzivati na zahteve trga, in tiste, ki niso avtonomni. Za mnoge ljudi sprememba režima ne pomeni spremembe državljanskega statusa. To je eden od konceptualnih problemov, s katerim se srečujemo v socialnem polju. To je prevladujoča univerzalistična

paradigma, ki temelji na razsvetljenjskih vrednotah in na enakih pravicah.

Tradicionalni koncept državljanstva deli pravice v pasivne in aktivne. Pasivne pripadajo vsem, aktivne pa samo nekaterim. K slednjim ne sodijo posameznice/posamezniki iz marginaliziranih skupin. Univerzalistična paradigma je temelj, na katerem so v 19. stoletju nastale socialne institucije, ki so po svojih formalnih ciljih želele zadostiti potrebam ljudi. Niso pa se ozirale na socialne, razredne, spolne in etnične razlike med njimi. Odgovoriti na potrebe posameznice/posameznika ne pomeni odgovoriti na potrebe »ljudi nasploh«, ampak je treba poleg skupne človeškosti upoštevati in spoštovati razlike med posamezniki. Govorimo lahko o »interaktivnem univerzalizmu«, ki zahteva, da je vsak splošni drugi ali druga tudi konkretni drugi ali druga.

Klasična paradigma univerzalizma torej nikoli ni vključevala vseh. Tisti, ki so jo utemeljili, so imeli v mislih »najboljše može«, ki so pomenili normo državljana z državljanskimi pravicami. Tudi med prizadetimi vidimo, da med navidezno homogeno skupino z enakimi pravicami obstajajo velike razlike. Glede na državno skrb imajo nekateri več pravic, npr. vojni invalidi, drugi pa (kljub govoru o »univerzalnih pravicah«) manj. Prizadetost slednjih ni simbolno povezana s herojstvom, z žrtvovanjem za domovino, temveč z dejanji, ki jih poskušajo državne oblasti skriti in izbrisati iz kolektivnega spomina. Njihov partikularni obstoj ogroža vladajočo kolektivno naracijo. Avtorica poudarja, da je pomembneje govoriti o dostopnosti in sposobnostih prizadetih kakor o neodvisnosti in integraciji.

Drugo poglavje se začne z zgodovinskim pregledom pojmovanja »drugega« (konstrukcije in izključenosti drugega). Nadaljuje s tujstvom v nas samih. Ukvarja se predvsem s psihološkimi odzivi neprizadetih ljudi na prizadete in z delujočo silo dominacije. To povezuje z ohranjanjem klasifikacije in jo problematizira, ko se ukvarja z definicijami normalnosti.

Zgodovino izključevanja je mogoče raziskovati z dvema ločenima procesoma. S procesom konstruiranja drugosti in drugega in s procesom ustvarjanja norme. V to je vključen stereotip, ki ni poenostavljena ali prehitra generalizacija o ljudeh, temveč je vedno zgodovinski in zelo kompleksen. Tega ni mogoče pojasnjevati z enostavnimi koncepti.

Zgodovinske začetke uporabe besede za »dru-

gega« je mogoče najti v 7. in 6. stoletju pr. n. š. Beseda *barbaros* je onomatopeja in je pomenila nerazumljiv jezik tistih, ki niso govorili grško. Od 4. stoletja pr. n. š. naprej so helenistični Grki s to besedo začeli ločevati sebe od tistih, ki so jih imeli za inferiorne. Tako so utrdili idejo o manjši človeškosti tistih, ki jih sami niso razumeli. Grki so povezovali govorico, ki so jo razumeli, z razumom, negrško govoreče ljudi pa so dojemali kot iracionalne in ne povsem človeške.

Začetki evropske civilizacije so začetki sovraštva do drugih. Kult o skupnem izvoru vsebuje tudi sovraštvo do tistih, ki niso istega rodu. »Umakniti se k svojim« in iskati skupno določnico – to je še vedno arhaični odgovor na raznoličnost vsakdanjega sveta in način ohranjanja mehanizmov gospodstva. Avtorica citira Duncana, ki pravi, da so Evropejci projicirali lastno evropsko ambivalentnost v svoja ravnanja in svoj odnos do »drugih«. Razširjanje krščanstva v Evropi se kaže v prostorsko-časovnih reprezentacijah. Časovne reprezentacije so ločevale čas predkulturne, primitivne Evrope – ta naj bi se razvila po človekovem »padcu« iz rajskega, brezmadežnega stanja – in čas po tem. Z začetkom križarskih vojn v 12. stoletju Evropejci teh reprezentacij niso samo časovno preselili v preteklost, temveč so jih tudi razširili na neevropska območja. Razmejevanje je postalo totalno, ker ni obsegalo le idealizirane preteklosti, temveč tudi idealiziran prostor zamišljenega raja nekje zunaj »našega prostora«. Neevropski prostor je pomenil prostor za pobijanje in uničevanje in hkrati prostor romantičnega iskanja korenin svoje naravnosti. Od konca 12. do začetka 16. stoletja je beseda barbar pomenila tako ljudi, ki niso bili kristjani, kakor neracionalne ljudi. Barbari so bili tudi vsi ne-Evropejci. Mehanizmi gospodstva delujejo po ambivalenci, ki jo v našem primeru vsebuje koncept drugosti.

Avtorica vpelje Foucaultovo razlago sprememb, ki so se dogajale v 17. in 18. stoletju. Dominacija meščanskega razreda v Evropi je v tistem času močno vplivala na novo oblikovanje izrazito normativnega telesa na področju dela in na področju spolnosti. Vse spolne prakse, katerih cilj ni bila biološka reprodukcija, so bile izključene iz modela normalnosti in zatirane. Zatiranje na novo ustvarjenih patologij je postalo del novega aparata vednosti in obenem del globalnega mehanizma nadzorovanja ljudi v nacionalnih državah.

Proces ustvarjanja norme je mlajši od procesa ustvarjanja »drugega« in poteka v povezavi z njim

od 19. stoletja naprej. Starogrški koncept drugega ni bil utemeljen na normativnosti. Začetki tega sežejo v predmoderne procese industrializacije. Prizadetost v današnjem pomenu besede pa je že konstruirana kot ideja normalnosti. Pri obravnavanju prizadetosti je bil v vsej znani zgodovini najpomembnejši medicinski vidik. Čeprav je grški zgled pokazal, da je podoba »istosti« in »drugosti« ali drugačnosti obstajala že pred 18. stoletjem, je ne smemo enačiti z modernim konceptom norme in normalnosti. Poškodovano telo je bilo sicer označeno kot »drugo«, vendar ta drugost ni temeljila na normi normalnosti. »Drugo« telo je bilo čudežno telo kiklopov, sfing, prtilikavcev, palčkov, velikanov, torej monstrumov najrazličnejših barv kože, velikosti in okončin.

Prehod k ideji norme v 19. stoletju označuje obdobje »freaks«, kakor so začeli imenovati ljudi s telesnimi posebnostmi, ki so jih razkazovali na predstavah. Avtorica citira Rosemarie Thomson, ki poimenuje to obdobje prehod od »telesnih čudes« k »telesnim napakam«. Na predstavah nakaz (*freak shows*) so razkazovali ljudi, ki so prehajali meje že oblikovanih kategorij normalnosti. Senzacionalne zgodbe in oblačila so morali poudariti njihovo iznakaženost. S tem pa so obenem poudarjali standard. Te predstave so pomenile prostor zabave, hkrati pa tudi prostor nenormalnosti. Na to opozarja teratologija, ki je bila ena od znanstvenih disciplin. V obdobju moderne je iz izjemnih teles naredila patološka telesa, ki so se politizirala in medikalizirala. Nakaze so tako postale ikone deviantnosti, ker je bil v njih predstavljen ves normativni sistem tistega časa.

Besedo normalno, ki je označevala nekaj, kar ustreza splošnim standardom, so v evropskih jezikih začeli uporabljati med letoma 1759 in 1840. Norma se je nanašala na upodobitve idealnega telesa, ki je živelo le v mitologiji. Na oblikovanje koncepta norme je vplivala industrializacija, razvoj meščanstva, razvoj medicinskih znanosti in iz nje izhajajoča potreba po delovno sposobnih telesih. Evropski »drugi« je v 19. stoletju postal brezčasen, ahistoričen objekt, ki ni bil več občudovan, ampak osovražen. Ljudi z etiketo fizično ali duševno »drugačnih« so začeli ločevati v posebne prostore.

Naprej se Zaviršek ukvarja s tujstvom v nas samih in pojasni najpogostejše psihološke odzive neprizadetih ljudi na prizadete. Avtorica poudarja, da je upoštevanje zgolj psiholoških komponent, ne da bi pri tem prepoznali tudi kompo-

nente interesov po ohranitvi strukturne neenakosti, nevidni način opravičevanja in ohranjanja diskriminativnih odnosov neprizadetih do prizadetih. Če bi v odnosu do prizadetih videli zgolj »nelagodje pred drugačnostjo« in strah pred lastno prihodnostjo, bi se znašli pred hierarhičnim obratom, ki nastopi vedno, ko je strukturam z manj družbene moči pripisana večja moč. Subjekt, ki zadene ob drugačnost in ne vzdrži realnosti razlik, se počuti kot žrtev drugega (npr.: neprizadeti poročajo o jezi in nelagodju, če prizadeta oseba na cesti zavrne pomoč). Drugi ga zaustavi in ogroža. Tak hierarhični obrat spregleda matriko moči in prikrije resnično sovraštvo do prizadetih, ki se ovije v samozadovoljno »nelagodje pred razliko«. Hierarhični obrat je način, kako opravičiti sovražni govor, besede, ki poškodujejo. Nanj naletimo takrat, ko se neprizadeti pritožujejo nad privilegiji prizadetih. Paradoks takih izjav je v tem, da ne prepoznajo resničnega razmerja moči v strukturi družbe. Ravno narobe. Bolj ko ljudje poskušajo izločiti prizadeto osebo iz svojega okolja, bolj se jim ta oseba zdi močna in nevarna. Sovraštvo, ki ni povezano z dejansko situacijo, proizvaja učinek, pri katerem se objekt, bolj ko ga poskušamo uničiti v realnosti, močnejše dviga pred nami.

V nadaljevanju avtorica problematizira uporabo in temporalnost terminov o normalnosti v smislu ustvarjanja subjektov s poimenovanjem in njihovim ohranjanjem s klasifikacijo. Problematizira definicije prizadetosti. Ugotavlja, da je prizadetost fenomen, ki se konstruira v posameznem vrednotnem sistemu in je konceptualiziran odnosno. Njegova konstrukcija je temporalni proces, ki deluje s ponavljanjem. To lahko vidimo pri terminih, kot so »kripel«, »invalid«, »človek s posebnimi potrebami«, ki ustvarjajo prizadetost, hkrati pa jo destabilizirajo. Očitno je, da je prizadetost spreminjajoča se kategorija, hkrati pa tudi repetitivna. Ponavlja staro dediščino, ki tudi danes prizadete ljudi konstruira kot odklon od norme. Prakse ponavljanja, ki se kažejo v jeziku, ohranjajo stalne strukture, hkrati pa ne morejo pobegniti pred novimi konstrukti. Moč torej izhaja iz ponavljajočega se govornega dejanja, katerega kodo že poznamo.

Podobno kot posamezni termini tudi definicije predstavljajo problem. Prizadetosti definirajo kot odsotnost temeljnih osebnih sposobnosti, ne pojasnijo pa, katere sposobnosti so temeljne. Primeri kažejo, da je klasifikacijski sistem arbitraren

in temelji na številnih ideologizacijah, ki konstruirajo realnost z jezikovnimi praksami. Vsaka ideologija se torej promovira kot nevtralna in kot »pravi« pogled na svet. Članice in člani skupine pogosto ne prepoznajo ideološke narave jezika, ki ga uporabljajo. Interakcijo med jezikom in družbenimi strukturami sprejmejo kot nekaj »normalnega«. Čeprav beseda invalid opiše človeka kot šibkega, večina ljudi besedo sprejema za svojo, ko da gre za naravno danost. Jezik postane naturaliziran, kar pomeni da izbriše razlike med govorcji. To pomeni, da se zabrišejo različne pozicije moči. Beseda invalid (*invalidus*) pomeni nemočen in negativno opiše človeka. Sovražne besede, ki poškodujejo, so ena od strategij zavračanja. »Drugi« postane simbol revščine, nevarnosti, patologije, nenormalnosti. Avtorica citira Mary Douglas, ki trdi, da je mogoče medicinske diagnoze uvrstiti v skupno kategorijo »zavračanja«. Večina diagnoz uničevalno učinkuje na državljanski status osebe, ki je s tako diagnozo osramočena, pomilovana in izključena.

Poststrukturalistična teorija o subjektu govori, da ljudje prevzemajo razne subjektne položaje v različnih diskurzih in različne identitete, ki so si lahko tudi nasprotujoče. Klasifikacije določajo, katera identiteta bo v družbi določala človekov subjektni položaj. Avtorica to ponazori s klasifikacijskim sistemom, kjer so prikazana načela zaporednega vstopanja skoz različna vrata, na katerih so zapisane razne oznake razvrščanja. Klasifikacije kljub svoji arbitrarnosti odločilno vplivajo na osebno identiteto posameznice/posameznika. Identiteta je vedno splet tega, kako človek vidi samega sebe, kako ga vidijo drugi in kakšen si želi biti zase in za druge. Posameznice/posamezniki se konstruirajo v subjekte na različne načine, vsekakor pa so ti načini povezani z močjo in vednostjo. Avtorica ugotavlja, da je kategorizacija eden od najučinkovitejših načinov za ustvarjanje subjektov. Kategorije pa so proizvod najzgodnejšega učenja; zdijo se naravne in simbolizirajo življenjsko kontinuiteto.

Po tem se avtorica ukvarja s kvalitativnimi razlikami pri dojemaju in obravnavanju prizadetih, ki so jih prinesle spremembe na začetku moderne, ter poudarja pomembnosti srednjeveške ekonomske prakse. Sprašuje se, kako je prišlo do homogenizacije telesa, ki je zamenjala »somatsko fleksibilnost« predindustrijskih kmečkih skupnosti. Cilj srednjeveške ekonomije je bilo preživetje in ne akumulacija. Družinska

oblika je bila jedrna družina, ki je vključevala tudi stare starše. Svoboda definiranja telesa in organizacije dnevnih delovnih aktivnosti sta bili veliki, zato ni bilo ločevanja na delovno sposobne in nesposobne ljudi. Eden od pomembnih elementov v ekonomiji takratnega časa je bil tudi ta, da so ljudje dajali zemljo v najem, če je niso bili sposobni obdelovati. Tako so stari, prizadeti najeli zemljo, in če je niso mogli obdelovati, so jo oddali naprej v najem. Tako so dobili vir za preživetje. Materialna struktura kmečke družbe srednjega veka je zelo fleksibilno določala življenje prizadete osebe. Zvečine so si sami kreirali produkcijsko življenje. Kapitalistična oblika proizvodnje pa je prinesla spremembe in delitve. Ena glavnih delitev je bila prostorska ločitev domačega prostora od delovnega. Začetek moderne je prinesel tudi začetek izključevanja prizadetih iz gospodinjstev na ulico. Prizadeto telo je ob tej ločitvi postalo delovno nesposobno. Delo pa ni imelo le ekonomskega pomena, ampak tudi moralnega. Vse vrste prizadetosti so dobile moralno konotacijo in so postale manifestacija družbene odklonskosti. Prevladalo je prepričanje, da je prizadetosti mogoče zdraviti in to je pomenilo začetek razvoja medicinske, psihološke in pedagoške obravnave s skupnim imenom - terapija.

Nova oblika proizvodnje in reprodukcije materialnega življenja je zgolj vrsta praks, ki proizvajajo nov družbeni prostor. Medicinski diskurz je prevladal nad drugimi diskurzi. Oblikoval se je koncept nove racionalnosti. Ta je temeljila na ideji o racionalnem subjektu.

Tretje poglavje je avtorica nasloвила *Spomin in pripovedovanje*. Tu jo zanimajo zlasti travmatični spomini, ki najredkeje postanejo del javnega spomina. Govori tudi o kolektivnem spominu in hkrati o družbeno ustvarjenem molku.

Danes je pripovedovanje kot dejanje in delovanje postalo sestavni del družbenih znanosti. Nekateri to spremembo poimenujejo »*narrative turn*«, obrat, s katerim so postala individualna in kolektivna pripovedovanja pomembnejša od univerzalnih zgodb. Individualna pripovedovanja pa niso abstraktni modeli, temveč so vedno že kontekstualizirana v času in prostoru. Avtorica poudarja, da ne potreba po javnem molku, temveč potreba po javnem pripovedovanju postaja osrednja tema sodobnih družb in znanstvenih disciplin. Kultura spominjanja je postala del demokratizacije vsakdanjega življenja, pripovedovanje pa temelji na spominjanju. Izmed številnih

zgodovinskih dogodkov ostanejo »resnični« le tisti, ki jih kdo pripoveduje, in zgodovinski dogodki so le tisti dogodki, ki so del javnega spomina.

Javni spomin ni pozabljeni, temveč dovoljeni spomin, kar pomeni, da je spomin cenzuriran. Zavzame prostor na področju javnega in določa, kaj je vladajoče pripovedovanje. Javni spomin oblikuje institucije. Tako je izpostavljen družbeno konstruiranim procesom pozabljanja, ki ga preoblikujejo tako, da nekatere zgodovinske dogodke brišejo, nekatere poudarjajo in druge marginalizirajo. Javni spomin je torej vladajoči spomin. Ta selekcionira in filtrira osebne in kolektivne spomine, ki ravno zaradi tega niso del javnega spomina. Spomin prizadetih posameznic/posameznikov in članic/članov marginalnih skupin ni del javnega spomina. Nad njihovim osebnim in kolektivnim spominom dominirajo profesionalne prakse. Ta proces onemogoča procese spreminjanja. In v tem vidi avtorica ključno povezavo med javnim in osebnim spominom.

Z etnografskega vidika je pomembno, da se približamo vsakdanjemu življenju tistih, ki jih raziskujemo. Zlasti pomembno je, da dehistorizirane zgodbe dobijo zgodovino, da spodbudimo spominjanje tistih področij vsakdanjega življenja, ki niso imela pravice do zgodovine. Tako lahko pretrgamo družbeno ustvarjeni molk in pozabljanje ter oživimo osebno spominjanje, ki dobi simbolno dovoljenje za obstoj in postane zgodovinski del javnega spomina.

Pripovedovanje in spominjanje travmatičnih in tabuiziranih dogodkov pogosto velja za človekovo šibkost in ne za način okrevanja. V tradicionalnih kulturah ljudje verjamejo, da lahko kolektivni molk in pozabljanje izbrišeta travmatične dogodke. Tako ohranjata normativni imperativ kolektiva kot homogene in univerzalne celote. To je eden od razlogov, da je tako težko zajeti spomin ljudi, ki so socialno prikrajšani. Podobno se dogaja ljudem v institucijah, pa tudi v družini. O njihovem življenju pripoveduje osebje ali starši. Tisti, ki je močnejši, pripoveduje o nekom, ki je šibkejši.

Postmoderne družbe se od predmodernih razlikujejo po tem, ugotavlja avtorica, da se je ljudsko pravilo: »o čemer se ne govori, tega ni in ne boli«, spremenilo v načelo: »govoriti o preživetem zmanjša bolečino in zdravi«. Čeprav veliko ljudi, ki so preživeli travmatične dogodke, pripoveduje o želji, da bi pozabili, pa vse več ljudi hoče, da bi njihovo spominjanje postalo del javnega in tudi javnih sprememb. Tu je razviden obrat od

komunističnih do postkomunističnih družb. Javni molk se počasi umika javnemu spominu in heterogenim izkušnjam ljudi, katerih zgodbe so bile izključene iz javnega prostora.

Namen zbiranja zgodb prizadetih ljudi ni ta, da bi s tem ganili prizadete, temveč je politično dejanje. Ta je lahko del upora proti obstoječim okoliščinam, ki prizadete prizadenejo, je izziv in grožnja legitimnosti javnega spomina. To je spomin, ki se upira družbeni konstrukciji pozabe. Posledica zanikanja v javnem spominu je kulturna kanonizacija, ki ustvarja drugost in zabriše drugačnost. To dokazuje, da sta javni in osebni spomin med seboj tesno povezana. Niti javni niti osebni spomin nista privatna, temveč kolektivna in historična. Prostori, kjer potekajo procesi pozabljanja, so institucije, ki ustvarjajo svojo identiteto in javni spomin tako, da neprestano pozabljajo ljudi in dogodke. Hkrati pa ohranjajo zaledeneli spomin na preteklost, saj je spomin vpisan v prostore institucij.

Naprej Zaviršek primerja spomin ljudi, ki so preživeli holokavst, s spominom ljudi, ki živijo v socialnih institucijah. Langer v intervjujih z ljudmi, ki so preživeli holokavst, razlikuje med »vsakdanjim« spominom in »globokim« spominom. Slednji pomeni spominjanje travmatičnih dogodkov, kakor jih je človek osebno doživel. Vsakdanji spomin pa pogosto vsebuje moralno znanje in obče trditve in onemogoča, da bi oseba prišla do travmatičnih trenutkov, ki jih izzove globoki spomin. Pri prehodu od vsakdanjega spomina h globokemu spominu pa se zgodi sprememba. Pogovor izgubi gladkost, zastaja, hrope, ali pa prehiteva, preskakuje: govorništvo se torej na tej točki konča.

Ko se globoki spomin dotakne travmatičnih dogodkov, zahteva poslušalca, pričo; če ni prič, nihče ne more posredovati dogodkov.

Prizadeti ljudje praviloma ne govorijo o svoji kolektivni izkušnji, ampak le o osebni izkušnji, ki prej ločuje kakor povezuje. Prizadete ljudi imajo pogosto za krivce za lastno prizadetost, zato njihovih bolečin ne jemljejo resno. Ljudje, ki so večji del življenja preživeli v socialnih institucijah, azilih, psihiatričnih bolnicah, so najpogosteje prikrajšani za to, da bi pripovedovali. Njihova potreba po pripovedovanju postane del osebnega in javnega molka. Potreba, da zgodba posameznice/posameznika postane javno pripovedovanje, je hkrati želja, da bi bili ljudje priča preživetega. Je želja, osmisliti nesmiselne dogodke in čas, ki

je minil, kakor da ga preživeli ne bi živeli. Nezmožnost biti sam sebi priča je ena od skupnih značilnosti ljudi, ki so preživeli travme. To je povezano z družbeno konstruirano prepovedjo pripovedovanja spominjanja z ustvarjeno pozabo v prostoru javnega. Zato ne more postati del zgodovine, ker se o tem ne govori.

V institucijah k temu pripomorejo pedagoške geste, ki disciplinirajo tako individualni spomin uporabnic/uporabnikov in ustvarjajo krotka telesa. Avtorica ugotavlja: če je pedagogizacija »uspešna«, uporabnice/uporabniki internalizirajo institucionalni spomin, ki človeka pozicionira kot pacienta ali varovanca. Varovanke/varovance tretirajo kot nebogljenе otroke, institucije pa so »dobre«, ker za njih poskrbijo. Shranjeni spomin ostaja molčeči spomin. Ta se manifestira kot somatski simptom ali telesna bolečina. Freud je v svojem spisu »Prekrivajoči spomini«, v katerem se je ukvarjal z najzgodnejšimi spomini, poudaril, da je spomin vedno način, kako se človek izogne in izpusti tiste elemente dogodka, ki so najpomembnejši deli zgodbe, na katero se spomin nanaša. Spomin je torej za psihoanalizo način, kako se oseba izogne spominu na travmatične dogodke: tako, da ustvari nov spomin. Langer poda kritiko »očiščene« verzije travmatskega spomina, ki danes nastopa v literaturi, filmu, zgodovini. Tu postane spominjanje nepretrgana artikulacija spomina, ki je oblikovana tako, da spodbuja pozabljanje in minimalizira občutke groze. S tem zmanjšuje možnost prehoda osebne spomina k javnemu. K takim načinom se nagibajo tudi strokovnjakinje/strokovnjaki v socialnih in zdravstvenih institucijah.

Nato avtorica primerja različne trditve avtorjev, ki opredeljujejo kolektivni spomin. Halbwachs trdi, da preteklost ne obstaja v spominu ljudi kot splet »resničnih« dogodkov, ampak je vedno že družbeno konstruirana. Spomin je strukturiran v obliki kolektivnih identitet. Moč kolektivnega spomina je v tem, da lahko pripomore k temu, da opogumi osebni spomin, da ne izgine v pozabo. Kolektivni spomin lahko tako kakor zgodovina da okvir oz. razlagalni model, s katerim človek razume, kaj se mu je zgodilo. Avtorica ugotavlja, da gre za vprašanje legitimacije. Kolektivni spomin lahko pomaga redefinirati in razumeti preživeto. Brez tega okvira veliko ljudi ne sme redefinirati travmatičnega dogodka, in tako se spremeni v molk. Pamela Ballinger opozarja na fenomen redefiniranega spomina, ko

posameznica/posameznik sredi življenja definira sebe kot žrtev ali kot koga, ki je preživel npr. koncentracijsko taborišče ali spolno zlorabo v otroštvu in se tega spominja ločeno od ljudi, ki so mu bili blizu. Gre torej za to, da ljudje v življenju redefinirajo, kaj se jim je zgodilo, kar pomeni, da ne gre toliko za oživiljanje potlačenega spomina, temveč za prevrednotenje preživetega. Obenem pa za javno dovoljenje, da se o preživetem govori. Kai Erikson enači proces deljene travme, ki poveže ljudi v skupnost, z drugimi izkušnjami, ki jih skupina deli med seboj, npr. jezik, skupni dogodki, skupna znanstva. Travma v tem smislu postane temelj, na katerem ljudje oblikujejo skupni vrednostni sistem. Avtorica ugotavlja, da so prizadeti ljudje historizirali svoje spomine tako, da so postali aktivni v uporabniškem gibanju. Njihova kolektivna identiteta je postala izhodišče, iz katerega so se začeli bojevati za svoje pravice in historizirati osebne izkušnje v kolektivnih pripovedovanjih. Spominjanje je osmislilo tisto, kar se je zgodilo. Ustvarjanje skupnosti, ki se spominja, komemorira, pa je pomembno za ustvarjanje kolektivne identitete, ki omogoči, da posameznica/posameznik, ki je priča dogodkom, lahko postane priča tudi samemu sebi. Zato so uporabniška gibanja danes ena najpomembnejših oblik kolektivnega spominjanja travmatičnih dogodkov v socialnih institucijah.

V nadaljevanju Zaviršek preučuje vpliv institucionalne pedagogizacije na travmatični spomin posameznice/posameznika. Kakor smo že videli, so dogodki potekali brez prič ne le v taboriščih, temveč tudi v socialnih in medicinskih institucijah. V življenjskih zgodbah prizadetih, ki se spominjajo življenja v institucijah, in jih je avtorica rekonstruirala, se po njenem ponavljajo tri ključne teme. Institucionalna ritualizacija hrane, odnos medicinskega osebja do prizadetega telesa in institucionalni odnos osebja do smrti. Hrano, telo in smrt lahko uporabimo kot metafore za opisovanje institucionalnega nadzora, ki pogosto dobi obliko pedagogizacije. Iz primera o Leni, ki ga opiše, je mogoče videti pedagoško naravo institucije. Bolečina, ki jo Leni ohranja v spominu, je posledica ambivalentnih sporočil, ki jih je dobila kot prizadet otrok. Po eni strani naj bi bila institucija njen novi dom, po drugi strani pa je bila prostor nadzora in pedagogizacije najintimnejših dogodkov. Osebe ji je predstavljalo smrt kot del »normalnosti«, kot nekaj, kar je inherentno povezano s telesno prizadetostjo.

Družbeno konstruirana amnezija prikrije institucionalno proizvajanje bolečine. Odvisno telo objektivizirajo in instrumentalizirajo zaradi lastne groze do prizadetih teles. S tem pa povzročajo bolečino prizadetim. Zanimarjanje in institucionalno nasilje je tudi posledica tega, da so bila prizadeta telesa zgodovinsko utišana. Iz perspektive vladajočega pripovedovanja so bila označena za »deviantna« telesa, ki nimajo formalnih oblik zaščite in samozaščite.

Travmatični dogodki lahko dobijo formo pripovedovanja, molka ali zgolj telesnih spominov. Freud opredeli travmatski spomin kot nekaj, kar povzroča mentalno rano, ki se ne more zaceliti tako, kakor se zaceli telesna rana. Zato ima časovno kontinuiteto. Bolj ko okolje utiša zgodbe, bolj v telesnih spominih nastopajo kot bolno telo ali moteče vedenje, ki dobi medicinske in pedagoške diagnoze. Avtorica ugotavlja, da ne samo posameznice/posamezniki, tudi institucije imajo spomin. Institucionalni spomin pa je po eni strani družbeno spodbujen molk, po drugi strani pa dolg spomin, ki povzroča, da se strukture izključevanja ne spreminjajo, temveč se spreminjajo le skupine ljudi, ki so naseljene v institucijah.

V četrtem poglavju z naslovom *Etnizacija, rasizacija in kulturne razlike* avtorica pojasnjuje razsežnosti norm, ki se razlikujejo glede na kulturno področje. Pokaže pomembnost in kompleksnost diskurzivnih etičnih in religioznih norm, ki jih je treba upoštevati pri analiziranju in problematiziranju marginalnih skupin. Pisno v tradicionalnih kulturah nima enakega pomena kot v visoko industrializiranih družbah in prav zato se vsakdanja praksa razlikuje od zapisanega. Antropološke raziskave o ljudeh s prizadetostmi v raznih kulturnih kontekstih je mogoče tipološko razdeliti na tiste, ki poudarjajo kulturne raznoličnosti, in tiste, ki poudarjajo kulturne podobnosti. Zavirskovo najbolj zanimajo raznoličnosti, saj ponekod prizadete sprejemajo kot svete, drugod pa so osebe z enakimi prizadetostmi izključene kot nevarne in okužene.

Kulturne reprezentacije pripadnikov etničnih skupin in temnopoltih so bile povezane s predstavami, da gre za reveže, ki imajo »poseben vonj«. Veljali so za grde, umazane, nimajo enakega razuma kot beli ljudje. V drugi polovici 19. stoletja so predvsem avstrijski, nemški in francoski zdravniki dokazovali, da so Judje, ki so bili označeni kot »rasa«, bolj nagnjeni k duševnim boleznim kot ostali. Tako je bila ena od kulturno

značilnih podob druge polovice 19. stoletja podoba bolnega potujočega Juda. Ta je bil patologiziran kot histerik in obtožen poženščenosti.

Na ravni kulturnih reprezentacij avtorica ugotavlja, da so obstajale očitne analogije med diskriminacijo prizadetih, temnopoltih, žensk in drugih etničnih kultur. Kulturni imperializem je temeljil na vrednotah, ki so dokazovale večvrednost belih in predvsem moških (rasizem in seksizem), in je omogočil zgodovinski nastanek dominacije in podrejenosti. Obenem pa vidimo tudi razlike med kulturnimi konstrukcijami prizadetih, temnopoltih in žensk. V nasprotju z dvojnimi ekonomskim izkoriščanjem žensk, etničnih manjšin in ljudi temnejše barve kože je bilo za prizadete značilno, da so bili zgodovinsko izključeni iz procesov proizvodnje in družbene in biološke reprodukcije. Prizadeti niso bili ekonomsko izkoriščani, temveč so bili definirani kot delovno nesposobni in zato kot družbeno nekoristni. Dvojno izkoriščanje temnopoltih in žensk so omogočile rasistične in seksistične ideologije. Zgodovinsko segregacijo prizadetih pa je omogočila ideologija skrbi, torej sistem socialnega varstva, ki je temeljil na segregaciji »delovno nesposobnih«.

Avtorica ugotavlja, da tudi tam, kjer prizadeti niso fizično izločeni iz družbe, obstaja nekaj ambivalentnosti in nelagodja do prizadetih.

Tudi današnje antropološke raziskave dokazujejo, da večina družb občuti do prizadetih nekaj nelagodja in da so posameznice/posamezniki v skupnost pogosto vključene/vključeni tako, da so iz nje hkrati tudi izključeni. Izključenost se kaže v poimenovanjih, v družbenih statusih in identitetah, ki jih smejo privzeti. Kaže pa se tudi v kozmologiji vrednot, ki veljajo v določeni družbi.

V petem poglavju avtorica posveča pozornost diskurzivni materialnosti teles. Najprej opiše različne trditve avtorjev o odnosu do prizadetega telesa, ki privedejo do naturalizacij telesa. Naturalizacije telesa temeljijo na razsvetljenjskih idejah o fiziognomiji kot metodi opazovanja telesa in govorijo o tem, da je »zunanj človek le projekcija notranjega«. Prizadeti so bili zato pogosto naturalizirani tako, da so jih ljudje dojemali zgolj prek poškodovanega telesa ali uma. Upodobljeni so bili kot predmet iz »divje narave«, ki je v nasprotju z racionalno in organizirano »kulturo«.

Pri kritiki biologističnega diskurza, ki je povezan s telesnimi praksami in tehnikami, avtorica vpelje Foucaulta, ki govori o subjektivaciji in

podjarmljenju individuumov, ki poteka prek teles. Ko obstoječi družbeni red potrebuje taka telesa, ki ustrezajo obstoječi družbeni strukturi, najrazličnejše prakse poskrbijo, da jih tudi dobi.

Pri obravnavi telesnega spomina postavi bolj kot travmo samo v ospredje dogodek, ki je travmo povzročil. S tem se odmakne od medicinskega razumevanja travme in poudarja, da je telo vedno družbeno telo. Telo je ves čas tudi konstruirano skozi spomin in skozi lastno zgodovino. Ko mislimo na prizadetost, mislimo zlasti travmatične spomine, ki se kopičijo v telesu. Travmatične izkušnje pa proizvedejo telo, ki je prizadeto, poškodovano.

Avtorica problematizira popravljanje prizadete telesa, ki je značilna reakcija medicinskega diskurza. Osvetli problem normativnega telesa, norme, kjer so bistvene razlike med medicinskim in sociološkim diskurzom. Skoz intervjuje prizadetih ugotavlja, da starši zelo zgodaj podredijo prizadete medicinskemu diskurzu.

V petem podpoglavju se avtorica ukvarja s problemi telesnih meja in protez. Ugotavlja, da je tema telesa in njegovih meja povezana z vprašanjem prostora. Primerja intervjuja dveh prizadetih in ugotavlja, da ena izmed intervjuvanih razširja meje normalnosti, ko v meje svojega telesa vključuje protezo kot del telesa, kot telesni organ. Za drugo intervjuvanko pa obstaja meja med njenim telesom, protezo in boleznijo. Internalizirala je normo normalnosti, kjer je proteza in bolezen na strani odklonosti, ki je prostorsko segregirana. Prva pa razširja meje normalnosti. Avtorica ugotavlja, da spreminjanje prostora in telesa kot prostora ni samo osebno, temveč je tudi politično vprašanje. Bolj ko je prostor javnega nadzorovan, bolj so nadzorovana tudi telesa.

V zvezi s komodifikacijo telesa, ki je znana tako iz zgodovine psihiatrije kakor iz zgodovine prizadetosti, avtorica ugotavlja, da ima instrumentalizacija teles kontinuiteto. Začetek kapitalizma je iz heterogenih teles naredil nova, regulirana telesa. To je razvidno tudi iz antičnega Rima. Otroke so zapirali v zaboje, da ne bi zrastle, da bi jih tako uporabili za tržne namene. Skoz tipične primere iz zgodovine ugotavlja, da se tedaj pokažejo vse razsežnosti spolnih in etničnih vrednostnih predstav o posameznikah in posameznikih.

V šestem poglavju avtorica prikaže prizadetost kot spolno specifično izkušnjo. Osredotoči se na prepoznavanje razlik po spolu, predvsem ko gre za umevanje telesa, vprašanja pravice do spolnosti

oziroma pri ženskah do reproduciranja in abortiranja.

Najprej opozori na spolne razlike v samopodobi. Avtorica ugotavlja, da ženske ponotranjijo več negativnih podob o sebi kakor moški. To je posledica negativnih odzivov iz zunanjega sveta. Tudi v tradicionalnih uporabniških organizacijah so navzoče negativne podobe o prizadetih ženskah. Normativne zahteve po lepem telesu so simbolno močnejše povezane z ženskim kakor z moškim telesom. To močno poudarjajo reklame, ki zaželene telesne mere neposredno povezujejo s pozitivnimi lastnostmi telesa in osebnostnimi lastnostmi. Taka sporočila povezujejo negativne človeške lastnosti z »grdim« telesom, pozitivne pa z »lepim«.

Če prizadete ženske rojevajo, ima to politične razsežnosti. Avtorica iz perspektive feministične teorije problematizira ustaljene medicinske poglede na reprodukcijo, pokaže na paradokse abortiranja, oplojevanja z biomedicinsko pomočjo in steriliziranja prizadetih žensk v socialnomedicinskih ustanovah. To raziskuje v različnih političnih ureditvah, pri čemer posebej obdela slovenski prostor. Ugotavlja, da aktivistke in aktivisti gibanja prizadetih vidijo v genetski dilemi etično dilemo, ali je življenje neprizadetih vrednejše od življenja prizadetih.

Ko navaja vzroke za skrb, ki je v tradicionalnih družbah žensko delo, po eni strani ugotavlja, da se ženska umakne v tradicionalni okvir skrbi, ker je njena identiteta povezana z njeno reproduktivno zmožnostjo in zato velja v družbi za krivo, če se rodi prizadet otrok. Ta družbeno konstruirana ideja o ženski moralnosti je še danes eden glavnih razlogov, da so med skrbnicami prizadetih predvsem ženske. Po drugi strani pa ugotavlja, da so prizadete ženske apriori izključene iz tega okvira.

Z dvojno stigmatizacijo prizadetih žensk se Zaviršek ukvarja predvsem v smislu spolnega nasilja nad prizadetimi ženskami. Trdi, da se verjetnost spolnih zlorab veča s stopnjo prizadetosti. Veliko storilcev si za žrtev raje izbere koga, ki je prizadet, ker je eden pomembnih elementov zlorabe ta, da storilec uživa v občutenju moči in nadzorovanja šibkejšega od sebe. Tudi če prizadeta deklica ali odrasla ženska išče pomoč, kljub njenim spremenjenim telesnim in čustvenim odzivom nihče ne pomisli ali pa ji ne verjame, da se je zgodila spolna zloraba. Taka vedenja patologizirajo in individualizirajo. Običajni odziv pa je medikalizacija. Avtorica ugotavlja, da se največ

spolnih zlorab zgodi doma, v rejniških družinah in v institucijah in da so bolj travmatične izkušnje spolnih zlorab tiste, ko zlorablajo najbližji. Teh povzročiteljev je več kot neznanih povzročiteljev na neznanem kraju. Te ugotovitve nam jasno kažejo paradoks. Skrbniki ali osebje raje ne pustijo prizadetih, da bi hodili sami naokoli, »ker se jim lahko zgodi kaj hudega«, medtem ko se jim najhuje dogaja ravno v domačem, »varnem« okolju.

Posebej se avtorica loti vprašanja spolnega nasilja nad prizadetimi v institucijah, natančneje v socialnomedicinskih zavodih. Tam je mogoče osvetliti spolno nasilje s treh vidikov.

Prvi vidik spolnega nasilja izhaja iz sistemskih problemov. Če posameznica/posameznik nima stanovanja, je prisiljen živeti v zavodu. Drugi vidik se nanaša na spolne zlorabe ene varovane osebe v zavodu nad drugo. Pri tretjem pa gre za to, da osebje spolno zlorablja prizadete. Avtorica poudari razlike med zavodskim in »domačim« spolnim nasiljem. Ugotavlja, da je narava spolnih zlorab v institucijah pogostejše kolektivna kakor pri spolnih zlorabah svojcev ali neznancev. To pomeni, da za zlorabo vedo tako osebje kakor prizadeti in tudi vodstvo. Vodstvo ustanov poskuša zlorabe prikriti. Govoriti o tem bi pomenilo legalizacijo nekorektnega postopanja v ustanovi. To pa bi ogrozilo podobo institucije, ki je pomembnejša od pravic in varnosti prizadetih. V tem kontekstu lahko govorimo po eni strani o molku, ki pomeni smrt za prizadete, po drugi pa o institucionalni pedagogizaciji, ki prizadetim sporoča, da morajo biti čim manj zahtevni in zadovoljni s tem, kar imajo, ter da nimajo druge izbire. Avtorica ugotavlja, da je strukturna nevarnost pri spolnih zlorabah v ustanovah ta, da spolne zlorabe individualizirajo in reducirajo na problem »patoloških posameznikov«. S to opredelitvijo jih razbremenijo osebne odgovornosti, institucijo pa razbremenijo tega, da bi ocenila svoje delovanje.

Sedmo poglavje avtorica naslovi *Reprezentacije prizadetosti*. Najprej se ukvarja s podobami in njihovimi pomeni. Osredotoči se na članke iz dnevnega časopisja, ki govorijo o prizadetih in prizadetosti, ter jih analizira. Avtorica ugotavlja, da so reprezentacije prizadetosti napačne interpretacije. Reprezentacije prikrivajo socialne okoliščine, v katerih se prizadetost ustvarja. Dominantne podobe, ki jih reproducirajo različni diskurzi, vedno znova utrjujejo položaj moči tistih, ki prav zaradi obstoja takih reprezentacij prizadetosti

vzdržujejo predstavo o svoji neprizadetosti. Tako je tudi razvidno, da so prizadeti izključeni iz medijskih reprezentacij in ostajajo nevidni. Ob pregledu medijskih reprezentacij avtorica pokaže, da večina medijev utrjuje normo normalnosti in poudarja »drugost« prizadetih. Članki se pogosto ne osredotočijo na sistemske zlorabe, ki jih občutijo prizadeti, ampak zgodbe individualizirajo. Poudarjajo vztrajnost in usmerjenost k temu, da bi prizadeti ali prizadeta premagala bolezni. Personifikacija problema preusmeri pozornost od strukturne neenakosti na »osebno moč«.

V podpoglavju *Kdo se boji nasmejanih obrazov* avtorica navaja načine, skoz katere poteka v določenih reprezentacijah prizadetosti utrjevanje norme normalnosti. Ugotavlja, da nasmeš na obrazih prizadetih oseb prikriva resnične razmere v medicinskih in socialnih zavodih. Prikriva zgodbe o bolečini, institucionalnem nadzorovanju, nasilju in osamljenosti, ki le redko pridejo v javnost. Institucionalna fotografija pokaže tisto, kar želi institucija, saj je del nje. Gledalci, ki jo gledajo v mediju, pa se srečajo z normativno reprezentacijo »pravilne« prizadetosti in ne z reprezentacijo prizadetih.

Posebej se avtorica posveti normalizacijskim učinkom filmske produkcije. Ugotavlja, da je prizadetost v filmih vedno sporočilo neprizadetim, in sicer zato, ker poudarjajo dvoje: dobroto v odnosu do prizadetosti in transformacijo v »pravega človeka« pri stiku s prizadeto osebo. Filmi ustvarjajo neprestane opozicije (prizadetost/neprizadetost, normalnost/nenormalnost), z namenom, da bi dosegli močan dramatičen učinek. Poudarjanje in prikazovanje stereotipov in predsodkov in t. i. »žanr normalnosti« pa zgolj krepi opozicijo med obćim in drugim. S tem se meja med »normalnostjo« in »nenormalnostjo« še močneje zariše v gledalčevo nezavedno.

V zadnjem poglavju *Zaviršek* poudari pomen razlikovanja med »verovanjem« in »vednostjo«. Posledično se ukvarja z birokratsko ustvarjenimi subjektivitetami. Avtorica ugotavlja, da subjekt ni naravno dan, temveč je učinek moči vladajoćih diskurzov. Pri prizadetosti je to ideologija skrbi, ki različno ovirane ljudi birokratsko označi kot invalidne, kar pomeni, da vlada prepričanje, da so prizadeti odvisni in da potrebujejo skrb in varstvo.

Na koncu avtorica pokaže razliko med tradicionalnimi invalidskimi organizacijami in uporabniškimi gibanji. Pojasnjuje, katero politiko

skupnostne skrbi katera zagovarja in kako je družbeno gibanje vplivalo na politiko skupnostne skrbi. Zagovorniki različnih konceptov skupnostne skrbi so združeni, ko gre za realizacijo ideje o deinstitucionalizaciji in integraciji življenja prizadetih v skupnost. Razlike pa se pojavijo pri zagovarjanju različnih vrednot, torej med tistimi, ki izhajajo iz ideologije skrbi, in tistimi, ki izhajajo iz ideologije pravic.

Avtorica zavzame stališče, ki ga je mogoče razumeti kot vlogo zastopnice oz. zagovornice prizadetih, ki se v okviru uporabniških gibanj zavzemajo za neodvisno življenje. Ta trend je nastal zaradi nezadovoljstva z obstoječimi tradicionalnimi invalidskimi organizacijami. Poudarek je na državljskih pravicah prizadetih in ne na statusu »invalidnosti«. Avtorica pa hkrati utrjuje prakso, ki producira vladajoče pripovedovanje, saj sama ni prizadeta. Kljub kontroverznosti pa delo dobi težo in pomen, ko uvršča v kontekst zgodbe in pripovedovanja iz intervjujev, osebnih spominov prizadetih žensk iz slovenskega prostora, ki so doživele travme. Tako eksplicitno pokaže prehod iz osebnega spomina v javni spomin in njegovo legitimnost. Znotraj tega je razviden tudi miselni obrat, ko se postavi v vlogo poslušalke, v vlogo »molčečega subjekta« oz. zapisovalke.

Obstoječa terminologija za označevanje ljudi, ki imajo nekaj manj ali nekaj več od večine prebivalstva, je kljub modifikacijam skozi stoletja še vedno sporna in problematična. Avtorica se v knjigi odloči za uporabo termina *hendikep*. Toda ne zgolj za tega, ampak vnaša terminološko različnost: ljudje s posebnimi potrebami, prizadeti, hendikepirani. Po eni strani kaže, da poudarja dilemo pri uporabi terminov, po drugi pa je to mogoče razumeti kot uveljavljanje »tujega«, neprevedenega termina v slovenski prostor. Termin ni popolnoma opredeljen, sliši pa se prodorno. Ne nazadnje je to mogoče razumeti kot vnos »tujega«, »drugega« v »naš« kulturni prostor in s takim terminološkim posegom preseči mejo med »nami« in »drugimi«.

Poleg terminoloških dilem in kaosa je mogoče opozoriti še na hendikep, ki ga razumemo kot koncept. Hendikep je mogoče razumeti kot kontekstualni koncept, ki v različnih kulturnih prostorih pomeni različno. Je tudi različno interpretiran in pomen je odvisen od konteksta. Hendikep pomeni vsak odklon od večine, ne glede na populacijo. Pojem hendikepa tako označuje odklonskost v situaciji. Ta pa je v različnih kulturnih

prostorih različno interpretiran.

Besede, jezik in s tem označevanje, poimenovanje, sintagme so ključnega pomena v odnosu do kogar koli. Ko pa govorimo o prizadetih, ki so najpogosteje označeni z negativnimi konotacijami, lahko vidimo, na kateri točki se začnajo miselni obrati, na katere opozarja avtorica pri poimenovanju ali ne poimenovanju. Nevarnost pri tem je v tem, da sami poimenujemo prizadete, namesto da bi to storili prizadeti.

Večji del knjige se ukvarja ravno z jezikom. Zaradi tega sem se podrobneje ustavila pri poglavjih, ki imajo neposredno ali posredno zvezo z njim. Proti pokroviteljskemu diskurzu avtorica vpelje različne koncepte in vsakdanje prakse. Večkrat se oddalji od teme prizadetosti in se osredotoči na feministično teorijo ali na področje norosti. Ko pokaže na podobnost problemov marginalnih skupin, problematiko zastavlja širše in ponazori, kaj pomeni strukturno izključevanje. Po drugi strani pa lahko taka primerjava naleti na negativne odzive pripadnic in pripadnikov različnih populacij.

Kakor je skoz knjigo razvidna širina in razsežnost problematike, tako zgodovinsko kakor konceptualno, teoretsko in diskurzivno podkrepjena, pa je na drugi strani opaziti pomanjkanje globine. V knjigi pravzaprav kritizira poglobljeno osredotočenje na specifično populacijo. Eklektično navajanje dejstev tako tistih pred našim štetjem kakor poststrukturalistov je posledica tega, da avtorica vpelje množico različnih konceptov, kjer je včasih viden prepad, tako geografski kakor konceptualni. Ukvarja se s slovenskim prostorom in problematiko prizadetosti, ki jo podkrepi z zapisi intervjujev, hkrati pa z zaposlitveno problematiko mladih žensk v Aziji in s problematiko arktične histerije.

Avtorica pokaže premik od medicinske paradigme k paradigmi vsakdanjega življenja tako, da uvrsti v svoje delo pripovedi in slike prizadetih posameznic. To pomeni uvrščanje osebnega spomina v javni spomin, torej premik od molka k besedi. Prav tako tudi prezentacijo fotografij, ki se razlikujejo od institucionalnih fotografij nasmejanih obrazov prizadetih. Avtorica vpelje v tekst literarna dela Cankarja in Kosmača, saj to odpira nove vidike razmišljanja in kritično samorefleksijo pri branju literarnih del, ki so vsekakor del vsakdanjega življenja.

Za konec, če strnem refleksijo o knjigi, lahko rečem, da se avtorica ukvarja s institucionalno

pedagogizacijo prizadetih. Na drugi strani pa se ukvarja z uporabniškimi gibanji pri nas in v svetu. Ti opozarjajo na tiste potrebe posameznic in posameznikov, ki se razlikujejo od potreb institucij, zlasti pa na premike v smislu miselnih obratov v odnosu do marginaliziranih skupin in posameznic/posameznikov. Avtorica poda tudi kritiko neoliberalistične demokracije ter govori o molku prizadetih, ki je še vedno prisoten. Institucionalna pedagogizacija je posledica molka, ki se odraža tako v slovenskem kulturnem prostoru kakor drugod, začeni v družinah prizadetih do filmskih reprezentacij. Vsebina knjige ima velike časovne, geografske in konceptualne razsežnosti. Avtorica se ukvarja s problematiko na široko in kritizira osredotočenje zgolj samo na prizadete.

Če se omejimo na specifično populacijo prizadetih in osredotočimo na konkretne probleme v slovenskem kulturnem prostoru, nam to omogoči poglobljeno uporabo kritične teorije družbene konstrukcije prizadetosti. Poleg faktografije nam tako na lokalni ravni kakor širše omogoči vpogled v problematiko na ravni konkretnega, lokalnega,

in omogoča tudi poglobljeno razmišljanje. To nam približa branje »javnega spomina« iz intervjujev prizadetih posameznic in narekuje konkretne smernice razvoja pri konstruktivnem iskanju konkretnih rešitev, ki so pomemben dejavnik realizacije miselnih obratov. Tako pri spolno specifičnih izkušnjah posameznih prizadetih kakor tudi pri institucionalni pedagogizaciji. To pomeni hkrati politična dejanja v smislu družbene rekonstrukcije prizadetih, katerih začetke vidimo v uporabniških gibanjih prizadetih.

Knjiga Darje Zaviršek *Hendikep kot kulturna travma* pomeni za slovenski prostor prispevek na teoretski ravni, ko pokaže premik od predmodernega k poststrukturalizmu, od medicinskega k vsakdanjemu. Prav tako pa pomeni knjiga prispevek k praksi socialnega dela, saj je izziv za razmišljanje in daje smernice za načine dela z prizadetimi, ki izhajajo iz teorij uporabniških gibanj.

Rezka Osredkar

Nešo Stojanović, Mojca Pettauer

SAMOMORILNOST IN MLADI

DELO S SUICIDALNO STRANKO

Nešo Stojanović je socialni delavec in strokovni delavec v Kriznem centru za mlade v Ljubljani. Mojca Pettauer je diplomirana socialna delavka in strokovna delavka v Kriznem centru za mlade v Ljubljani.

Da bi bolje razumeli suicidalno vedenje in ga lažje prepoznavali pri ljudeh, moramo poznati smernice, ki kažejo na samomorilne misli, poskus samomora ali samo dejanje. Strokovni delavci se pri svojem delu pogosto srečujejo s tovrstno problematiko, vendar pa se vedno znova vprašajo, ali so dovolj usposobljeni, da lahko z različnimi profesionalnimi ravnanji ponudijo kvalitetno pomoč. Razmišljanje o samomoru v adolescenci ima še večje razsežnosti, saj je povezano z obdobjem, v katerem je mladostnikova občutljivost in ranljivost največja. Ko se srečamo s suicidalno stranko, je pomembno vedeti, da ta želi tudi živeti in ne samo umreti, saj gre za razpoložensko konfliktno stanje, ko želi človek istočasno živeti in umreti. Zato je informiranost in ozaveščenost o tem pojavu še toliko pomembnejša, saj lahko prav ustrezno prepoznavanje in učinkovito postopanje bistveno zmanjšajo suicidalno tveganje.

Ključne besede: samomor, avtoagresivnost, družinska psihodinamika

Tomo Dadič

ŠPORT KOT SREDSTVO BOGATITVE IN NAČIN ŽIVLJENJE OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI

V OBALNEM VARSTVENO DELOVNEM CENTRU

Diplomirani socialni delavec Tomo Dadič je zaposlen v Centru za usposabljanje Elvira Vatovec Strunjan – Obalnem varstveno delovnem centru kot vodja enote Izola. Hkrati je podiplomski študent na Fakulteti za šport Univerze v Ljubljani. V matičnem delovnem okolju skrbi za športno dejavnost. Leta 1994 je pričel v športno življenje uporabnikov uvajati judo.

Prispevek opisuje športne dejavnosti, ki se izvajajo v Obalnem varstveno delovnem centru in njihov pomen na življenje uporabnikov. Poudarek v prispevku je na obravnavanju problematike v lokalnem obalnem okolju in vplivu športa na izboljšanje kvalitete življenja uporabnikov. V prispevku je zajeta desetletna izkušnja delovanja na področju športa v Obalnem varstveno delovnem centru. Delovanje je razdeljeno na tri področja: sodelovanje v gibanju Specialne Olimpiade, vključevanje uporabnikov v Skupine mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose in trening juda za osebe s posebnimi potrebami, ki na Obali poteka že sedmo sezono. Rezultati avtorjeve raziskave kažejo, da je šport dejavnost, ki prispeva k bogatitvi življenja uporabnikov. Socialno delo kot stroka pa ima v rokah orodje, ki je uporabljeno manj, kot bi lahko bilo. Po drugi strani pa imajo socialnodelavski pojmi svoje legitimno mesto tudi v obravnavanju športne problematike.

Ključne besede: šport, normalizacija, destigmatizacija, samopreseganje, večdimenzionalnost človeka.

Urban Kordeš, Helena Jeriček

KOMUNIKACIJA KOT SPIRALNO PRIBLIŽEVANJE

Mag. Urban Kordeš je mladi raziskovalec na Institutu »Jožef Stefan« in asistent za metodologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Helena Jeriček je mlada raziskovalka na Institutu »Jožef Stefan«.

Na začetku prispevka je predstavljen prevladujoč triadni model znanstvenega dojemanja: vzrok–

(prenosna funkcija)—posledica, ki pa se je z raziskovanjem kognitivnih in spoznavnih procesov izkazal za nezadostnega. Avtorja ob primeru komunikacije razmišljata o razlikah v raziskovanju trivialnih in netrivialnih sistemov. Sprašujeta se, kako lahko komunikacijo obravnavamo kot stalen proces nenehnega porajanja udeležencevega sveta. Ob tem predlagata pogled na komunikacijo z vidika nevrofiziološke teorije in Batesonove definicije informacije kot razlike, ki povzroča razliko. Obdelata tudi dva po njunem mnenju prevladujoča načina komuniciranja (ki pelje v ožanje oziroma utrjevanje sveta ali v širjenje sveta) in njune značilnosti. Ob tem predlagata nekatere smernice, ki vodijo h komunikaciji kot sprožilcu sprememb fiksiranih vzorcev komunikacije in s tem kognicije, oziroma, k širjenju sveta. Avtorja predstavita obe fazi in glavne premike spiralnega približevanja, ki odpira pot komuniciranju, pri katerem je poudarek na spreminjanju in raziskovanje sebe in ne drugega.

Ključne besede: komunikacija, netrivialni sistemi, sprememba.

A B S T R A C T S

Nešo Stojanović, Mojca Pettauer
SUICIDAL BEHAVIOUR OF THE YOUTH
WORK WITH A SUICIDAL CLIENT

Nešo Stojanović and Mojca Pettauer are social workers in the Crisis Centre for the Youth in Ljubljana.

For better understanding and recognition of suicidal behaviour, we must be familiar with the indications that point to suicidal thoughts, attempts or the act as such. Professional social workers often meet this kind of problems, but they always wonder whether they are qualified enough to offer professional help. Thinking about suicide in adolescence is an even greater problem, as this is the period in which sensitivity and vulnerability are at their height. While meeting a suicidal client, it is important to know that the person wishes to live as well and not only to die; it is a state of conflict in which the person simultaneously wants to live and die. Hence the importance of awareness and good information about the phenomenon, for the appropriate recognition and acting may considerably reduce the risk of suicide.

Keywords: suicide, self-aggression, family psycho-dynamics.

Tomo Dadič

SPORT AS A MEANS OF ENRICHMENT AND A WAY OF LIFE OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS

Social worker Tomo Dadič works at Centre of skills learning Elvira Vatovec in Strunjan as head of its unit in Izola. He is also a postgraduate student at the University of Ljubljana Faculty of Sports. In 1994 he began to introduce judo into users' sporting activities.

The contribution describes the sporting activities practised at his institution, and their importance for the lives of users, with emphases on the local surroundings and on the impact of sports on the quality of users' lives, and based on ten years' experiences in the field. Users' activities in sports are divided into three major areas: participation in the Special Olympics movement, inclusion into Youth groups for healthy life and sound interpersonal relations, and judo training for persons with special needs, now in its seventh season. The results of the author's research show that sports positively influences user's lives. Social work thus possesses a tool that is used less than it might be. On the other hand, social work concepts have a legitimate place in the discussions on sports.

Keywords: sports, normalisation, destigmatisation, self-exceeding, human multi-dimensionality.

Urban Kordeš, Helena Jeriček

COMMUNICATION AS SPIRAL CONVERGENCE

Urban Kordeš, M. Sc., is a junior researcher at the »Jozef Stefan« Institute and an assistant lecturer at the University of Ljubljana Faculty of Arts. Helena Jeriček is a junior researcher at the »Jozef Stefan« Institute.

Initially, the prevailing, so-called 'triad' model of scientific comprehension is presented: cause—(transfer function)—result, which proves to be insufficient in the domain of cognitive research. Established scientific method works for describing trivial systems, but it fails in the cases of nontrivial ones. The core of the paper is dedicated to the study of communication as a nontrivial system. Communication is viewed as a constant process of bringing forth the participants' worlds ('world' = the domain of one's experience). The neurophysiological aspects of communication are examined and compared with findings of cybernetics of the second order. Further on, two prevailing modes of human communication are discussed: one that leads to narrowing and solidifying the

participant's world, and another that enables its expansion. The concluding part of the paper is dedicated to more detailed description of methods by which communication can be turned to a process of expanding one's experiential potential and a process of (self-)discovery. The authors call such endeavour "spiral convergence".

Keywords: communication, non-trivial systems, change.

VISOKA ŠOLA ZA SOCIALNO DELO in SOCIALNA ZBORNICA SLOVENIJE

vabita na strokovni izobraževanji

1.

SVETOVALNO IN TIMSKO DELO NA PODROČJU DRUŽINSKEGA NASILJA IN SPOLNIH ZLORAB

(od 6. nov. - 4. decembra 2001)

2.

INTERKULTURNO SVETOVALNO DELO V SOCIALNIH SLUŽBAH

(od 4. do 18. decembra 2001)

Visoka šola za socialno delo v sodelovanju s Socialno zbornico Slovenije vas vljudno vabita, da se udeležite dveh strokovnih izobraževanj, ki so namenjeni strokovnim delavkam in delavcem v socialnem varstvu. Odgovorna nosilka izobraževanj je izr. prof. dr. Darja Zaviršek.

Oba programa je v letu 2001 izbrala, potrdila in sofinancirala Socialna zbornica Slovenije.

Programa sta ovrednotena s točkami, ki jih udeleženci izobraževanja lahko koristijo za napredovanje v višje nazive. »Svetovalno in timsko delo na področju družinskega nasilja in spolnih zlorab« je ovrednoten s 3 točkami, »Interkulturno svetovalno delo v socialnih službah« pa z 2 točkama.

Ob koncu izobraževanja bodo udeleženci in udeleženke prejeli potrdila o udeležbi.

Izobraževanji bosta potekali na Visoki šoli za socialno delo.

Svetovalno in timsko delo na področju družinskega nasilja in spolnih zlorab

Glavni cilji programa:

- 1) Pridobiti poglobljeno znanje in veščine za delo z ženskami, ki so preživele nasilje v družini in/ ali spolno zlorabo.
- 2) Pridobiti znanje in spodbudo za oblikovanje strokovnih timov na tem področju dela.

Program »Svetovalno in timsko delo na področju družinskega nasilja in spolnih zlorab« obsega poglobljeno učenje veščin za prepoznavanje, svetovanje, intervencije in zagovorništvo človekovih pravic žensk in deklic, ki so najpogostejše žrtve psihičnega, fizičnega in spolnega nasilja v družini in spolnih zlorab zunaj družin. Udeleženci in udeleženke se bodo naučili antidiskriminacijskega dela z žrtvijo, dobili znanje o različnih modelih pomoči v okviru socialnega dela, reflektirali svoje znanje in pridobili veščine za timsko delo, delo z mrežami institucij in za interdisciplinarno obravnavanje problematike nasilja.

Predavateljice

- prof. dr. Darja Zaviršek (VŠSD): Deset let obravnave spolnega nasilja in zlorab v Sloveniji
- Katja Bašič (Društvo proti spolnim zlorabam): Delo z odraslimi in otroki, ki so preživeli spolno zlorabo
- mag. Mojca Urek (VŠSD): Učenje metode 'individualnega načrta za varnost'
- Dora Meden (Ženska svetovalnica): Pomoč ženskam, ki doživljajo nasilje

URNIK:

ob torkih:

6. november, 13. nov., 20. nov., 27. nov. in 4. dec.

ob sredah:

7. nov., 14. nov., 21. nov., 28. nov.

vsakič od 16.00 do 20.00. ure

CENA IZOBRAŽEVANJA: 40.000 SIT in vključuje 19% DDV.

Študenti, brezposelni in uporabniki socialnovarstvenih storitev so oproščeni plačila kotizacije.

Interkulturno svetovno delo v socialnih službah

Glavni cilji programa:

- 1) senzibilizirati strokovne delavce in delavke za vprašanja etnične različnosti uporabnikov / uporabnic socialnih storitev in implikacije za socialno delo,
- 2) pridobiti znanja o možnih načinih ravnanja / zagovorništva pri delu s posebej ranljivimi skupinami, kot so begunci, ljudje brez državljanstva, Romi, novi imigranti oz. prosilci za azil itd.

Program »Interkulturno svetovno delo v socialnih službah« je prvi program, ki bo omogočil strokovnim delavkam in delavcem učenje interkulturnih kompetenc v socialnem delu z zagovorniško perspektivo.

Predavateljice

- izr. prof. dr. Darja Zaviršek (VŠSD): Slovenija kot multikulturna družba: izziv za socialno delo

- mag. Jelka Zorn (VŠSD): Etnične manjšine, begunci in tujci kot posebej ranljive skupine (problem segregacije in razkoraka med človekovimi pravicami in dejanskim stanjem); Prepoznavanje osebnega, institucionalnega in kulturnega rasizma; Antirasistične perspektive v socialnem delu.

- dr. Alenka Janko Spreizer (ISH): Romi in človekove pravice

- Alenka Pavlovec (Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport): Vključevanje romskih otrok v izobraževalne procese v Sloveniji

- Katarina Gorenc: Interkulturno učenje

URNIK:

torek, 4. december od 16.00 do 20.00

sreda 5. december od 16.00 do 20.00

torek 11. december od 16.00 do 20.00

sreda 12. december od 16.00 do 20.00

torek 18. december od 16.00 do 20.00

CENA IZOBRAŽEVANJA: 25.000 SIT in vključuje 19% DDV.

Študenti, brezposelni in uporabniki socialnovarstvenih storitev so oproščeni plačila kotizacije.

Za več informaciji lahko pišete na elektronski naslov jelka.zorn@siol.net ali pokličete po telefonu 01- 300-62-31 vsak ponedeljek od 11. do 13. ure.

PRIJAVNICA
(obkroži izbran program)

– Svetovalno in timsko delo na področju družinskega nasilja in spolnih zlorab

– Interkulturno svetovalno delo v socialnih službah

Ime in priimek: _____

Organizacija in naslov: _____

Telefon / e-naslov: _____

PODATKI ZA PLAČILO KOTIZACIJE IZOBRAŽEVANJA

Kotizacijo prosimo plačajte najmanj pet dni pred pričetkom izobraževanja, na žiro račun Visoke šole za socialno delo.

Številka ŽR: 50100-603-40199.

Pri plačilu se sklicujte na naslednji številki:

- sklicna številka za »Svetovalno in timsko delo na področju družinskega nasilja in spolnih zlorab« je 1460004,
- sklicna številka za »Interkulturno svetovalno delo v socialnih službah« je 1460005.

PODATKI ZA IZDAJO RAČUNA O PLAČILU KOTIZACIJE IZOBRAŽEVANJA
(obkroži)

- kotizacijo bom plačal/a sam/a po položnici na žiro račun
- kotizacijo bo plačala organizacija na žiro račun
- plačila kotizacije sem oproščen/a

Naziv organizacije, ki bo plačala kotizacijo: _____

Naslov in telefon organizacije: _____

Davčna številka in št. žiro računa organizacije: _____

ALI JE ORGANIZACIJA DAVČNI ZAVEZANEC? DA NE

Datum in kraj: _____

Podpis: _____

Visoka šola za socialno delo je davčni zavezanec za DDV. Davčna številka: 80139574.

Izpolnjeno prijavnico prosimo pošljite na naslov:
Jelka Zorn, Visoka šola za socialno delo, Topniška 33, 1000 Ljubljana

DARJA
ZAVIRŠEK

*Hendikep
kot kulturna
trauma*

**cf.*

IZDAJE VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

Srna MANDIČ (ur.), *Pravica do stanovanja: Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Kako misliti drugačnost* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski* (2.160 SIT)

Blaž MESEC, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu* (2.160 SIT)

Ellen BASS, Laura DAVIS, *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu* (razprodano)

Mojca NOVAK, *Razvoj evropskih modelov države blaginje* (2.160 SIT)

Judith LEWIS HERMAN, Carol-Ann HOOPER, Liz KELLY, Birgit ROMMELSPACHER, Valerie SINASON, Moira WALKER (Predgovor Darja ZAVIRŠEK), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo* (2.160 SIT)

Naročila: Knjižnica VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, nika.cigoj.kuzma@uni-lj.si

Nove knjige sodelavcev VŠSD, ki so izšle pri drugih izdajateljih

Darja Zaviršek, *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf.

Marija OVSENIK, Milan AMBROŽ, *Neprofitni autopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj

Srečo DRAGOŠ, *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

Vito FLAKER, *Odpranje norosti. Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /* cf. (3.650 SIT)

Nove knjige, zanimive za naše bralce

Pascal DIBIE, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: /* cf. (3.888 SIT)

Michel FOUCAULT, *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /* cf.

Albert MRGOLE, *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: /* cf. (3.456 SIT)

David ŠALAMUN, *Dobrodošli v Dializiju, potovanje na svojo odgovornost*. Ljubljana: /* cf. (1.026 SIT)

Založba /* cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi ali po e-pošti. Izpis naj ima dvojen razmak med vrsticami. Besedilo naj bo zapisano v formatu RTF.
- Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standardni tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, v referencah za naslove knjig in revij in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd. Krepke (*bold*) pisave ne uporabljajte.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Le v citatih pustite izvirno obliko zapisa.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb (ne pod črto ne na koncu). V glavnem besedilu označite opombo z zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* («nadpisano»). V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov (npr. MS Word), temveč le grafične programe.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden).

Primeri za navajanje knjig:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

Primeri za navajanje poglavij v zbornikih in člankov v revijah:

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.

Če se avtorjevo ali urednikovo ime ponovi, ga zaznamujete z dvema črticama (–) namesto imena. Podnaslov se piše za dvopičjem po glavnem naslovu. Pri revijah in zbornikih obvezno navedite strani, kjer se nahaja besedilo, pri reviji za dvopičjem, pri zborniku v oklepaju.

- Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Čačinovič Vogrinčič 1993; prim. tudi Miller 1992)..., in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. ... (Benjamin 1962: 111)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Miller 1984: 111; 1992: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ... po Millerjevi (1992: 32) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir na isti strani, uporabite ... (*ibid.*)..., če pa isti vir na drugi strani, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

- Ne uporabljajte več kot tri stopnje vmesnih naslovov (1, 1.1, 1.1.1).
- Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [*play*]...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... vse tuje besede [...] in latinske...«.

- Druga datoteka naj vsebuje povzetek v 10-15 vrsticah in 3 do 7 ključnih besed. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi. Dodajte kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi), npr.: Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko.

social work

Vol. 40, October 2001, Part 5

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 43-77-615, fax 43-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

selected contents

Nešo Stojanović, Mojca Pettauer SUICIDAL BEHAVIOUR OF THE YOUTH: WORK WITH A SUICIDAL CLIENT	249
Tomo Dadič SPORT AS A MEANS OF ENRICHMENT AND A WAY OF LIFE OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS	255
Urban Kordeš, Helena Jeriček COMMUNICATION AS SPIRAL CONVERGENCE	275
ENGLISH ABSTRACTS	303

članki

- Nešo Stojanović, Mojca Pettauera
SAMOMORILNOST IN MLADI: DELO S SUICIDALNO STRANKO 249
- Tomo Dadič
ŠPORT KOT SREDSTVO BOGATITVE IN NAČIN ŽIVLJENJA
OSEB S POSEBNIMI POTREBAMI 255
- Urban Kordeš, Helena Jeriček
KOMUNIKACIJA KOT SPIRALNO PRIBLIŽEVANJE 275

recenzija

- Darja Zaviršek (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf.
• Rezka Osredkar 289

povzetki

- SLOVENSKI 301
ANGLEŠKI 303